

**Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка**

**Факультет педагогіки і психології
Кафедра педагогіки і методики початкової та дошкільної освіти**

Кваліфікаційна робота
**МОРАЛЬНО-ЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ
ШКОЛИ ЗАСОБАМИ ІГРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ**

Спеціальність 013 Початкова освіта
Освітня програма «Початкова освіта»

Здобувача вищої освіти
освітнього ступеня «магістр»
факультету педагогіки і психології
Кондратенка Романа Олеговича
НАУКОВИЙ КЕРІВНИК:
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки і методики
початкової та дошкільної освіти
Матіяш Валентина Василівна.

РЕЦЕНЗЕНТ:
Директор, Тернопільської початкової
школи №1 Тернопільської міської ради
Поліщук Катерина Михайлівна

Анотація

Кондратенко Роман Олегович. Ігрові технології у морально-етичному вихованні учнів початкової школи. Кваліфікаційна робота. Спеціальність 013 Початкова освіта. Тернопіль, 2025.118с

Анотація

У кваліфікаційній роботі розглядається проблема морально-етичного виховання молодших школярів. Засобом цього напрямку виховання обрані різноманітні ігрові технології у початковій школі. Проаналізовано науковий фонд та масовий педагогічний досвід з проблеми дослідження. Виявлені вікові та психологічні особливості молодших школярів у зазначеному аспекті. Для побудови відповідної експериментальної методики виокремлювані необхідні педагогічні умови. Кількісні та якісні показники дослідно-експериментальної роботи довели ефективність запропонованої методики морально-етичного виховання молодших школярів із використанням ігрових технологій.

Ключові слова: морально-етичне виховання, ігрові технології, вікові особливості, масовий педагогічний досвід, педагогічні умови, форми та методи виховання.

Kondratenko Roman Olehovich. Qualification work. Game technologies in the moral and ethical education of primary school students. Specialty 013 Primary education. Ternopil, 2025.118p

Abstract

The qualification work considers the problem of moral and ethical education of younger schoolchildren. Various game technologies in primary school are chosen as a means of this direction of education. The scientific fund and mass pedagogical experience on the research problem are analyzed. Age and psychological characteristics of younger schoolchildren in the specified aspect are revealed. The necessary pedagogical conditions are identified for the construction of the corresponding experimental methodology. Quantitative and qualitative indicators of the experimental work have proven the effectiveness of the proposed methodology for moral and ethical education of younger schoolchildren using game technologies.

Key words: moral and ethical education, game technologies, age features, mass pedagogical experience, pedagogical conditions, forms and methods of education.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	8
1.1. Основні підходи до трактування поняття морально-етичного виховання особистості у психолого-педагогічній та методичній літературі.....	8
1.2. Вікові та психологічні передумови морально-етичного виховання учнів початкової школи	20
1.3. Значення ігрових технологій у морально-етичному вихованні учнів початкової школи	31
1.4. Аналіз масового педагогічного досвіду морально-етичного виховання учнів початкової школи засобами ігрових технологій	40
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА МЕТОДИКА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ ІГРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ	50
2.1. Педагогічні умови морально-етичного виховання учнів початкової школи засобами ігрових технологій	50
2.2. Форми, методи і прийоми морально-етичного виховання учнів початкової школи засобами ігрових технологій	60
2.3. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи	76
ВИСНОВКИ	91
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	95
ДОДАТКИ	102

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасному суспільстві, що перебуває в стані глобальних соціокультурних змін, особливої ваги набуває проблема формування морально-етичних цінностей підростаючого покоління. Дитина XXI століття живе у світі, насиченому інформацією, технологіями, новими формами комунікації, що не лише відкривають перед нею безмежні можливості, а й створюють серйозні виклики для становлення особистості. Від того, наскільки успішно буде організоване морально-етичне виховання в дитячому, в тому числі у молодшому шкільному віці, залежить духовний розвиток, культура поведінки та здатність дитини до гармонійної взаємодії в соціумі.

Зазначимо, що сучасна початкова школа є важливим етапом, на якому закладаються основи світогляду, формуються моральні орієнтири, визначається ставлення до себе та інших людей. Саме в цей період відбувається активне засвоєння норм моралі, правил співжиття, а також вироблення звички діяти відповідно до них. Молодший шкільний вік до того ж вважається сенситивним для формування морально-етичної сфери, адже діти відзначаються високою емоційністю, вразливістю, прагненням до наслідування та сприйнятливістю до виховних впливів. При цьому система освіти висуває нові вимоги до організації виховного процесу. Зокрема, важливим є пошук ефективних педагогічних засобів, які здатні поєднувати навчальну та виховну діяльність, створювати умови для формування моральних переконань учнів у доступній та емоційно забарвленій формі. Одним із таких засобів виступають ігрові технології.

Аналіз наукових джерел (І. Бех, А. Богуш, Л. Білоусько, С. Гончаренко, О. Сергєєнкова та ін.) свідчить, що гра як значуща діяльність дитини молодшого віку має унікальні можливості для реалізації виховних завдань початкової школи. Вона поєднує елементи навчання, виховання та розвитку, сприяє засвоєнню моральних норм у природний і ненав'язливий спосіб. Через ігрові ситуації дитина отримує можливість осмислити власні вчинки, навчитися співпереживати, діяти відповідально, відчувати потребу у взаємоповазі та

підтримці. Саме тому використання ігрових технологій у процесі морально-етичного виховання молодших школярів набуває особливої значущості. Апробація результатів дослідження. Основні положення та рекомендації дослідження викладені в матеріалах Міжнародної науково-практичної конференції " Тенденції та перспективи розвитку науки і освіти в умовах глобалізації"(м.Переяслав, 2025 р.)

У педагогічній науці ігрова діяльність розглядається не лише як форма дозвілля, а як важливий інструмент педагогічного впливу (С. Заболоцька, М. Іванчук, М. Кірик та ін.). Завдяки грі учні навчаються дотримуватися правил, розвивають уміння взаємодіяти з іншими, формують почуття справедливості, чесності, доброти та ін. Під час гри відбувається моделювання реальних життєвих ситуацій, що дає змогу дитині оволодіти моральними нормами через практичний досвід. Водночас сучасні методичні дослідження (Л. Іщенко, О. Коберник, Г. Коваль, О. Шевцова, Н. Шагай та ін.) вказують на недостатній рівень моральної вихованості значної частини молодших школярів, що проявляється у труднощах дотримання правил поведінки, у низькому рівні культури спілкування, у схильності до конфліктів, проявів егоїзму, байдужості. Подібні тенденції зумовлюють необхідність вдосконалення виховного процесу, використання ігрових технологій виховного впливу на дітей.

Таким чином, дослідження особливостей морально-етичного виховання учнів початкової школи засобами ігрових технологій є надзвичайно актуальним. Воно обумовлене потребами сучасної педагогічної практики, завданнями модернізації освіти та запитамі суспільства на формування високоморальної, духовно багатой особистості. Розв'язання цієї проблеми сприятиме підвищенню ефективності виховного процесу та забезпечить гармонійний розвиток дитини як активного учасника соціуму. Існуючі суперечності між можливостями ігрових технологій в контексті морально-етичного виховання молодших школярів та шляхами їх реалізації у сучасній школі підкреслюють важливість подальших досліджень, що й обумовило вибір теми кваліфікаційної роботи: **«Морально-етичне виховання учнів початкової школи засобами ігрових технологій».**

Об'єкт дослідження – морально-етичне виховання учнів початкової школи як педагогічний феномен.

Предметом дослідження є особливості морально-етичного виховання учнів початкової школи засобами ігрових технологій.

Мета дослідження – теоретичне й експериментальне обґрунтування методики морально-етичного виховання учнів початкової школи засобами ігрових технологій.

Завдання дослідження:

1. Визначити основні підходи до трактування поняття морально-етичного виховання особистості у психолого-педагогічній та методичній літературі.
2. Виявити вікові та психологічні передумови морально-етичного виховання учнів початкової школи.
3. Охарактеризувати значення ігрових технологій у морально-етичному вихованні учнів початкової школи.
4. Проаналізувати масовий педагогічний досвід морально-етичного виховання учнів початкової школи засобами ігрових технологій.
5. Обґрунтувати педагогічні умови морально-етичного виховання учнів початкової школи засобами ігрових технологій.
6. Запропонувати форми, методи і прийоми морально-етичного виховання учнів початкової школи засобами ігрових технологій, а також експериментально перевірити їх ефективність.

Методи дослідження: теоретичний аналіз літературних джерел з проблем морально-етичного виховання учнів початкової школи та ігрових технологій; вивчення нормативних документів з морально-етичного виховання учнів початкової школи; бесіди з учителями та учнями, спостереження за освітнім процесом для вивчення потенціалу ігрових технологій в контексті морально-етичного виховання учнів початкової школи; узагальнення та систематизація педагогічного досвіду морально-етичного виховання учнів початкової школи засобами ігрових технологій; констатувальний, формувальний та контрольний етапи педагогічного експерименту, спрямовані на перевірку ефективності запропонованих шляхів використання ігрових технологій для морально-

етичного виховання учнів початкової школи; математичний аналіз та статистичне опрацювання здобутих результатів дослідження.

Теоретичне значення дослідження полягає у комплексному теоретико-практичному обґрунтуванні методики морально-етичного виховання учнів початкової школи засобами ігрових технологій. Зокрема, визначено основні наукові підходи до трактування поняття морально-етичного виховання особистості у психолого-педагогічній і методичній літературі; виявлено вікові й індивідуально-психологічні передумови морально-етичного виховання сучасних молодших школярів; охарактеризовано значення ігрових технологій у морально-етичному вихованні учнів початкової школи; проаналізовано масовий педагогічний досвід морально-етичного виховання учнів початкової школи засобами ігрових технологій; обґрунтовано педагогічні умови морально-етичного виховання учнів початкової школи засобами ігрових технологій; запропоновано дієві форми, методи і прийоми морально-етичного виховання учнів початкової школи засобами ігрових технологій.

Практичне значення дослідження полягає в обґрунтуванні, теоретичній розробці, упровадженні та експериментальній перевірці ефективності методики морально-етичного виховання учнів 1-4 класів засобами ігрових технологій. Здобуті результати можуть бути використані вчителями початкової школи як дієвий інструментарій удосконалення виховного процесу, а також викладачами закладів вищої освіти у процесі підготовки здобувачів спеціальності А2 Дошкільна освіта й педагогами закладів післядипломної педагогічної освіти під час навчання вихователів на курсах підвищення кваліфікації.

Структура дослідження. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (99 найменувань) та 4 додатків. Загальний обсяг роботи становить 118 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

1.1. Основні підходи до трактування поняття морально-етичного виховання особистості у психолого-педагогічній та методичній літературі

У процесі розвитку сучасної педагогічної науки та практики морально-етичне виховання особистості розглядається як один із провідних чинників формування ціннісних орієнтацій та життєвих установок підростаючого покоління. Оскільки моральні якості визначають характер взаємодії людини з оточенням, здатність до відповідальної поведінки та гуманістичного ставлення до інших, необхідним стає ґрунтовне вивчення різних наукових підходів до трактування аналізованого поняття – філософських, етичних, психологічних, педагогічних, методичних та ін. Таке розмаїття інтерпретацій обумовлює потребу у визначенні найбільш продуктивних концепцій для організації морально-виховної роботи у сучасній початковій школі.

Вітчизняні й зарубіжні науковці підкреслюють, що морально-етичне виховання має двоїсту природу: з одного боку, воно є соціальним явищем, що залежить від історико-культурних умов і підпорядковується загальним законам суспільного розвитку, а з іншого – це індивідуальний процес, пов'язаний з особистісними можливостями, інтересами та внутрішніми потребами кожної дитини. У науковому дискурсі проблема морально-етичного виховання розглядається у взаємозв'язку з дослідженнями природи моралі, її структури та механізмів формування. У працях філософів, психологів і педагогів простежується інтерес до вивчення моральної свідомості, моральних суджень і цінностей, що становлять основу вихованості особистості. Так, у дослідженнях І. Беха, В. Бойченко, Т. Люріної було проаналізовано сутність суспільних вимог, еволюцію моральних категорій і природу моральних норм, доведено, що морально-етичне виховання не обмежується простим засвоєнням правил

поведінки, а передбачає формування цілісної системи цінностей, здатної регулювати соціальні взаємини.

Важливим аспектом нашого дослідження є з'ясування сутності поняття «мораль». У лексикографічних джерелах поняття «мораль» подається у кількох значеннях. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови за редакцією В. Бусела воно визначається, по-перше, як «система норм і принципів поведінки людей у ставленні один до одного та до суспільства», по-друге – як «етика (у другому значенні): 1) повчальний висновок із чогось; 2) повчання, настанова, порада» [23, с. 540]. Педагогічний словник визначає її як «духовно-культурний механізм регуляції поведінки особистості та соціальних груп за допомогою уявлень про належне, в яких узагальнені норми, цінності, зразки поведінки, принципи ставлення до інших індивідів та соціальних груп» [83, с. 324]. Таке тлумачення вказує на багатовимірність моралі та дає змогу розглядати її як категорію, що охоплює як індивідуальні, так і суспільні прояви.

Погляди на мораль у психолого-педагогічній літературі відзначаються багатогранністю. Так, І. Бех розглядає її як «форму суспільної свідомості відносно двох сфер – світу людей і світу речей; може виступати і як суб'єкт-суб'єктне, і як суб'єкт-об'єктне ставлення» [12, с. 3]. В. Малахов наголошує, що мораль – це насамперед система принципів, ідей, законів і правил, які регулюють гуманні стосунки між людьми та забезпечують гармонію суспільних відносин [68]. Н. Попович зазначає, що мораль (лат. *moralis* – моральний, від *mores* – звичай) належить до фундаментальних суспільних цінностей [87]. Ж. Піаже, аналізуючи моральний розвиток дитини, виділив два типи моралі: гетерономну, властиву молодшому віку, та автономну, яка формується пізніше, коли дитина починає усвідомлювати пріоритет наміру над результатом вчинку [27].

У межах соціально-педагогічних досліджень зустрічається й інший підхід, згідно з яким мораль трактується як особлива форма громадянської свідомості. Так, Н. Островерхова пов'язує її із системою соціальних відносин, що інтерпретуються через категорії добра і зла, справедливості, честі та гідності [80, с. 65]. Подібне розуміння наближає морально-етичне виховання до завдань формування громадянської позиції та розвитку гуманістичного світогляду учнів.

Загалом у науковій психолого-педагогічній і соціально-педагогічній традиції мораль розглядається як універсальний механізм регуляції суспільного життя та водночас як індивідуальний орієнтир поведінки.

У філософській традиції розмежування понять «мораль» і «моральність» зробив Г. Гегель. Він визначав мораль як сферу суб'єктивних уявлень людини про добро і зло, про етичні цінності, мотиви поведінки, цілі та наміри. Водночас під моральністю мислитель розумів практичні звичаї, об'єктивовану мораль, яка проявляється у конкретних діях. Відтак, за його переконанням, мораль і моральність є послідовними щаблями розвитку «об'єктивного духу». Особливе значення надається моральності як вищому прояву сутності моралі, що полягає у «здатності людини чинити добро не під впливом зовнішніх приписів чи примусу, а завдяки внутрішній свідомості та добровільному вибору. Саме тому моральність у цьому контексті ототожнюється із моральною свободою особистості» [93, с. 24]. Такий підхід уможливлює розуміння морально-етичного виховання як процесу, що формує внутрішні засади поведінки дитини, її здатність до саморегуляції та морально відповідальних рішень.

С. Гончаренко поняття «моральність» подає в кількох взаємопов'язаних аспектах. З одного боку, вона трактується як етична категорія, яка у широкому розумінні є синонімом моралі. З іншого боку, автор акцентує увагу на тому, що «моральність необхідно розглядати як характеристику особливого виду практичної діяльності, що зумовлюється моральними ідеалами, переконаннями, усталеними нормами та принципами поведінки» [33, с. 216]. У вказаній праці поняття моральності розкривається не лише як система уявлень і понять, а і як регулятивна основа діяльності особистості, що спрямовує її життєві орієнтири та визначає ціннісно-сміслові установки.

У психолого-педагогічній і методичній літературі питання моральності розглядається крізь призму внутрішніх психічних процесів та механізмів регуляції поведінки. Зокрема, І. Бех наголошує, що моральність виступає важливим чинником управління власними вчинками, визначає рівень свідомості й самоконтролю особистості. Вона виявляється як загальна тенденція поведінки, що узгоджується з моральним кодексом суспільства і характеризується

добровільністю, адже поведінка, що відповідає нормам лише під тиском зовнішніх обставин, не може розглядатися як моральна. У такому розумінні моральність постає як система принципів, моделей і зразків поведінки, які оцінюються з позицій їхньої правильності чи неправильності [12]. Відповідно, у методичних працях морально-етичне виховання особистості визначається як цілеспрямований вплив на дитину, що забезпечує розвиток її здатності діяти відповідно до норм і цінностей, визнаних суспільством, але на основі внутрішніх переконань та усвідомлених особистих виборів.

Моральний аспект виховання молодшого покоління активно розробляли в античну епоху видатні мислителі, серед яких Аристотель, Демокріт, Платон, Еврипід, Сократ та інші. Значний внесок у теоретичне осмислення моральності та морального виховання зробив Аристотель, чії ідеї викладені у працях «Нікомахова етика», «Велика етика», «Політика», «Про душу» та інших. У цих творах він вводить два терміни, що походять від слова «етос»: «ethikos» (етичний) і «ethika» (етика). Термін «етичний» Аристотель використовував для позначення чеснот, пов'язаних із характером і вдачею людини, на відміну від діаноетичних чеснот, які стосуються мислення та розумових здібностей.

У період Відродження акцент на моральному вихованні дітей і підлітків набув особливої значущості. Виховний процес почали розглядати як ключовий засіб усвідомлення дитиною моральних норм суспільства, а також як важливий шлях до самовиховання та самореалізації особистості. Гуманізація освіти й виховання того часу сприяла формуванню морально-естетичного підходу, де моральна цінність людини ставала рівнозначною естетичній красі, а пріоритетом виховання визначалося морально-естетичне вдосконалення особистості [45].

М. Монтень підкреслював, що через мовлення учня проявляються совість і добродійність, керівниками яких має виступати розум. Він наголошував, що моральне виховання має ґрунтуватися на ретельній профілактичній роботі, відмовляючись від насильства та примусу. На думку Монтеня, уникнути сорому та покарання можна лише за умови, якщо дитину не привчати до них [41].

Проблематика морального виховання набула особливої актуальності в період переходу від феодальної системи до капіталістичних відносин, що

відображено у творах філософів і педагогів XVI–XVIII століть. Я. Коменський підкреслював необхідність системного морального виховання дітей та молоді. XIII глава його «Великої дидактики», названа «Метод морального виховання», починається словами: «Все попереднє не так суттєво у порівнянні з головним – моральністю і благочестям» [56, с. 42]. Вчений запропонував шістнадцять правил розвитку моральності, серед яких важливими поняттями були мудрість, міра, мужність і справедливість. Він визначав чотири основні доброчесності: мудрість, поміркованість, мужність та справедливість. Окрім них, педагог радив формувати у дітей скромність, слухняність, охайність, доброзичливість, повагу до старших та працелюбність. Особлива увага надавалася прикладу дорослих, що включав педагогів, батьків і товаришів, а також бесідам на морально-етичні теми, які сприяли усвідомленню моральних норм.

Ж.-Ж. Руссо у своїх працях акцентував на формуванні загальнолюдських ідеалів, розробив вікову періодизацію виховання та визначив його зміст на кожному етапі розвитку дитини. Він виокремив три основні завдання морального виховання юнаків: розвиток добрих почуттів, формування правильних суджень і виховання доброї волі, що було детально викладено у творі «Еміль або про виховання» [66]. Дж. Локк, у свою чергу, трактував головну мету виховання як становлення джентельмена, здатного поєднувати здоровий дух із здоровим тілом і утримувати себе гідно в суспільстві. Основою такого виховання, за Локком, є мораль, яка визначається особистими інтересами індивіда; моральним вважалося все, що приносить особисту користь [45].

К. Гельвецій у праці «Про людину, її розумові здібності та її виховання» детально досліджував проблему морального виховання молодого покоління. Він підкреслював, що основним завданням виховання є розвиток серця дитини для гуманності та розуму для пізнання істини, а також формування свідомості, в якій ідея особистого добра невіддільна від ідеї добра для всього людства. Моральне виховання, за його концепцією, може ефективно реалізовуватися через спеціальний посібник – «Катехізис моралі», аналогічний релігійному катехізису, який знайомить дитину зі справедливістю, правдою та користю. Важливою

передумовою розвитку моральності, на думку Гельвеція, є наявність вільного суспільства, де дитина може повноцінно реалізувати свої моральні здібності [41].

Д. Дідро розглядав моральність у ширшому контексті, включаючи до її структури всі ціннісні орієнтації особистості, зокрема у сфері суспільно-політичного життя. Він акцентував увагу на ролі людської взаємної любові, благодійності та взаємної підтримки у становленні моральної поведінки дітей, підкреслюючи водночас високі моральні вимоги до педагогів. У методології морального виховання Дідро виділяв стимулювання етичної поведінки та справедливий розподіл «заохочення та покарання» як ключові механізми формування моральної свідомості [45].

У педагогічній спадщині Й.-Г. Песталоцці сформульовано обґрунтовану теорію морального виховання, центральним елементом якої є розвиток морального обличчя людини та її любові до ближніх. Він виділяв релігію як важливий інструмент формування моральності. Основні шляхи виховання моральної поведінки дітей у Песталоцці передбачали розвиток моральних почуттів, формування власних моральних переконань через рефлексію, практику у добрих справах, самоконтроль та витримку [50].

Суттєвий внесок у теорію і практику морального виховання зробив педагог і філософ Й. Гербарт. Він підкреслював, що педагогіка є мистецтвом виховання, спрямованого на формування добродішних осіб, здатних адаптуватися до суспільних умов та діяти у межах існуючих соціально-політичних структур. Водночас він наголошував на необхідності «відокремлення мистецтва вихователя, здатного ефективно працювати з дітьми різного віку та психотипу, від загальних педагогічних принципів» [58, с. 18].

Значним чинником розвитку моральної освіти в Україні стало впровадження системи формування лицаря-козака. Зокрема, у січовій школі реалізовувався принцип гармонійного виховання особистості, поєднуючи загальноосвітні дисципліни з активним моральним і психофізичним вдосконаленням учнів, що формували майбутніх козаків як морально стійких і соціально відповідальних особистостей [64].

Узагальнюючи такі підходи, можна зробити висновок, що мораль у науковій літературі інтерпретується як система цінностей і норм, що регулюють поведінку особистості й забезпечують гармонію соціальних відносин. У контексті морально-етичного виховання особливого значення набуває категорія «моральність», яка, з одного боку, є синонімом моралі, а з іншого – виступає її внутрішнім ядром і показником розвитку особистості. Саме моральність визначає рівень духовного зростання, світоглядні орієнтири та поведінкові прояви людини, що безпосередньо відображається у процесі виховання.

Аналіз філософської та науково-педагогічної спадщини українських мислителів XV–XVII століття дає змогу виділити основні підходи до розуміння сутності морального виховання в Україні, що формувалося під впливом теологічних і гуманістичних тенденцій. Теологічні концепції зводили моральні уявлення поза межі людського розуму, спрямовуючи особистість до Бога, з метою подолання несамовитих пристрастей і проявів природної вседозволеності. Проте гуманістично орієнтовані філософські школи трактували моральність як абсолютну цінність людини, надаючи особливого значення природним почуттям особистості, що відображено у працях Ю. Дрогобича, Л. Зизанія-Туснатовського, С. Оріховського-Роксолана та інших вчених [72].

У другій половині XVIII століття значну увагу моральному вихованню приділяє Г. Сковорода, який підкреслював пріоритет формування високих моральних якостей людини для розвитку суспільства. Він обґрунтовував принцип «навчити вдячності», розуміючи під цим усю гаму почуттів дитини до батьків – від вдячності за життя до радості творчості та буття. Сковорода вважав, що невдячність стає джерелом моральних вад суспільства [93]. Опираючись на теорію «сродності», він наголошував на важливості морального виховання через працю, розглядаючи неробство та дармоїдство як провідні чинники моральної деградації. Важливим завданням виховання, за його переконанням, було формування звичок високоморальної поведінки, а кінцевим результатом – розвиток особистості, що прагне самовдосконалення.

Для періоду XIX – початку XX століття характерним є подальше розгортання ідей морального становлення молоді. Т. Шевченко обґрунтовував

основу морального виховання через «працелюбність, любов до рідного народу, землі та природи» [72, с. 105]. Поглиблюючи ці ідеї, М. Грушевський, Л. Українка, І. Франко у своїх творах окреслювали ключові моральні якості, притаманні культурній особистості: гуманність, патріотизм, чесність, дружелюбність, працелюбність, справедливість, правдивість. Центральним у їх педагогічних поглядах було виховання в дусі народних традицій, національних цінностей та загальнолюдської моралі. Важливою умовою ефективності морального виховання вони вважали вплив сімейного середовища, стиль життя дитини та особистість матері, а також організацію взаємозв'язку між громадським і сімейним вихованням із використанням народних традицій [99].

Наголошуючи на важливості трудової діяльності в процесі формування особистості, К. Ушинський у праці «Праця в її психічному і виховному вимірі» підкреслював, що розвиток людини неможливий поза активною участю в праці. Він стверджував, що «виховання має не лише прищеплювати повагу та любов до праці, але й формувати у вихованця сталі трудові звички, здатні впливати на розвиток його моральних якостей» [72, с. 134]. За його концепцією, завданням виховання є формування у дітей найкращих моральних рис, що допомагають подолати негативні сторони характеру та сприяють прояву почуттів добра.

Особливу увагу К. Ушинський приділяв розвитку моральних чеснот, таких як гуманність, скромність, чесність, справедливість, правдолюбність, працьовитість та почуття власної гідності. Він вважав, що «характер, здатний створювати сталі правила поведінки та регулювати взаємодію особистості з оточенням, має сократівський зміст, оскільки несе в життя людства нові джерела добра» [72, с. 135]. При цьому моральне виховання, за його переконанням, має спиратися на емоційний досвід дітей, використовуючи їхню сферу почуттів як основну опору для розвитку моральної свідомості.

У своїх психолого-педагогічних працях С. Русова наголошувала на необхідності інтеграції національного компоненту у формування моральних якостей учнів. Вона підкреслювала, що національне виховання слугує підґрунтям для зміцнення моральних сил дитини та духовного відродження нації. Згідно з її поглядами, «національна школа є першим лозунгом морального

і розумового відродження для народів, які усвідомили свою національну індивідуальність» [73, с. 244]. Вчена також пов'язувала процес формування моральних звичок із естетичним вихованням, зазначаючи, що сприйняття краси, зрозумілої та привабливої для школярів, позитивно впливає на їхній настрій та стимулює добрі вчинки. Вона акцентувала, що школа має бути «морально виховуючою, учитель не сміє бути якимось ремісником, а апостолом правди і науки, який має перед собою не лише матеріальну нагороду за працю, а велике гуманне завдання» [73, с. 245]. Крім того, вона розглядала виховання моральних якостей у контексті християнської етики, включаючи релігійне виховання як невід'ємну складову формування особистості.

О. Вишневський пропонував орієнтувати моральне виховання на ідеал християнина, конкретизований на прикладі князя Володимира Мономаха, який поєднував любов до Бога з любов'ю до ближнього, «що виявляється передусім в ділах благодійності, в піклуванні про бідних, сиріт» [25, с. 81]. За його переконанням, християнські цінності повинні домінувати на всіх рівнях моральної свідомості, а формування виховного ідеалу має сприяти духовному вдосконаленню особистості на засадах національних і релігійних принципів.

Актуальними для сучасної педагогіки є й ідеї А. Макаренка, який наголошував, що важливим у моральному вихованні є формування характеру, розвиток добрих почуттів і гарних звичок. Вважав, що «вироблення моральних звичок є більш складним завданням, ніж формування свідомості, оскільки життя учнів має бути організоване як комплексний досвід, що формує систему звичок. Моральні навички та звички набуваються у взаємодії з реальністю, через активну діяльність та осмислення дитиною свого оточення» [67, с. 47].

Проблема морально-етичного виховання особистості протягом багатьох десятиліть залишалася предметом уваги вітчизняних педагогів. Неодноразово цій темі приділяв увагу В. Сухомлинський у творах «Серце віддаю дітям», «Листи до сина», «Павлиська середня школа» та інших, де він підкреслював значення розвитку моральних почуттів через безпосередній вплив на емоційну сферу дитини. Зокрема, педагог зазначав: «У моральному вихованні велику роль відіграє формування найтонших моральних почуттів – людського обов'язку,

чутливості, чуйності... Азбука виховання людяності в тому, щоб дитина, віддаючи тепло своєї душі іншим людям, знаходила у цьому особисту радість» [92, с. 88]. Педагог розглядав особистість дитини через призму високих моральних цінностей і гуманістичних ідеалів: інтерес до життя ближніх формує зачатки гуманізму, сприяє засвоєнню таких загальнолюдських цінностей, як справедливість, чуйність, совість, почуття обов'язку, власна гідність та любов до людей. У центрі його педагогічної концепції перебувало виховання гуманності, яке він визначав як цілеспрямовану і систематичну організацію моральної поведінки дітей через засвоєння моральних знань та формування гуманістичних уявлень і почуттів. Важливою складовою його підходу були конкретні методичні настанови: «Десять не можна», «Дев'ять негідних речей», «Закони Дружби» та «Правила виховання мужності», що окреслювали моральні орієнтири, способи навчання дітей моралі та шляхи формування справжньої людяності.

Зазначимо, що педагогічну основу морального виховання формує етика (від грец. *ethika* – звичка, звичай), яка досліджує моральні категорії, принципи, норми, оцінки, правила поведінки та діяльності, вироблені історично та підтверджені науковими здобутками як вітчизняної, так і зарубіжної педагогіки. У науково-методичній літературі провідне місце займають гуманістичні концепції педагогів-новаторів, які пропагують педагогіку співробітництва. Вони «забезпечують умови для реалізації морального виховання через встановлення довірливих взаємин між вихователем та вихованцем на засадах співпраці та співтворчості, що сприяє формуванню таких рис особистості, як правдивість, працелюбність, доброзичливість та інші» [93, с. 24].

На сучасному етапі розвитку національної системи освіти проблематика морального виховання активно досліджується такими науковцями, як І. Бех, Н. Волкова, Н. Мойсеюк та ін. У своїх працях вони розглядають різні аспекти та методологічні підходи до формування моральних якостей учнів. Зокрема, Н. Волкова наголошувала, що моральне виховання є «виховною діяльністю школи і сім'ї, що має на меті формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі, участі у практичній діяльності» [29, с. 257]. Він також виділяв

ключові поняття, що характеризують результати морального виховання: мораль, моральність, моральна свідомість, моральні переконання, моральні почуття, моральні звички та моральна спрямованість.

Розглядаючи моральне виховання крізь призму ціннісних орієнтацій, Н. Мойсеюк виділяє «загальнолюдські та національні цінності, моральні норми, які є регуляторами взаємовідносин у суспільстві» [73, с. 336]. Особливої уваги вона надає нормам гуманізму та демократизму, що втілюються в ідеалі вільної людини з високим почуттям власної гідності та поваги до оточуючих. При цьому моральне виховання, за її спостереженнями, охоплює такі поняття, як мораль, моральний ідеал, моральний кодекс, моральні норми, моральні переконання, а також моральні почуття та якості особистості.

О. Матвієнко також досліджувала феномен морально-етичного виховання, розглядаючи його через призму впливу соціальних чинників на розвиток учнівської особистості. Вона підкреслювала: «моральне виховання особистості – це складний і багатогранний процес, який включає педагогічні та соціальні впливи» [70, с. 29]. У своїх працях ця дослідниця використовує категорію «моральна соціалізація», обґрунтовуючи важливість взаємодії школяра із соціальним середовищем та цілеспрямованими виховними впливами. Така взаємодія сприяє формуванню морального досвіду, розвитку моральної свідомості та побудові ефективних взаємин з оточенням. Особливо актуальним є виділення керованих, напівкерованих і некерованих факторів, які не лише визначають зміст морального виховання, а й модулюють механізми взаємодії соціальних і педагогічних впливів на моральний розвиток учня.

Узагальнюючи, морально-етичне виховання особистості визначимо як цілеспрямований, систематичний та багаторівневий процес формування у дитини стійких моральних цінностей, етичних норм поведінки та здатності до самостійного морального вибору, який здійснюється через взаємодію педагогічних, соціальних та психологічних чинників. Воно передбачає розвиток морального досвіду, моральної свідомості та емоційної чутливості до потреб і прав інших людей, формування умінь і навичок етичної поведінки у різних соціальних ситуаціях, а також здатності до саморефлексії та оцінки власних

вчинків у світлі загальноприйнятих моральних норм. Морально-етичне виховання інтегрує навчальні, виховні та соціалізуючі завдання сучасної освіти, сприяє соціальній адаптації та розвитку цілісної, відповідальної і свідомої особистості, здатної до конструктивної взаємодії у суспільстві та до прийняття етичних рішень у повсякденному житті. Воно реалізується через системні педагогічні впливи, через врахування вікових, психологічних та індивідуальних особливостей дитини, а також через активне залучення до морально значущої діяльності, ігрових та практичних ситуацій, які стимулюють внутрішню мотивацію до розвитку високих моральних стандартів.

Функції морально-етичного виховання особистості мають багатовимірний характер і охоплюють освітню, виховну, соціалізуючу та розвиткову сфери її діяльності [1; 4; 17; 30 та ін.].

По-перше, освітня функція полягає у формуванні у дитини системи моральних знань, уявлень про соціально значущі норми поведінки, етичні цінності та моральні принципи, що визначають характер взаємодії людини з оточенням. Вона спрямована на усвідомлення норм суспільного життя, моральних обов'язків та прав, а також на здатність до критичного аналізу соціальних явищ і поведінки людей у контексті моральних стандартів.

По-друге, виховна функція забезпечує формування стійких моральних якостей особистості, таких як чесність, справедливість, доброзичливість, відповідальність, емпатія та самоконтроль. Завдяки цій функції дитина засвоює механізми морального регулювання власної поведінки та здатність до етичного вибору у різних життєвих ситуаціях. Виховна функція також сприяє розвитку внутрішньої мотивації до дотримання моральних норм і активного прояву етичної поведінки у взаєминах з іншими.

По-третє, соціалізуюча функція полягає у підготовці особистості до ефективної взаємодії у суспільстві, засвоєнні правил і норм колективного життя, а також формуванні здатності до конструктивної комунікації, співпраці та взаємної підтримки. Така функція сприяє інтеграції дитини у соціальне середовище, формуванню соціальної відповідальності та моральної орієнтації у професійному, навчальному та побутовому контекстах.

По-четверте, розвиткова функція забезпечує формування морального досвіду та етичної свідомості, стимулює розвиток морального мислення, емоційної чутливості, здатності до саморефлексії та аналізу власних вчинків. Вона спрямована на становлення цілісної особистості, здатної до усвідомленого морального вибору, самостійного прийняття рішень у складних життєвих ситуаціях і активної участі у побудові гармонійного соціального середовища.

Отже, аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури свідчить, що поняття морально-етичного виховання особистості трактують як складний і багатогранний процес, який охоплює взаємодію педагогічних, соціальних та психологічних чинників. Основні підходи (філософські, етичні, психологічні, педагогічні, методичні) підкреслюють роль моральної соціалізації, взаємодії учня із соціальним середовищем та цілеспрямованих виховних впливів у формуванні морального досвіду, свідомості та поведінкових моделей. Сучасні дослідження акцентують увагу на особистісно-орієнтованому підході, інтеграції сучасних моральних цінностей у зміст освіти, врахуванні вікових особливостей учнів та підвищенні професійної компетентності педагогів. У сукупності перелічені наукові підходи формують науково обґрунтовану систему умов для ефективного морально-етичного виховання, яка сприяє розвитку ціннісних орієнтирів та соціально відповідальної поведінки школярів.

1.2. Вікові та психологічні передумови морально-етичного виховання учнів початкової школи

Розвиток особистості дитини неможливий без урахування її вікових та психологічних особливостей, адже саме вони визначають темпи, зміст і способи засвоєння соціального досвіду. У молодшому шкільному віці відбувається інтенсивне формування моральної свідомості, закладаються основи ціннісних орієнтацій та норм поведінки, що надалі впливають на становлення особистості. Тому вивчення вікових та психологічних передумов морально-етичного виховання учнів початкової школи є необхідним для розуміння механізмів формування відповідальної поведінки, розвитку емпатії, почуття справедливості та здатності до морального вибору. Вказане дає змогу педагогам вибудовувати

виховний процес у відповідності до індивідуальних можливостей дитини, забезпечуючи ефективність і результативність виховного впливу.

Аналіз наукових праць Л. Долинської, О. Скрипченка, Г. Іванової та інших дослідників свідчить, що особливості морального розвитку молодших школярів визначаються передусім закономірностями розвитку їх моральності. Моральний розвиток особистості як процес, що триває протягом усього життя, передбачає усвідомлене засвоєння дитиною моральних норм і правил поведінки, їх перетворення на внутрішні мотиви діяльності та інтеграцію у структуру самосвідомості. Для учнів початкової школи цей етап є важливим, оскільки саме в ньому відбувається перший досвід засвоєння соціально схвалюваних норм дорослих і формування власної системи моральних орієнтирів [27].

Дослідження І. Бека щодо морального розвитку дітей молодшого шкільного віку, виконане на основі генетико-моделюючого підходу, демонструє, що школярі цього віку володіють значно більшою виховною сприйнятливістю, ніж це зазвичай визнають. Автор зазначає, що «в них помітно підвищується загальна психологічна сприйнятливість до виховних впливів, що допомагає розширенню зони найближчого морального розвитку. Завдяки формуючій потребі звертатися до власного внутрішнього світу, підвищується рівень його усвідомлення і дієвість регулюючої функції. Відтак, відповідальні наміри набувають все більшої питомої ваги в поведінці і діяльності школярів» [12, с. 4]. Крім того, «у дітей вже починає формуватися власне моральне «кредо», воно набере сили пізніше, уже у підлітковому віці» [12, с. 5].

Наукові дослідження психічного розвитку молодших школярів також підтверджують, що цей віковий період є сприятливим для морального становлення особистості, а також формування моральної рефлексії. Особливу значущість має криза 6–7 років, яку Л. Виготський пов'язував із втратою дитячої безпосередності та початком усвідомленого орієнтування у власних переживаннях [63, с. 202]. Аналогічно, А. Глущенко підкреслює, що криза 6–7 років характеризується появою «внутрішньої позиції», яка визначає новий рівень самосвідомості та рефлексії: учень прагне брати участь у соціально значущій та соціально оцінюваній діяльності, зокрема в навчальній [31]. Перші роки

навчання в школі знайомлять дитину з системою моральних вимог, дотримання яких постійно контролюється педагогічним колективом, сприяючи формуванню внутрішньої дисципліни та соціально відповідальної поведінки.

Рефлексія, як ключовий чинник морального розвитку, виступає вихідною позицією у формуванні самосвідомості молодшого школяра, зазначає вчений Р. Павелків [81]. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури він виділяє два основні її типи: інтелектуальна та моральна рефлексія. Моральна рефлексія проявляється у здатності дитини усвідомлювати мотиви власної діяльності, передбачати наслідки своїх вчинків як з особистої позиції, так і з позиції оточуючих, а також узгоджувати цілі поведінки із засобами їх досягнення. Саме розвиток цих навичок забезпечує формування морально зрілої особистості, готової до соціально відповідальної поведінки в колективі та суспільстві.

Моральний розвиток молодших школярів М. Підгорна поділяє на кілька етапів. У перші роки життя дитини формується базовий комплекс первісних уявлень про моральні норми та цінності суспільства, однак основним мотивом поведінки залишається задоволення власних потреб. Надалі, у процесі розширення морального досвіду, дитина переходить до наступного етапу, де відбувається поступове засвоєння суспільних моральних принципів і норм. У початковій школі поведінка учнів значною мірою визначається вимогами дорослих, впливом шкільного навчання та соціального оточення, а також прикладом і авторитетом значущих для дитини осіб. Цей період є критичним для формування морального світорозуміння молодших школярів [84].

Провідними критеріями диференціації морального розвитку особистості за віковими етапами, як зазначає К. Байша, виступають якісні новоутворення у сфері моральної свідомості, потреб та волі учнів молодшого шкільного віку, які визначають рівень їхньої готовності до саморегуляції. Автор виокремлює три етапи розвитку: 1) від народження до переддошкільного віку; 2) дошкільний та молодший шкільний періоди, коли формується власне моральне «Я» дитини; 3) підлітковий та юнацький вік, що характеризується розвитком свідомого морального вибору [8, с. 82-83].

Ідея поетапного морального розвитку не є новою, що підтверджується працями В. Бойченка та інших дослідників, які виділяли три-чотири рівні етапів навчальної та пізнавальної діяльності школярів [17]. Аналіз педагогічних досліджень А. Глущенко демонструє чотири етапи формування моральності у дітей шкільного віку. Перший етап – це вихідний рівень, який закладається ще в дошкільному віці та продовжує формуватися у початковій школі; учень може діяти під впливом моральних мотивів, хоча обсяг його знань про моральні норми є обмеженим. Водночас діти здатні усвідомлювати зв'язок між соціальною ситуацією та відповідною моральною нормою. Другий етап характеризується формуванням моральної спрямованості особистості учнів віком 10-12 років, які вже опановують довірливі норми поведінки та накопичують досвід дій у різних життєвих ситуаціях. Третій етап визначається переходом від простого усвідомлення моральних норм до активного морального аналізу та вибору дій відповідно до власних моральних орієнтирів; учні стають більш самостійними в оцінці соціальних ситуацій, орієнтуючись на власне моральне «Я». Четвертий етап охоплює 15-18-річних підлітків, у яких формується більш зрілий світогляд і здатність до усвідомленого вибору моральних орієнтацій, що сприяє подальшому становленню цілісної моральної особистості [31, с. 9-10].

Аналіз сучасних психолого-педагогічних досліджень І. Бежа, а також Л. Долинської, З. Огороднійчук та О. Скрипченко дає змогу виділити ключові компоненти моральної вихованості, до яких належать: моральні знання, моральні переконання, моральні почуття, моральні цінності, моральна спрямованість поведінки, моральні звички, моральні якості, моральна свідомість та моральна культура. Всі ці компоненти перебувають у тісному взаємозв'язку, формуючи цілісну систему морального розвитку особистості [12; 27]. Зокрема, через поведінкові прояви людини можна судити про рівень її моральної свідомості, адже моральна поведінка формується у процесі засвоєння етичних норм, а свідомість завжди пронизана моральними почуттями та емоційними оцінками.

Особливу увагу в контексті дослідження слід приділити визначенню передумов формування окремих компонентів моральної вихованості молодших школярів – знань, ставлень, поведінки (К. Журба, С. Коновець [43]).

Зокрема, процес засвоєння моральних знань у дітей молодшого шкільного віку значною мірою визначається їх здатністю ефективно сприймати моральні ситуації, адекватно оцінювати моральні вчинки та розуміти моральні мотиви поведінки. Необхідною умовою формування в учнів потреби діяти відповідно до засвоєних моральних принципів є врахування взаємозв'язку між правильним розумінням моральної ситуації та розвитком уміння співпереживати, співчувати іншим. Моральні знання в ранньому шкільному віці виконують функцію базису для розвитку моральної свідомості, оскільки вони дають змогу учню здійснювати морально обґрунтований вибір у різних життєвих ситуаціях, сприяють усвідомленню понять «добро» і «зло». І. Бех наголошує, що «вплив моральних знань на розвиток духовного світу молодшого школяра не обмежується рамками цього віку; вони стають фундаментальною передумовою формування у підлітковому та юнацькому віці більш складних структур моральної свідомості, зокрема моральних переконань» [12, с. 51].

Учні початкових класів відзначаються високою здатністю до інтенсивного засвоєння моральних знань. Цьому сприяє їх обмежений досвід у сфері моральних норм та необхідність відповідати соціальним очікуванням. Вчений М. Боришевський зазначає, що «процес засвоєння моральних знань проходить на різних рівнях: сприйняття та осмислення інформації; активна мислительна діяльність, пов'язана з розв'язанням практичних завдань; теоретична діяльність з оволодіння науковими поняттями та принципами» [19, с. 8]. Таким чином, формування моральної свідомості молодших школярів перебуває в органічній єдності із змістом моральних знань і значною мірою залежить від глибини їх засвоєння. Для того, щоб моральні знання виконували функцію регулятора поведінки та мотиву діяльності, вони повинні бути інтегровані у систему реальних життєвих позицій дитини, що сприяє їх усвідомленню та пріоритетності, закладаючи підґрунтя особистого світогляду.

Забезпечення ефективного розвитку моральних знань та емоційно-моральних ставлень молодших школярів, як важливої передумови формування моральних переконань, потребує врахування позитивних змін у мисленні дітей на цьому віковому етапі. У ранньому шкільному віці поряд із конкретно-

образним мисленням починає формуватися абстрактне, що дає змогу виконувати нові операції мислення: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення. Психологи О. Скрипченко, Л. Долинська та З. Огороднійчук підкреслюють, що розвиток цих когнітивних, пізнавальних функцій позитивно впливає на формування моральних переконань у молодших школярів [26].

О. Гавриленко пише, що моральне виховання не обмежується лише набуттям знань і формуванням відповідних навичок. Воно передбачає розвиток моральних переконань у дітей, які є внутрішньою опорою для моральної поведінки. Важливою передумовою формування таких переконань є наявність моральних почуттів, що виникають у процесі пізнання, сприйняття, уявлень та емоційного відгуку. Моральні почуття підсилюють прагнення до здійснення добрих вчинків, таких як надання допомоги іншій людині незалежно від її зовнішніх чи соціальних характеристик. Вони виступають як внутрішній стимул моральної поведінки і лише за умови реалізації у досвіді учня стають компонентом моральних переконань особистості. Тому «одним із важливих завдань педагога є сприяння розвитку у молодших школярів моральних почуттів, які формують мотиваційну основу для відповідальної моральної поведінки та конкретних моральних вчинків» [30, с. 44].

Як свідчать праці С. Ладивір, О. Долинна, В. Котирло, центральним елементом морально-етичного виховання учнів початкової школи виступає гуманістична концепція, яка передбачає природжене прагнення людини до добра, істини та краси. Моральні цінності у цьому контексті спрямовані на засвоєння суспільно-ціннісних норм поведінки, формування усвідомлення цих норм та прийняття відповідних морально обґрунтованих рішень. Тому завдання морального виховання учнів полягає у формуванні системи моральних цінностей, яка інтегрується в особистість через розвиток моральних почуттів. Процес засвоєння моральних цінностей у дітей значною мірою залежить від сукупності факторів, серед яких мотиви, конкретні умови та результати діяльності. Водночас «молодші школярі оволодівають суспільними нормами поведінки, навчаються усвідомлювати їх і приймати власні рішення відповідно до моральних вимог» [24, с. 105].

У вітчизняній психологічній науці поширеним є підхід, який розглядає засвоєння моральних цінностей і формування ціннісних орієнтацій у контексті взаємодії «дорослий – дитина», що ґрунтується на принципах співпраці та взаєморозуміння (А. Богуш, Л. Варяниця, Н. Гавриш, М. Курінна, І. Печенко та ін.). Суттєвою рисою системи ціннісних орієнтацій, виявленою у результатах нашого дослідження, є поєднання цінностей як цілей і засобів, взаємозалежних та відображених у здатності дитини дотримуватися певних норм поведінки. Практично значущими для морального виховання є «такі цінності, як життєрадісність, чесність, стійка воля, високий рівень загальної культури, вихованість, самоконтроль, сміливість, чуйність, відповідальність, а також зацікавленість у продуктивній діяльності» [38, с. 159].

Важливим аспектом у моральному вихованні молодших школярів є вікові особливості їх морального розвитку, які виявляються у нерозривному зв'язку морального та естетичного сприйняття світу. Учні початкових класів ще не здатні чітко відокремлювати поняття прекрасного від морально здорового або відрізняти морально потворне від огидного, що відіграє визначальну роль у формуванні мотиваційної основи моральної діяльності. У цей період «мотивація дітей здебільшого має пристосувальний характер, а основними регуляторами їхньої поведінки виступають моральні норми, які поступово трансформуються з зовнішніх вказівок та рекомендацій у внутрішні мотиви дій» [42, с. 18].

Ставлення учнів початкової школи до моральних норм та оцінка власної поведінки визначається їх внутрішніми особливостями: «які мотиви поведінки діють реально, як формується спрямованість особистості, наскільки вона здатна бачити моральну сторону стосунків і вчинків людей, які моральні переживання були у її досвіді» [47, с. 24]. Молодші школярі сприймають моральні норми як загальні принципи поведінки. Щоб ці норми стали частиною індивідуальної свідомості та поведінки, недостатньо лише інформаційного засвоєння; вони повинні пройти через призму моральної свідомості та самосвідомості дитини, що передбачає вироблення власного ставлення до моральних правил. На думку І. Зверєвої, «знання норм і правил поведінки школярами є недостатнім. Вплив на

моральну поведінку справляють лише емоційно пережиті моральні норми, які надалі формують «емоційно-моральний» досвід дітей» [47, с. 29].

Важливим аспектом морального формування молодших школярів є розвиток особистісного ставлення до моральних вчинків та поведінки. Це сприяє формуванню моральної потреби дотримуватися відповідних норм і принципів у своїй діяльності. Під час активного формування системи цінностей у дітей формується стійка громадянська позиція, що базується на світоглядних засадах, мотивах поведінки та проявляється як властивість особистості в різних ситуаціях. Така позиція визначається як «орієнтація моральної поведінки». На даному етапі молодші школярі роблять перші спроби орієнтуватися у своїй поведінці за певними правилами, хоча виконання елементарних моральних норм не завжди свідчить про їхнє засвоєння, оскільки, по-перше, це часто є лише адаптацією до вимог дорослих, прагненням уникнути покарання чи здобути винагороду; по-друге, у цей період ще не відбувається повного усвідомлення моральної норми [51]. Тому формування стійкої позитивної орієнтації поведінки є важливим завданням морального виховання учнів початкової школи.

Учні початкових класів під час навчання демонструють певну специфіку сприйняття власних вчинків і мотивів поведінки інших людей. Вони легше усвідомлюють моральні наміри та дії оточуючих, ніж власні мотиви. Процес навчання розпізнаванню добра у вчинках та поведінці оточуючих стимулює поступове формування у дітей здатності розуміти провідні мотиви моральної діяльності, що становить фундамент для розвитку морально-етичної свідомості. Водночас, «характерною особливістю молодших школярів є невідповідність між рівнем знань моральних норм і фактичними діями, оскільки вони лише набувають навичок орієнтування у різноманітних ситуаціях, порівнюючи власні уявлення з реальністю та моральними вчинками оточуючих» [58, с. 18].

На базі спостереження та аналізу моральної поведінки, як зазначають вчені В. Перепелиця та О. Худяков, у молодших школярів формуються первинні моральні стосунки, що відзначаються такими характерними ознаками: вони не ґрунтуються на системних та глибоко осмислених знаннях; взаємодія між учнями має полярний і безапеляційний характер; оцінні судження відзначаються

прямолинійністю та спрощеністю; поведінка учнів залишається переважно імпульсивною. Незважаючи на те, що молодші школярі здатні визначати своє ставлення до моральних категорій добра і зла, їхні дії часто не відповідають наявним знанням та сформованим взаєминам. Основною причиною цієї розбіжності є недостатня здатність дітей до самоконтролю та перетворення думок і почуттів у конкретні дії. Тільки систематичне вправляння здатне сформувати звичку, яка відповідає поняттям і моральним відносинам [85].

Сформованість звичок моральної поведінки є, безумовно, основною умовою для засвоєння системи моральних якостей, що є важливим показником моральної вихованості учнів. Структура цих якостей включає мотиви, що забезпечують позитивне ставлення до норм поведінки, та закріплений спосіб реалізації цих норм. Молодші школярі вже мають первинні уявлення про окремі моральні якості, особливо на основі поведінки персонажів художніх творів, де проявляється ставлення до діяльності та до інших людей. Хоч і примітивно, діти здатні оцінювати такі якості, як чесність, ввічливість, доброзичливість тощо [88].

У молодшому шкільному віці відбувається й зростання самостійності та незалежності внутрішніх регуляторних механізмів від зовнішнього контролю, тобто моральні якості починають виступати рушійними силами поведінки та діяльності учнів початкових класів. Виділені специфічні риси, що проявляються у моральній поведінці молодших школярів, свідчать про початковий етап становлення суб'єкту морального розвитку. Як зазначають Е. Марієнгоф та С. Коваленко, цей період відзначається переходом від безпосередніх, інтуїтивних ставлень дитини до світу до опосередкованих, що визначаються соціально виробленими нормами та способами дій. Молодші школярі починають усвідомлено застосовувати соціально зумовлені засоби психічної регуляції, підпорядковуючи власні бажання нормам, встановленим оточенням [69].

Вікові особливості молодшого шкільного віку проявляються у розумінні змісту моральних якостей, що є критично важливим для організації процесу морально-етичного виховання. Учні початкових класів оцінюють моральні якості на підставі найбільш виразних вчинків людей, приділяючи особливу увагу позитивним характеристикам. При формулюванні понять моральних якостей

молодші школярі часто стикаються з труднощами або спрощено їх визначають. Так, гідність для них пов'язана насамперед із ввічливістю та умінням рахуватися з думкою дорослих і однолітків; справедливість розуміється як чесність і правдивість у взаєминах. Для молодших школярів особливе значення мають співчуття, співпереживання та підтримка дорослих, а несправедливе оцінювання їх дій або навчальних досягнень викликає емоційні переживання [78].

Однією з важливих складових морального виховання молодших школярів є розвиток їхньої моральної свідомості, яка формується в тісному взаємозв'язку зі змістом моральних знань, переконань, почуттів, цінностей та рис особистості, причому рівень її розвитку безпосередньо залежить від глибини оволодіння цими компонентами. Як зазначає Т. Климчик, «моральна свідомість є однією із сторін суспільної свідомості, яка у вигляді уявлень і понять відображає реальні ставлення і регулює моральний бік діяльності людини. Моральні правила, норми, принципи, категорії, ідеали виступають як форма суспільної свідомості» [82, с. 114]. Завдяки моральній свідомості учень молодшого шкільного віку здатен уявляти свої майбутні дії, прогнозувати їхні наслідки та усвідомлювати моральну відповідальність за власну поведінку.

Найбільш складною структурною одиницею моральної свідомості є формування моральних переконань і морального світогляду, тобто системи узагальнених ієрархізованих знань, що дають змогу школяру свідомо керувати власною поведінкою та забезпечують її моральну стійкість і зрілість. Особливе значення цей процес набуває саме в учнів початкової школи, оскільки цей віковий період є сензитивним для розвитку моральної свідомості, а молодші школярі характеризуються внутрішньою готовністю до сприйняття та засвоєння моральних норм. У цьому контексті І. Бех підкреслює, що «процес формування моральної свідомості в учнів початкових класів буде особливо складним і суперечливим у разі розбіжностей між поглядами сім'ї та школи», та наголошує на необхідності врахування цих аспектів під час налагодження взаємодії школи та родини, інакше невпевненість у виборі між оцінками школи та сім'ї може сприяти розвитку конформізму та соціальної безвідповідальності [12, с. 4].

Провідною передумовою формування морального досвіду та свідомості молодших школярів є соціалізація, оскільки для цього віку характерний розрив між знанням моральних норм і практичною здатністю їх дотримуватися. Вплив цілеспрямованих соціальних та педагогічних чинників на розвиток моральної поведінки учнів є визначальним. Наприкінці початкового шкільного періоду в поведінці частини дітей починають чітко проявлятися такі риси, як старанність, організованість, самостійність, ініціативність, обов'язковість, тоді як у інших – ці властивості залишаються низькорозвиненими або відсутні. У першій категорії учнів сформовані особистісні якості поступово інтегруються у стійкі моральні системи, створюючи передумови для розвитку моральних якостей, таких як відповідальність, чесність, правдивість і дисциплінованість, що є фундаментом подальшого морально-етичного виховання [30; 53].

Вікові та психологічні передумови морально-етичного виховання учнів початкової школи узагальнено у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

**Вікові та психологічні передумови морально-етичного
виховання учнів початкової школи**

Вікові особливості	Психологічні передумови	Значення для морально-етичного виховання
Внутрішня готовність до засвоєння моральних норм	Формування моральної свідомості, здатності до уявлення та планування власних дій	Дає змогу дітям усвідомлено оцінювати наслідки своїх вчинків і відповідати за них
Сензитивний період розвитку морального мислення	Розвиток моральних переконань і світогляду, здатності до узагальнення та ієрархізації моральних знань	Сприяє усвідомленому керуванню поведінкою та формуванню моральної стійкості
Сприйнятливність до соціальних норм	Вплив соціалізації, взаємодія з однолітками, педагогами та батьками	Забезпечує інтеграцію моральних правил у щоденну поведінку учнів
Розвиток конкретних особистісних якостей (старанність, організованість, ініціативність)	Мотивація до позитивної поведінки, формування відповідальності, чесності, дисциплінованості	Створює основу для формування моральних якостей та етичних цінностей
Відмінності у рівні розвитку емоційно-ціннісної сфери	Емоційна чутливість, емпатія, здатність до співпереживання	Дає змогу більш ефективно впроваджувати ігрові та інтерактивні методи морального виховання

Отже, ефективність формування моральної свідомості, моральних звичок, морально-ціннісних орієнтацій та відповідної поведінки дітей значною мірою визначають вікові та психологічні передумови морально-етичного виховання учнів початкової школи. Молодший шкільний вік є сензитивним періодом для розвитку моральних уявлень, переконань і морального світогляду, оскільки саме в цей час формується внутрішня готовність учнів до засвоєння норм і правил поведінки, розвитку відповідальності, чесності та самостійності. Їхні вікові та психологічні особливості, зокрема здатність до емоційного відгуку, самоконтролю та наслідування позитивних моделей поведінки, визначають сприйнятливність дітей до педагогічного впливу. Крім того, врахування індивідуальних особливостей кожного учня 1-4 класів дає змогу диференціювати педагогічні впливи та стимулювати розвиток позитивних моральних рис. Системний підхід до морально-етичного виховання молодшого школяра на основі його вікових та психологічних передумов забезпечує гармонійний розвиток особистості. Успішне морально-етичне виховання в початковій школі, яке передбачає урахування вікових і психологічних характеристик дітей, що дає змогу ефективно формувати моральні якості особистості.

1.3. Значення ігрових технологій у морально-етичному вихованні учнів початкової школи

У сучасній початковій школі важливим завданням є пошук ефективних засобів виховання, які б відповідали віковим особливостям дітей і водночас сприяли формуванню їх морально-етичної сфери. Одним із найбільш природних і доступних для молодших школярів інструментів виступає гра, що забезпечує поєднання навчання, виховання та розвитку у захопливій і зрозумілій для дитини формі. Саме тому особливої актуальності набуває визначення значення ігрових технологій у морально-етичному вихованні учнів початкової школи, адже вони створюють умови для засвоєння норм і правил поведінки, формування позитивних якостей особистості та розвитку навичок співпраці в колективі.

З точки зору І. Дичківської, ігрові технології розглядаються як цілеспрямована система організації виховного процесу, яка забезпечує розвиток

пізнавальної, соціальної та морально-етичної компетентності учнів через активну участь у спеціально структурованих ігрових ситуаціях. Вони створюють умови для формування внутрішньої мотивації до навчання, розвитку креативності та самостійності у прийнятті рішень, та передбачають використання різних ігор – рольових, сюжетних, навчальних, розвивальних – що дає змогу поєднувати навчальні завдання із емоційно-ціннісним досвідом. У цьому контексті навчальна гра стає не лише інструментом передачі знань, а й середовищем для формування моральних норм, навичок співпраці та толерантності. Їх застосування сприяє розвитку комунікативних навичок, міжособистісного взаєморозуміння та саморегуляції поведінки учнів. Таким чином, ігрові технології виступають як комплексний педагогічний механізм, що забезпечує гармонійний розвиток особистості у навчальному середовищі [37].

З психологічної позиції (Р. Павелків [81]) ігрові технології визначаються як спосіб організації діяльності учнів, що враховує особливості їхнього емоційного, когнітивного та соціального розвитку, забезпечуючи активне залучення у процес пізнання через ігрові взаємодії. Вони дають змогу створити умови для розвитку мислення, уяви, уваги та пам'яті, а також формують здатність до рефлексії та самоконтролю. Психологічна ефективність ігрових технологій полягає у тому, що вони знижують рівень тривожності та страху перед помилкою, стимулюючи активну участь учнів у виховному процесі. Ігрові моделі сприяють розвитку емпатії та здатності до співпереживання, оскільки учні виступають у ролях, що вимагають розуміння емоцій інших. Через ігрову діяльність діти набувають досвіду вирішення конфліктів і взаємодії у групі.

З методичної перспективи (О. Матвієнко [70]) ігрові технології розглядаються як систематизований набір методів, прийомів і процедур, що дають змогу інтегрувати навчальний матеріал у процес активного експериментування та імітації реальних життєвих ситуацій. Вони виступають інструментом реалізації принципу діяльнісного підходу в освіті, де знання не просто передаються, а засвоюються через практичну участь і відтворення життєвих сценаріїв у мініатюрних ігрових моделях. Методична цінність ігор полягає у створенні умов для самостійного пошуку рішень, вироблення навичок

планування, прогнозування та аналізу результатів власних дій. Ігрові технології сприяють розвитку критичного мислення, здатності до адаптації та гнучкого реагування на змінні ситуації. Вони також забезпечують організацію групової роботи, стимулюючи кооперацію та обмін досвідом між учнями.

З соціально-педагогічної точки зору (Н. Попович [87]) ігрові технології є механізмом формування соціальної взаємодії, норм поведінки та ціннісних орієнтацій учнів через колективну ігрову діяльність. Вони сприяють розвитку комунікативних компетентностей, здатності до спільного вирішення проблем та ефективного функціонування в групі. Соціальні функції ігрових технологій проявляються у формуванні етичних принципів взаємодії, розвитку почуття відповідальності, толерантності та взаємоповаги. Через ігрові ситуації учні набувають досвіду взаємодії з різними соціальними ролями, що дає змогу їм гнучко адаптуватися до колективних норм і правил. Важливим є також вплив на моральний розвиток, оскільки ігрові сценарії моделюють реальні конфліктні та етичні ситуації, пропонуючи шляхи їх вирішення.

З дидактичної позиції (Н. Бібік [76]) ігрові технології трактуються як організована система навчальних ігрових завдань, які забезпечують ефективне засвоєння знань, формування вмінь і розвитку навичок через активну участь учнів у пізнавальній та практичній діяльності. Вони інтегрують навчальний матеріал у форму гри, стимулюючи інтерес, допитливість та внутрішню мотивацію до навчання. Дидактична цінність ігрових технологій полягає у створенні умов для засвоєння теоретичних знань у практичному контексті, розвитку логічного мислення та креативності. Крім того, вони сприяють формуванню навичок самостійної роботи, аналізу власних дій і оцінки результатів діяльності. Завдяки ігровому підходу учні мають можливість навчатися у безпечному та підтримуючому середовищі, що стимулює активне засвоєння навчального матеріалу та підвищує ефективність виховного процесу.

Ігрові технології визначимо як цілісну систему педагогічних прийомів, методів та форм організації виховного процесу, що ґрунтуються на використанні ігрової діяльності як основного мотивуючого чинника. Вони передбачають активне залучення учнів до процесу пізнання через моделювання реальних або

уявних ситуацій, розв'язання проблемних завдань у грі, а також інтеграцію освітнього змісту з емоційною та соціальною складовими. Ігрові технології створюють умови для формування в учнів початкової школи важливих компетентностей, таких як комунікативні, соціальні, морально-етичні та когнітивні навички, водночас сприяючи розвитку уяви, творчості, самостійності. Вони забезпечують позитивну мотивацію до навчання, оскільки ігрова діяльність органічно поєднує навчання та розвагу, що підвищує ефективність засвоєння знань. Узагальнена концепція ігрових технологій також передбачає їх гнучкість та можливість адаптації до індивідуальних особливостей учнів.

Ігрові технології в освітньому процесі виконують низку важливих функцій, які забезпечують комплексний розвиток учнів, активізацію їхньої пізнавальної діяльності та формування особистісних якостей:

1) навчальна функція – полягає у систематичному засвоєнні знань, умінь та навичок через інтеграцію навчального змісту у ігрові ситуації. В межах цієї функції учні отримують можливість практично застосовувати теоретичні знання, моделювати різні ситуації та відпрацьовувати алгоритми поведінки в умовах, наближених до реального життя, що сприяє кращому розумінню та засвоєнню навчального матеріалу. Ігрові технології створюють простір для формування логічного мислення, критичного аналізу та самостійного прийняття рішень, що істотно підвищує ефективність виховного процесу;

2) розвивальна функція – спрямована на всебічний розвиток особистості учня. Вона передбачає формування когнітивних, емоційних, соціальних та творчих компетентностей, оскільки гра стимулює активну діяльність мозку, розвиває уяву, творчість, пам'ять, увагу та мислення. Використання ігрових технологій дає змогу індивідуалізувати освітній процес, адаптуючи його до вікових, психологічних особливостей учнів, що сприяє підвищенню мотивації до навчання та розвитку внутрішньої потреби у пізнавальній діяльності;

3) виховна функція – полягає у формуванні навичок взаємодії та співпраці між учасниками освітнього процесу. У процесі гри діти вчаться працювати в команді, розподіляти обов'язки, дотримуватися правил, домовлятися та вирішувати конфлікти мирним шляхом. Це сприяє розвитку комунікативних

здібностей, емпатії, взаємоповаги та соціальної відповідальності, що є важливим у початковій школі для формування морально-етичних цінностей. Крім того, гра стимулює розвиток лідерських якостей та вміння діяти у різних соціальних ролях, що готує дітей до реальних соціальних взаємодій у майбутньому;

4) психологічна функція – пов'язана з регуляцією емоційного стану учнів та створенням сприятливого середовища для навчання. Ігрові методи дають змогу зменшити рівень тривожності, підвищити впевненість у власних силах та формувати позитивну мотивацію до навчання. Вони сприяють емоційному розвантаженню, розвитку почуття радості та задоволення від процесу пізнання, що безпосередньо впливає на ефективність засвоєння навчального матеріалу та формування стійкого інтересу до навчання;

5) пізнавальна функція – полягає у стимулюванні активного пізнання та самостійної діяльності учнів. Через ігрові завдання діти вчаться аналізувати, порівнювати, узагальнювати, робити висновки, що сприяє розвитку критичного мислення. В умовах гри учні отримують можливість експериментувати, перевіряти гіпотези, оцінювати результати власної діяльності та діяльності однолітків, що формує здатність до самостійного прийняття рішень;

6) виховна функція – проявляється у формуванні у дітей ціннісних орієнтирів, правил поведінки та норм взаємодії з оточуючими. Через ігрові моделі ситуацій учні відпрацьовують вміння розрізняти добро і зло, розуміти наслідки своїх дій, проявляти милосердя, справедливість та відповідальність. Вказане сприяє формуванню моральної свідомості, соціальної компетентності та емоційної зрілості дітей початкової школи;

7) розважальна функція – полягає у забезпеченні позитивної емоційної насиченості виховного процесу, що підвищує інтерес до навчання та заохочує активну участь у ньому. Вона поєднує навчання з елементами задоволення, що створює внутрішню мотивацію та сприяє закріпленню знань, умінь та навичок;

8) контрольна функція – реалізується через ігрові методи оцінювання, які дають змогу педагогам відстежувати рівень засвоєння знань, розвиток компетентностей та поведінкові реакції учнів. Вона забезпечує оперативний

зворотний зв'язок та корекцію виховного процесу, що підвищує його ефективність і дає змогу своєчасно реагувати на індивідуальні потреби учнів;

9) інтегративна функція – об'єднує навчальні, виховні та розвивальні цілі в єдиний освітній процес, що створює умови для комплексного розвитку та виховання учнів 1-4 класів, забезпечуючи гармонійний та повноцінний розвиток інтелектуальної, емоційної та соціальної сфер особистості [3; 6; 13; 28; 48].

Проаналізуємо значення ігрових технологій у морально-етичному вихованні учнів початкової школи. Так, ігрові технології забезпечують активне залучення учнів до виховного процесу, створюючи умови для набуття ними моральних знань і формування ціннісних орієнтацій через безпосередню діяльність та взаємодію. Вони сприяють розвитку у дітей емпатії, здатності до саморефлексії, усвідомлення соціальних норм і правил, а також виробляють навички прийняття рішень у морально значущих ситуаціях. Через ігрові моделі учні отримують можливість моделювати власну поведінку в безпечному середовищі, експериментувати з різними способами реагування на конфліктні або етичні ситуації та усвідомлювати наслідки своїх дій [14].

Ігрові технології виконують важливу навчально-методичну функцію, оскільки дають змогу інтегрувати моральні поняття та принципи у практичну діяльність дітей. Використання ігор сприяє тому, що учні початкової школи краще засвоюють моральні норми, оскільки процес навчання стає більш наочним і емоційно забарвленим. Завдяки ігровій діяльності відбувається формування стійких моральних уявлень, розвитку відповідальності та здатності до морального вибору. Ігрові технології допомагають розвивати у дітей усвідомлення власних мотивів і мотивів інших людей, що є важливим для становлення моральної свідомості. Педагогічна гра стає засобом, що поєднує навчання і виховання, формує здатність до співпереживання та соціальної взаємодії, а також стимулює саморегуляцію поведінки [28].

Соціально-психологічне значення ігрових технологій проявляється у розвитку комунікативних компетенцій та взаємин учнів із ровесниками і дорослими. Під час ігрових вправ учні вчаться домовлятися, співпрацювати, враховувати потреби інших і дотримуватися правил, що відображає етичні

принципи взаємоповаги та справедливості. Ігрові ситуації дають змогу дітям переживати моральні дилеми у змодельованому середовищі, що сприяє формуванню морального досвіду без ризику реальної шкоди. Вони також стимулюють розвиток емоційної сфери, підвищують чутливість до морально-етичних проблем і сприяють формуванню адекватних моральних оцінок [41].

Особливу роль ігрові технології відіграють у формуванні самооцінки дітей. Через рольові та сюжетно-рольові ігри учні мають можливість відтворювати різні соціальні ролі, аналізувати власну поведінку та приймати моральні рішення, що сприяє розвитку критичного мислення та здатності до морального самоконтролю. Ігри також стимулюють пізнавальну активність, цікавість і прагнення до самовдосконалення, що є невід'ємною складовою процесу морального виховання. У сюжетно-рольових іграх молодші школярі практично відпрацьовують моральні норми, аналізують причинно-наслідкові зв'язки між вчинками та їхніми наслідками, що поглиблює розуміння моральних принципів.

Крім того, ігрові технології значно підвищують мотивацію учнів до засвоєння морально-етичних цінностей. Мотиваційна функція гри полягає у тому, що учні активно включаються у діяльність, де моральні норми подаються у цікавій та доступній формі. Висока емоційна насиченість ігрового процесу стимулює інтерес до навчання, сприяє розвитку внутрішньої мотивації до дотримання правил і формує позитивне ставлення до моральних вимог. Це забезпечує поступове формування моральної поведінки, яка інтегрується у щоденне життя молодшого школяра [39].

Ігрові технології виконують виховну функцію, оскільки вони сприяють формуванню моральних якостей учнів, таких як чесність, відповідальність, справедливість, доброзичливість, толерантність і здатність до співпраці. Педагогічно організовані ігрові заняття дають змогу формувати позитивні емоційні стосунки між учнями, розвивати соціальну емпатію, толерантність і взаємоповагу. Завдяки грі учні молодшого шкільного віку набувають досвіду вирішення конфліктів, співробітництва, взаємодопомоги, що є основою соціальної компетентності і моральної культури [18].

Ігрові технології також мають диференційну функцію, оскільки вони дають змогу враховувати вікові, психологічні та індивідуальні особливості дітей початкової школи. Через диференційовані ігрові методики учні з різним рівнем розвитку мислення, емоцій та соціальних навичок отримують можливість ефективно включатися у процес навчання і виховання. Це сприяє формуванню морального самосприйняття, саморегуляції та розвитку особистісних якостей, необхідних для соціальної адаптації [59].

Важливо зазначити і комунікативну функцію ігрових технологій, яка полягає у формуванні умінь учнів взаємодіяти з іншими, аргументувати власну позицію, враховувати інтереси і потреби співрозмовників та приймати спільні рішення. У процесі групових ігор відбувається моделювання соціальних ситуацій, де діти засвоюють моральні норми і правила поведінки. Це сприяє розвитку культури спілкування та моральної відповідальності за власні вчинки.

Одним із найпоширеніших видів ігрових технологій у початковій школі є рольові ігри. Вони передбачають моделювання реальних життєвих ситуацій, де діти виконують ролі дорослих або персонажів, що стикаються з моральними дилемами. У процесі таких ігор учні розвивають здатність до емпатії, вчать аналізувати власні дії та наслідки, розпізнавати моральні конфлікти та приймати відповідальні рішення. Рольові ігри дають змогу інтегрувати знання про мораль у практичну діяльність, стимулюючи самостійне моральне оцінювання поведінки як власної, так і інших людей [20].

Іншим важливим видом є сюжетно-рольові ігри, які мають більш розгорнутий сценарій і передбачають певну послідовність дій, що відповідають моральним нормам. У сюжетно-рольових іграх учні не лише виконують ролі, а й взаємодіють у групі, спільно вирішують завдання та шукають шляхи уникнення конфліктів. Цей вид ігор ефективно формує моральні цінності, такі як справедливість, взаємоповага та чесність, оскільки успіх гри залежить від взаємодії та дотримання загальних правил [14].

Дидактичні ігри представляють собою ще один ефективний інструмент у морально-етичному вихованні. Вони орієнтовані на розвиток мислення, пам'яті, уваги та логічних навичок учнів, водночас включаючи моральні завдання та

проблемні ситуації. Наприклад, діти можуть отримувати завдання на вибір правильного морального вчинку у запропонованих життєвих ситуаціях, оцінку поведінки персонажів або самостійне формування правил поведінки. Дидактичні ігри стимулюють самостійне мислення, вчать аналізувати дії, оцінювати їх моральну сторону та робити висновки для власної поведінки [69].

Ігри-імітації спрямовані на відтворення реальних ситуацій у спрощеній формі. Вони дають змогу учням моделювати поведінку, яка відповідає моральним нормам, без страху перед реальними наслідками. Такі імітаційні ігри допомагають формувати вміння контролювати свої емоції, прогнозувати реакції інших, дотримуватись правил та домовленостей. У цьому виді ігор активно розвиваються навички співпраці, взаємної підтримки та відповідальності, що є базовими компонентами морально-етичного виховання [81].

Інтерактивні ігри стають дедалі популярними у сучасному виховному процесі. Вони дають змогу віртуально моделювати соціальні та моральні ситуації, дають можливість швидко аналізувати наслідки прийнятих рішень, а також забезпечують миттєвий зворотний зв'язок. Завдяки інтерактивності учні активніше включаються у виховний процес, а педагог має змогу коригувати їх дії та підказувати морально-етичні орієнтири [9].

Ігрові дискусії та дебати формують в учнів здатність аргументовано висловлювати власну думку, слухати і поважати погляди інших, а також приймати спільні рішення на основі моральних норм. Цей вид ігрових технологій стимулює розвиток критичного мислення та здатності до морального судження, оскільки діти 1-4 класів мають оцінювати дії персонажів або однокласників, обґрунтовувати власну позицію і враховувати наслідки. Колективні ігри та ігри-командні вправи формують навички соціальної взаємодії, відповідальності за спільну справу, почуття справедливості та взаємоповаги. У них учні вчаться враховувати інтереси інших, підтримувати товаришів і дотримуватись правил, що створює базу для розвитку моральної свідомості та етичного світогляду [1].

Важливим є використання імітаційно-рольових вправ у формі казок або легенд, де моральні цінності подаються через художні образи та сюжети. Учні, виконуючи ролі героїв казок, засвоюють поняття добра і зла, справедливості,

чесності та взаємоповаги. Такий підхід дає змогу поєднати емоційне сприйняття та логічне осмислення моральних норм. Застосування ігрових технологій-подорожей і квестів сприяє формуванню активної позиції учнів у морально-етичних питаннях. Кожен етап квесту передбачає виконання завдань із моральним змістом, прийняття рішень у соціальних ситуаціях, аналіз власних дій та дій однокласників. Такий вид діяльності стимулює самостійність, ініціативність та відповідальність, що є важливими елементами морального розвитку дітей молодшого шкільного віку [66].

У результаті застосування ігрових технологій у початковій школі спостерігається комплексний вплив на розвиток моральної свідомості, виховання позитивних рис характеру та формування соціально значущих навичок. Вони забезпечують природний перехід від засвоєння знань до їх практичного застосування в житті, сприяють розвитку самостійності, критичного мислення, здатності до морального аналізу та рефлексії. Ігрові технології підтримують індивідуальні особливості дітей, що робить процес виховання максимально ефективним і результативним.

Отже, значення ігрових технологій у морально-етичному вихованні учнів початкової школи є багатограним та надзвичайно вагомим. Вони сприяють формуванню моральних цінностей, розвитку емоційної чутливості, співчуття та соціальної відповідальності, створюючи умови для активного та усвідомленого засвоєння норм поведінки. Завдяки ігровим технологіям учні вчаться приймати етичні рішення, взаємодіяти з однолітками на основі поваги та взаєморозуміння, а також розвивати навички саморегуляції та самоконтролю. Ігрові ситуації дають змогу моделювати реальні життєві ситуації, що робить процес морального виховання більш наочним і ефективним.

1.4. Аналіз масового педагогічного досвіду морально-етичного виховання учнів початкової школи засобами ігрових технологій

У сфері морально-етичного виховання учнів початкової школи особливого значення набуває дослідження того, як педагоги застосовують ігрові технології

для формування ціннісних орієнтацій та моральної поведінки дітей. Необхідність такого аналізу зумовлена потребою виявити кращі практики, окреслити їхні переваги й труднощі, а також визначити перспективні напрями вдосконалення виховної роботи з молодшими школярами.

Зазначимо, що масовий педагогічний досвід морально-етичного виховання учнів початкової школи засобами ігрових технологій відображає багаторічну практику організації виховного процесу, спрямованого на формування у дітей моральних цінностей, етичних норм та соціально прийнятної поведінки. У педагогічній літературі наголошується, що використання ігрових методик у початковій школі дає змогу поєднувати виховну діяльність із розвитком моральних якостей, що створює умови для активного засвоєння учнями правил спілкування, співпраці та взаємодопомоги. Педагогічна практика свідчить, що ігрові технології є інструментом розвитку морального мислення, почуття справедливості, відповідальності та емпатії у дітей молодшого шкільного віку.

Аналіз масового педагогічного досвіду показує, що ігрові технології, що використовуються для морально-етичного виховання учнів початкової школи, є одним із найефективніших засобів формування ціннісних орієнтацій, розвитку емоційної чутливості та соціальної компетентності дітей. Вони ґрунтуються на природній потребі учнів у грі та здатності через ігрову діяльність засвоювати складні соціальні й моральні норми. Ігрові технології дають змогу створювати активне, емоційно забарвлене навчальне середовище, де учні відчувають власну значущість і водночас засвоюють правила співіснування в колективі. Завдяки грі у дітей 1-4 класів формуються уявлення про моральні цінності, вони також навчаються співпраці, справедливості, доброзичливості та взаємоповаги [13].

Серед найпоширеніших технологій, які використовують педагоги, варто виділити рольові ігри, що дають змогу учням моделювати різні соціальні ситуації та аналізувати поведінку героїв. Наприклад, гра «Моральні дилеми» сприяє розвитку критичного мислення та умінню робити морально обґрунтовані вибори. Також ефективними є сюжетно-рольові ігри, де діти проживають різні соціальні ролі, наприклад, «Учень і вчитель», «Друзі в школі», що дає змогу їм належно усвідомлювати відповідальність за власні вчинки. Інтерактивні ігри на основі

історій і казок дають змогу учням співпереживати персонажам, розуміти моральні наслідки їх дій і формувати емоційну чутливість [28].

Важливими в масовому педагогічному досвіді є педагогічні ігри з елементами колективної діяльності, наприклад, «Будуємо дружбу», «Командна підтримка», які сприяють розвитку навичок співпраці, взаємопомочі та емпатії. Такі ігри стимулюють дітей обговорювати моральні питання, приймати колективні рішення та усвідомлювати важливість цінностей у групі. Дидактичні ігри, що передбачають розв'язання моральних завдань, наприклад, «Добро чи зло?» або «Правильно чи неправильно?», допомагають учням систематизувати знання про соціальні норми та правила поведінки. Використання таких ігор дає змогу формувати у дітей навички рефлексії та аналізу власної поведінки [1].

Педагоги також активно застосовують інноваційні ігрові технології, такі як настільні соціально-етичні ігри, комп'ютерні симуляції та інтерактивні квести. Наприклад, гра «Шлях чесності» моделює життєві ситуації, де учні приймають рішення, зважуючи моральні аспекти, і бачать наслідки своїх дій у безпечному середовищі. Інтерактивні квести «Моральна подорож» або «Місто доброти» сприяють розвитку логічного мислення, креативності та здатності приймати обґрунтовані моральні рішення у командній взаємодії [36].

Важливе місце в масовому педагогічному досвіді займають ігри-драматизації, де діти відтворюють конкретні життєві ситуації, наприклад, «Ситуації вибору» або «Конфлікти в школі». Через таку діяльність учні навчаються розпізнавати емоції інших людей, проявляти емпатію та знаходити конструктивні способи вирішення конфліктів. Використання ігор з елементами казкотерапії, таких як «Казкові поради» або «Моральні герої», допомагає дітям молодшого шкільного віку усвідомлювати абстрактні моральні поняття, вчитися доброчесності, співчуттю та справедливості [79].

Не менш важливими у масовому педагогічному досвіді є рухливі ігри з моральним компонентом, наприклад, «Знайди друга», «Побудуй команду чесних», які сприяють розвитку комунікативних навичок та взаємоповаги, об'єднуючи фізичну активність і моральні цінності. Такі ігри дають змогу інтегрувати етичні уроки у повсякденну діяльність учнів, роблячи процес

виховання більш природним і цікавим. Конкурси та вікторини з моральним змістом, наприклад, «Етичний марафон» або «Моральна вікторина», розвивають у дітей молодшого шкільного віку здатність до самоконтролю, критичного мислення та оцінки поведінки інших [92].

Крім того, ефективними у масовому педагогічному досвіді вважаються інтегровані ігрові технології, що поєднують елементи різних видів гри: рольові, рухливі, сюжетно-рольові та дидактичні. Наприклад, гра «Школа добрих справ» включає сценки, обговорення, конкурсні завдання та рухливі елементи, що дає змогу учням активно включатися у виховний процес, закріплювати моральні знання та розвивати соціальні навички. Використання таких комплексних ігор допомагає систематично формувати морально-етичні компетенції та моральні звички в учнів початкової школи [58].

Значна увага в масовому педагогічному досвіді приділяється ігровим технологіям, які спрямовані на розвиток емпатії, співпереживання та здатності до самоконтролю. Ігри «Ситуація вибору» та «Доброчесний герой» стимулюють дітей аналізувати власні дії та дії інших, усвідомлювати моральні наслідки та формувати ціннісні орієнтації. Рольові вправи, такі як «Я та мої друзі» або «Сімейні цінності», дають змогу учням моделювати різні соціальні взаємодії, що сприяє розвитку відповідальності та комунікативних навичок. Педагоги активно застосовують ігрові завдання для розвитку морального мислення та рефлексії. Ігри «Правильно чи неправильно?» та «Добрі вчинки навколо нас» допомагають учням аналізувати поведінку та робити морально обґрунтовані висновки. Використання таких технологій у виховному процесі забезпечує формування у молодших школярів етичної свідомості, соціальної активності, а також відповідального ставлення до власних вчинків [41].

Аналіз масового педагогічного досвіду показує, що рольові та сюжетно-рольові ігри допомагають формувати етичну свідомість учнів через проживання соціальних ролей та аналіз поведінки персонажів. Дидактичні та інтелектуальні ігри сприяють систематизації знань про моральні цінності та розвиткові критичного мислення. Рухливі ігри інтегрують фізичну активність з моральним вихованням, розвиваючи комунікативні навички та взаємоповагу. Інтерактивні

та інтегровані ігри поєднують різні елементи діяльності, що забезпечує комплексний розвиток учнів. Завдяки ігровим технологіям морально-етичне виховання стає більш доступним, захопливим та ефективним, оскільки діти легко засвоюють матеріал через емоційно забарвлену діяльність. Педагоги отримують можливість моделювати різні педагогічні ситуації, оцінювати моральні дії учнів та коригувати їх поведінку. Використання ігрових технологій формує у дітей навички самоконтролю, емпатії, відповідальності та соціальної адаптивності [3].

У масовому педагогічному досвіді часто використовують рольові ігри спрямовані на моделювання реальних або вигаданих ситуацій, де учні беруть на себе певні соціальні ролі, що дає змогу їм відчувати відповідальність за свої вчинки та прогнозувати наслідки поведінки. Цей вид ігор розвиває емпатію, здатність до співпереживання та вміння враховувати інтереси інших людей. Ділові ігри сприяють формуванню комунікативних навичок, умінню працювати в команді та приймати морально обґрунтовані рішення у ситуаціях конфлікту. Вони включають елементи конкуренції та співпраці, що дає змогу учням практично засвоювати норми поведінки та етичні принципи [65].

Зокрема, у практиці вчителів початкових класів широко використовуються такі конкретні ігрові технології, як «Моральна пригода», де учні проходять серію сюжетних ситуацій, що вимагають прийняття етичних рішень; «Школа доброти», що передбачає моделювання добродійних вчинків і аналіз їхніх наслідків; «Казкова терапія», де діти створюють альтернативні фінали казок, оцінюючи моральну поведінку героїв; «Етичний лабіринт», що стимулює мислення і прогнозування наслідків різних дій; «Вирішення конфліктів», де учні практикують методи мирного розв'язання суперечок у командних іграх. Кожна з цих технологій надає змогу інтегрувати морально-етичні цінності у виховний процес, формуючи в учнів початкової школи усвідомлене ставлення до правил, норм і соціально значущих моделей поведінки [11].

Важливо зазначити, що ефективність ігрових технологій у морально-етичному вихованні забезпечується системним підходом до їх організації. Учитель планує гру з урахуванням вікових та психологічних особливостей учнів, формує чіткі цілі та завдання, створює безпечне емоційне середовище для

вираження думок і переживань, а також організовує рефлексію після завершення ігрових занять. Саме завдяки такій структурованій організації діти не лише набувають знань про мораль, але й закріплюють їх у власному досвіді, навчаються співпраці, взаємоповазі та відповідальності [48].

Сучасна педагогічна практика засвідчує, що ігрові технології здатні забезпечити ефективну мотивацію до навчання, активізувати пізнавальні процеси та сприяти формуванню позитивних міжособистісних стосунків. У використанні таких технологій важливе місце займає поєднання творчого підходу вчителя та педагогічно обґрунтованих методик організації ігрового середовища, що відповідає віковим і психологічним особливостям учнів. Так, однією з ефективних методик є рольові ігри, які дають змогу учням моделювати різні життєві ситуації та відпрацьовувати етичні моделі поведінки. Вчителька Т. Іванова у своїй практиці використовує рольові ігри для розвитку моральної свідомості учнів, зокрема через ситуації взаємодії в колективі та прийняття рішень на основі цінностей співробітництва та взаємоповаги. При цьому особлива увага нею приділяється підготовчому етапу, на якому формулюють правила гри, визначаються моральні проблеми для обговорення, забезпечується психологічна готовність учнів до участі у грі. Рольові ігри також включають інтеграцію з іншими навчальними предметами, що дає змогу створити більш реалістичні та змістовні ситуації для морального аналізу [21].

Поширеними у масовому педагогічному досвіді є дидактичні ігри, спрямовані на формування етичних уявлень та поведінкових норм. Наприклад, вчитель О. Петренко застосовує дидактичні ігри для навчання учнів розпізнавати добро та зло, оцінювати власні вчинки та дії інших. Методика включає створення завдань із моральною проблематикою, в яких школярі обирають правильні варіанти дій, обґрунтовують свій вибір та обговорюють наслідки. Дидактичні ігри зазвичай проводяться у груповій формі, що сприяє розвитку комунікативних навичок та навичок співпраці між учнями [98].

Аналіз масового педагогічного досвіду показує, що використання сюжетно-рольових ігор також надає значний потенціал для морально-етичного виховання. Вчителька Н. Ковальчук активно впроваджує сюжетно-рольові ігри,

які відтворюють життєві ситуації, пов'язані з повагою до старших, допомогою товаришам та дотриманням соціальних норм. У таких іграх учні беруть на себе певні ролі та аналізують наслідки власних дій у контексті моральних принципів. Методика передбачає ретельну підготовку ігрового сценарію, визначення важливих моральних конфліктів та організацію рефлексивної бесіди після завершення гри, щоб закріпити усвідомлення морального змісту [18].

Колективні ігри, як підкреслює вчитель І. Смирний, сприяють розвитку соціальної відповідальності та взаємоповаги серед учнів 1-4 класів. Ця методика передбачає створення ігрових завдань, де успіх групи залежить від спільних дій та правильного дотримання моральних норм. В процесі гри учні навчаються співпрацювати, вирішувати конфлікти та враховувати інтереси інших. Особлива увага педагогом приділяється організації обговорення результатів, що допомагає молодшим школярам усвідомити, які поведінкові моделі є прийнятними та ефективними у взаємодії з соціальним оточенням [64].

Проведення інтерактивних ігор у масовому педагогічному досвіді також має суттєве значення. Вчителька Бондаренко Л.В. застосовує інтерактивні ігри, використовуючи електронні ресурси та сучасні технології для розвитку етичного мислення. Такі ігри поєднують елементи навчання, моделювання ситуацій та аналізу моральних проблем, що забезпечує активну участь кожного учня молодшого шкільного віку. Важливим компонентом є поетапне введення правил гри та обговорення моральних дилем, що формує здатність до критичного мислення та морального оцінювання власних дій [6].

Ігрові технології у масовому педагогічному досвіді також включають інтелектуальні та логічні ігри, які допомагають учням аналізувати етичні ситуації та приймати обґрунтовані рішення. Вчитель Д. Коваль активно використовує логічні ігри, де учні вирішують моральні головоломки та завдання на співпрацю, що формує у них навички морального судження та відповідального вибору. Методика включає систему рівнів складності завдань, що дає змогу адаптувати ігровий процес до різного віку та рівня розвитку учнів.

Методика застосування ігор-симуляцій, за словами вчительки С. Мельник, ефективна для відтворення реальних життєвих ситуацій та навчання етичному

поводженню в конкретних соціальних контекстах. Ігри-симуляції передбачають моделювання конфліктних або морально значущих ситуацій, де учні можуть експериментувати з різними рішеннями та наслідками. Після завершення ігрового процесу проводиться детальний аналіз і рефлексія, що допомагає закріпити моральні уроки та зрозуміти значення етичних принципів у житті [14].

Важливим аспектом методики є інтеграція ігрових технологій з іншими формами навчання, такими як проектна діяльність, творчі завдання та інтерактивні обговорення. Вчителька А. Ткаченко підкреслює, що поєднання різних методів навчання з ігровими технологіями забезпечує комплексний підхід до формування морально-етичних компетенцій учнів. Це дає змогу не лише засвоювати знання про мораль та етику, але й практично застосовувати їх у колективній діяльності та повсякденних ситуаціях [74].

Використання ігрових технологій у масовому педагогічному досвіді морально-етичного виховання учнів початкової школи передбачає систематичне впровадження спеціально розроблених методик, які дають змогу реалізувати завдання розвитку моральної свідомості та формування ціннісних орієнтирів дитини. Кожен педагог обирає ігрові технології відповідно до освітніх цілей, вікових та психологічних особливостей учнів, а також конкретної тематики уроку. Застосування цих технологій відбувається у планомірній послідовності, що включає підготовчий, основний і рефлексивний етапи навчальної діяльності.

Зокрема, вчитель початкових класів О. Іваненко активно використовує сюжетно-рольові ігри для розвитку в учнів навичок співпраці та емпатії. На підготовчому етапі вона пропонує дітям уявити себе персонажами різних професій, добрих героїв казок або сучасних історій, ознайомлює з конкретною моральною проблемою, наприклад, необхідністю допомагати друзям у складній соціальній ситуації. Основний етап уроку передбачає, що учні розігрують сценки, виконують завдання, які вимагають обговорення та прийняття рішень. Наприклад, діалог між двома учнями може виглядати так: «– Я бачу, що твоя сумка впала. Можу допомогти? – Так, дякую, це дуже мило з твого боку». Підсумковий етап включає обговорення почуттів, емоцій і вчинків героїв, а також самоаналіз дітей: що вони відчували та чому саме так вчинили [29].

Вчителька Н. Петріщева застосовує інтелектуально-рольові ігри, які поєднують сюжетну гру та рішення моральних дилем. Учні отримують картки з різними життєвими ситуаціями, наприклад, конфлікт у колективі або вибір між чесністю і вигодою. На підготовчому етапі вона знайомить дітей із правилами гри та пропонує обговорити можливі дії персонажів. Під час основного етапу учні обирають власну роль, моделюють поведінку та аргументують свої рішення: «Якщо я допоможу товаришеві, ми обидва виграємо, а якщо ні – він буде засмучений». Завданням педагога є не тільки контролювати виконання ролей, але й стимулювати рефлексивні запитання: «Що ти відчув, коли твій персонаж зробив правильний вибір?» Після гри проводиться аналіз моральних наслідків кожного рішення та обговорення цінностей чесності, доброти, підтримки [85].

Методика використання сюжетно-дидактичних ігор вчителем М. Кругляк передбачає спеціально розроблені завдання, які спрямовані на формування етичних норм у повсякденному житті учнів. Під час підготовчого етапу педагог демонструє дітям ігрові матеріали – картинки, макети, ляльки – та пояснює правила взаємодії. Основний етап включає виконання вправ типу «Правильний вчинок», де учні обирають один з кількох варіантів дій у конкретній ситуації. Діалог може бути наступного змісту: «– Ти бачиш, що друг впав із гойдалки. Що ти зробиш? – Я допоможу йому піднятися і запитаю, чи не боляче». Педагог забезпечує детальне обговорення вчинків, підкреслюючи етичні принципи співпереживання та взаємної підтримки. Завданням є формування стійких моральних орієнтирів через повторення аналогічних ігрових ситуацій [99].

Ігри з правилами та колективні змагання, які застосовує вчителька Т. Гончаренко, спрямовані на розвиток соціальної взаємодії та справедливості. Підготовчий етап включає знайомство учнів із правилами гри, обговорення можливих ситуацій конфлікту та шляхів їх вирішення. Основний етап роботи передбачає, що діти грають у команді, виконують завдання, які потребують спільного прийняття рішень та дотримання правил. Наприклад, діалог у грі може звучати так: «– Ми повинні поділити картки чесно, щоб усі були задоволені. – Добре, давай по черзі вибирати». Вчителька слідкує за процесом, підказує, аналізує конфлікти та обговорює з учнями, як дотримання правил впливає на

моральну атмосферу в групі. Підсумковий етап містить обговорення цінності чесності, взаємоповаги та справедливості у повсякденному житті [4].

Використання дидактичних ігор для розвитку етичного мислення реалізує вчитель І. Бондарчук. На підготовчому етапі він знайомить учнів із темою уроку та обирає завдання, що включають моральні дилеми: «Ви знайшли загублену іграшку, кому її віддати?». Основний етап передбачає моделювання ситуацій, обговорення можливих рішень, аналіз наслідків, а також демонстрацію альтернативних варіантів дій. Діалоги можуть включати: «— Я хочу повернути іграшку власнику. — Чому? — Бо це правильно і чесно». Вчитель організовує рефлексивне обговорення, стимулює самопізнання та оцінку моральних мотивів учнів. Завдання педагога полягає у поступовому підвищенні складності ситуацій та формуванні в учнів умінь аналізувати наслідки власних дій у контексті моральних норм та правил поведінки [74].

Отже, масовий педагогічний досвід засвідчує високу ефективність ігрових технологій у морально-етичному вихованні учнів початкової школи. Ігрові методики дають змогу інтегрувати знання, уміння та моральні цінності у практичну діяльність учнів, формують навички соціальної взаємодії, розвивають етичне мислення та моральну свідомість. Систематичне впровадження різних видів ігор, врахування вікових та психологічних особливостей, використання інноваційних та традиційних підходів створюють умови для цілісного формування морально-етичної культури поведінки. Досвід педагогів підтверджує, що ігрові технології є не лише ефективним засобом навчання, а й потужним інструментом виховання, що забезпечує розвиток соціально відповідальної та морально свідомої особистості.

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА МЕТОДИКА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ ІГРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

2.1. Педагогічні умови морально-етичного виховання учнів початкової школи засобами ігрових технологій

Ефективність виховного процесу значною мірою залежить від створення педагогічних умов, які забезпечують гармонійне поєднання змісту, форм і методів впливу на дитину. У контексті морально-етичного виховання учнів початкової школи особливої актуальності набуває обґрунтування таких умов, що сприятимуть формуванню моральних цінностей та навичок етичної поведінки у природний для дітей спосіб.

І. Зайченко визначає педагогічні умови як сукупність факторів і обставин, створених у виховному процесі, які забезпечують ефективність досягнення відповідних цілей. Вони визначають рівень залучення учнів, активність їх пізнавальної діяльності та мотивацію до навчання. Педагогічні умови охоплюють як матеріально-технічне забезпечення, так і психологічний клімат у колективі. Важливим аспектом є цілеспрямоване планування діяльності вчителя, що стимулює розвиток особистості учня [45].

Педагогічні умови, за словами Н. Мойсеюк, – це комплекс організаційних, методичних та психологічних заходів, які створюють сприятливе середовище для навчання та виховання. Вони передбачають взаємодію учителя і учнів, забезпечують можливість реалізації індивідуальних та колективних здібностей. Педагогічні умови формують середовище, у якому кожен учень може активно брати участь у виховному процесі та морально-етичному розвитку. Успішність виховання залежить від правильного поєднання всіх цих складових [73].

А. Кузьмінський характеризує педагогічні умови як створені спеціально організаційні та змістові обставини, які забезпечують досягнення поставлених освітніх і виховних цілей. Вони включають підбір відповідних методів, форм і засобів навчання, а також регулювання взаємин у класі. Основна мета

педагогічних умов – сприяти активній діяльності учнів, формуванню їх моральних, соціальних і пізнавальних компетентностей. Без створення таких умов ефективність навчання та виховання істотно знижується [63].

Педагогічні умови морально-етичного виховання учнів початкової школи засобами ігрових технологій визначимо як сукупність організаційних, методичних, психологічних та матеріально-технічних чинників, створених учителем у навчально-виховному процесі, які сприяють формуванню моральних, етичних та соціальних цінностей учнів через активну участь у ігровій діяльності. Вони передбачають спеціально продумане поєднання ігрових методів та вправ, змістового наповнення ігор, рівня мотивації та співпраці учнів, а також позитивного психологічного клімату в класі. Основною метою таких умов є розвиток здатності дітей до емпатії, чесності, взаємоповаги та відповідальності в процесі взаємодії з однолітками та дорослими. Створення педагогічних умов забезпечує ефективність і результативність морально-етичного виховання шляхом інтеграції гри як активного та мотивуючого засобу навчання.

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури нами виділено таку сукупність педагогічних умов морально-етичного виховання учнів початкової школи засобами ігрових технологій, як:

1. Системність і послідовність у використанні ігрових технологій.
2. Використання різноманітних форм і видів ігрових технологій.
3. Створення позитивного психологічного клімату в класі.
4. Врахування вікових та психологічних особливостей дітей.

Системність і послідовність у використанні ігрових технологій є однією з важливих педагогічних умов ефективного морально-етичного виховання учнів початкової школи. Вона передбачає цілеспрямоване та планове впровадження ігор, ігрових вправ і тренінгових завдань у виховний процес на регулярній основі, що дає змогу формувати у дітей стійкі моральні й етичні компетенції. У рамках такої системності вчитель створює чітку структуру занять, де кожна гра або завдання логічно пов'язана з попередньою та наступною діяльністю, що забезпечує послідовність у набутті моральних цінностей.

Методика використання ігрових технологій починається з визначення навчальної теми та конкретних цілей морально-етичного виховання. Наприклад, у рамках теми «Взаємоповага та дружба в колективі» вчитель може планувати серію ігор, спрямованих на розвиток співпраці та емпатії серед дітей. Одним із прикладів є гра «Ланцюжок добрих слів», у якій учні по черзі висловлюють комплімент або підтримку одному з однокласників. Методика передбачає попереднє ознайомлення дітей із правилами гри, демонстрацію прикладів та моделювання ситуацій, де учень може проявити ввічливість і тактовність [18].

Послідовність у використанні ігор також проявляється через поступове ускладнення завдань та ігрових сценаріїв. Так, після базової гри «Ланцюжок добрих слів» можна перейти до рольових ігор, таких як «Школа ввічливих друзів», де учні виконують різні соціальні ролі, відтворюючи конфліктні або етичні ситуації з повсякденного життя. У такій грі діти вчаться вирішувати суперечності мирним шляхом, аргументувати власну позицію та враховувати почуття інших. Вчитель виступає як модератор, коригуючи діалоги, пропонуючи підказки та допомагаючи учням аналізувати власні дії та реакції.

Інтеграція ігрових технологій у виховний процес на регулярній основі забезпечує стабільний розвиток моральних навичок. Наприклад, щотижневі вправи «Доброта в дії» передбачають, що кожен учень обирає маленький добрий вчинок для однокласника і описує його в кінці тижня. Таке системне повторення сприяє закріпленню позитивних моральних установок, стимулює саморефлексію та формує відповідальність за власні дії. Вчитель у методиці відводить час для обговорення результатів, де кожен учень отримує можливість поділитися своїм досвідом, що підсилює ефект навчання через гру [49].

Крім того, системність передбачає комбінування різних видів ігор у межах одного навчального циклу. Наприклад, поряд з рольовими іграми можуть використовуватися творчі вправи, як-от «Моральні комікси», де діти створюють короткі історії з моральним підґрунтям. Методика включає попереднє пояснення завдання, демонстрацію прикладів, групову роботу та презентацію результатів. Такий підхід забезпечує різноманітність ігор і сприяє комплексному розвитку морально-етичних навичок [87].

У процесі системного використання ігрових технологій важливу роль відіграє регламентування часу та частоти проведення ігор. Наприклад, вчитель може планувати по дві ігрові вправи на кожне тематичне заняття, зберігаючи баланс між навчальним матеріалом і морально-етичною складовою. Методика передбачає фіксацію результатів у щоденнику спостережень та проведення регулярного аналізу успішності дітей у засвоєнні моральних норм. Такий підхід дає змогу вчителю коригувати стратегію використання ігор та підбирати найбільш ефективні засоби для конкретного класу [52].

Системність і послідовність передбачає інтеграцію ігрових технологій у різні навчальні ситуації. Наприклад, під час уроків природознавства можна використовувати гру «Збережемо природу разом», де учні виконують ролі захисників довкілля, вирішують етичні дилеми та приймають колективні рішення. Методика включає попереднє обговорення правил гри, розподіл ролей, моделювання ситуацій та рефлексію результатів. Такий підхід допомагає дітям усвідомити зв'язок між етичними нормами та реальними життєвими ситуаціями.

Важливим аспектом системності є також врахування вікових особливостей учнів. Наприклад, для учнів першого класу ігри мають бути короткими, з чіткими інструкціями та емоційно насиченими. Методика передбачає використання наочних матеріалів, сюжетних карток і демонстраційних прикладів, що полегшують розуміння завдань. Для учнів старших класів початкової школи можна пропонувати більш складні рольові та стратегічні ігри, де необхідне аналізування поведінки, планування дій і аргументація власного вибору [33].

Використання різноманітних форм і видів ігрових технологій у процесі морально-етичного виховання учнів початкової школи є однією з важливих педагогічних умов, яка сприяє ефективному формуванню ціннісних орієнтацій, норм поведінки та соціальної компетентності дітей. Залучення різних типів ігор забезпечує комплексний розвиток особистості, активізує емоційно-мотиваційну сферу учнів та створює умови для усвідомленого засвоєння морально-етичних норм у природному, доступному для дітей форматі. Педагогічна практика свідчить, що інтеграція рольових, дидактичних, сюжетно-рольових, настільних

та рухливих ігор дає змогу системно розвивати співпереживання, взаємоповагу та відповідальність у дітей [85].

Рольові ігри є важливим інструментом формування морально-етичних якостей. Наприклад, гра «Сім'я» може моделювати повсякденні ситуації взаємодії між членами родини, де діти виконують ролі батьків, дітей та старших членів родини. Завдання вчителя полягає у підготовці сценарію гри, який включає конфліктні та морально значущі ситуації: «Що робити, якщо друг порушив домовленість?» або «Як допомогти товаришу у скрутній ситуації?». Вчитель стимулює діалог між учнями, задаючи питання, що сприяють рефлексії: «Чому ти вирішив саме так?» або «Які почуття відчуває твій персонаж?». Такі рольові вправи дають змогу учням практично відпрацьовувати навички морального вибору та етичної поведінки [2].

Дидактичні ігри застосовуються для формування конкретних морально-етичних уявлень та навичок. Гра «Вибір друга» включає завдання, де учні мають визначити, яка поведінка є правильною в конкретних ситуаціях дружби, допомоги та співпраці. Учитель організовує обговорення результатів гри, заохочуючи учнів аргументувати свої рішення, а також співвідносити їх із загальноприйнятими нормами моралі та оцінювати можливі наслідки. Такі ігри допомагають формувати критичне мислення, вміння прогнозувати наслідки своїх дій та усвідомлювати соціальну відповідальність.

Сюжетно-рольові ігри мають на меті відтворення конкретних життєвих ситуацій, що дає змогу учням прожити певні моральні дилеми та визначити власні реакції. Гра «Шкільне життя» моделює конфліктні ситуації між однокласниками, де діти виконують ролі учнів, вчителів та батьків. Завдання вчителя полягає у створенні послідовності подій, яка включає провокації та моральні випробування: «Як вчинити, якщо хтось обманує під час гри?» або «Як допомогти товаришу, що опинився в скрутній ситуації?». Після гри проводиться обговорення, де діти аналізують власні вчинки, порівнюють їх з нормативними моделями поведінки та формулюють висновки [43].

Настільні ігри слугують для розвитку морально-етичних понять у формі стратегічного мислення та групової взаємодії. Гра «Моральний лабіринт»

передбачає пересування фішок по ігровому полю, виконання завдань на тему чесності, співпраці та допомоги іншим. Вчитель контролює процес, коригує хід гри та ставить додаткові запитання: «Що ти відчуваєш, коли твій хід допомагає іншому гравцю?» або «Які альтернативні дії можна здійснити?» Такі ігри формують навички соціальної взаємодії та моральної відповідальності у доступній для учнів формі [65].

Рухливі ігри, як «Добрі вчинки», сприяють фізичному розвитку та формуванню морально-етичних якостей учнів через активну взаємодію. Діти виконують завдання, які передбачають співпрацю, допомогу та підтримку інших учасників: «Принеси картку із завданням товаришу, який стоїть на іншій стороні майданчика». Вчитель організовує правила гри, обговорює під час пауз моральний зміст дій дітей та підкреслює важливість взаємної підтримки та чесності. Через рухливі ігри учні вчаться узгоджувати власні дії з правилами групи та враховувати потреби інших [74].

Методика використання різноманітних ігрових технологій передбачає послідовне поєднання різних видів ігор у виховному процесі. Педагог планує тижневі та щомісячні цикли ігор, чергуючи рольові, дидактичні, сюжетно-рольові, настільні та рухливі ігри відповідно до теми морального виховання. Завдання учнів диференціюються за складністю та віковими особливостями, що дає змогу підтримувати мотивацію та інтерес до процесу навчання. Вчителі постійно аналізують реакції учнів, коригують сценарії ігор та інтегрують морально-етичні цінності у всі аспекти навчальної діяльності.

Для прикладу, у циклі рольових ігор «День добрих вчинків» учні виконують завдання: «Допоможи однокласнику завершити роботу», «Подякуй товаришу за допомогу». Вчитель організовує діалог після виконання завдань: «Як ти почувався, виконуючи добру справу?» або «Чи хотів би ти, щоб таке робили з тобою?» Аналогічно, у настільній грі «Моральний лабіринт» обговорюються ситуації: «Що робити, якщо друг порушив домовленість?» або «Як правильно реагувати на несправедливість?» Такі вправи формують у дітей здатність до аналізу моральних дилем, рефлексії та узгодження власних дій із загальноприйнятими нормами [20].

Використання різних форм ігор також дає змогу враховувати індивідуальні особливості учнів. Діти з активною поведінкою можуть проявити себе у рухливих іграх, більш замкнені учні отримують можливість виразити себе через настільні чи дидактичні завдання. Вчитель заохочує інклюзивність та взаємоповагу у групі, формуючи позитивне ставлення до колективу та розвиток соціальної емпатії. Таке чергування видів ігор забезпечує гармонійний розвиток морально-етичних якостей, емоційного інтелекту та співпраці в команді.

Створення позитивного психологічного клімату в класі є однією з важливих умов ефективного морально-етичного виховання учнів початкової школи засобами ігрових технологій. Ця умова передбачає систематичну роботу вчителя над формуванням атмосфери довіри, взаємоповаги та підтримки серед учнів, що, у свою чергу, забезпечує активну участь дітей у виховному процесі та їх готовність до морального самовдосконалення. Позитивний психологічний клімат сприяє розвитку емпатії, толерантності, уміння співпрацювати та вирішувати конфлікти мирним шляхом, що є необхідними складовими морально-етичної компетентності молодших школярів [36].

Використання ігрових технологій у цьому контексті починається з організації «настановних» ігор, де кожен учень отримує певну соціальну роль, що стимулює взаємодію та формування комунікативних навичок. Наприклад, гра «Класна рада» передбачає, що діти по черзі виконують ролі учнівського лідера, секретаря та учасників дискусії, висловлюючи власні думки та пропозиції щодо вирішення ситуацій, що виникають у класі. Вчитель у цьому процесі направляє дискусію, заохочує вислуховування один одного та підкреслює цінність кожної думки, тим самим формуючи почуття взаємоповаги та довіри.

Ще одним прикладом є ігрова вправа «Моє добре слово», у якій учні по колу висловлюють компліменти та позитивні відгуки один про одного. Під час виконання цієї вправи вчитель слідкує за тим, щоб кожен учень відчував себе важливим і потрібним, заохочує уникати критики та негативних висловлювань. Така виховна практика розвиває позитивне сприйняття себе та інших, зміцнює емоційні зв'язки у колективі та сприяє формуванню моральних цінностей школярів на основі підтримки та доброзичливості [78].

Ігри на довіру, наприклад, «Мішень для допомоги», де один учень закриває очі і орієнтується на інструкції партнера, сприяють розвитку взаємозалежності та усвідомлення важливості турботи про інших. Вчитель під час проведення цієї гри обговорює з дітьми їхні відчуття, підкреслює значення підтримки і допомоги та формує усвідомлення етичної відповідальності за вчинки у колективі.

Велике значення має інтеграція рухливих ігор, які поєднують фізичну активність із моральними завданнями. Наприклад, гра «Добрі вчинки у русі» передбачає, що учні виконують завдання на взаємодію, допомогу та підтримку один одного під час рухливих етапів гри. Вчитель координує дії дітей, пропонує ситуації морального вибору та разом з учнями аналізує їх поведінку, підкреслюючи етичні аспекти взаємодії [99].

Дидактичні ігри, такі як «Етичні дилеми», передбачають вирішення моральних ситуацій у вигляді карток із різними варіантами дій. Учні по черзі обговорюють можливі рішення, аргументують свій вибір та вислуховують позиції однокласників. Вчитель у цьому процесі формує навички критичного мислення, вміння аналізувати ситуації з точки зору моралі та етики, а також стимулює взаємоповагу у класі [15].

Сюжетно-рольові ігри, наприклад, «Школа добрих справ», дають змогу дітям моделювати різні життєві ситуації, де вони мають приймати рішення, що впливають на інших. Під час таких ігор учитель заохочує обговорення етичних принципів, пропонує варіанти позитивних реакцій та допомагає формувати у дітей навички моральної оцінки власних дій і вчинків оточуючих. Виконання ролей сприяє емпатії, розумінню чужих емоцій та мотивів, а також розвитку навичок конструктивної взаємодії [29].

Методика застосування ігрових технологій у створенні позитивного психологічного клімату передбачає системність занять. Кожна гра або вправа має бути планово інтегрована у виховний процес, супроводжуватися рефлексією та обговоренням результатів. Наприклад, після проведення гри «Моє добре слово» вчитель організовує обговорення, де учні висловлюють свої відчуття, діляться враженнями та аналізують вплив позитивних взаємодій на атмосферу в

класі. Така методика забезпечує формування стійких морально-етичних цінностей через повторювану практику позитивної взаємодії.

Використання інтерактивних вправ, таких як «Ланцюжок допомоги», де учні по черзі виконують добрі вчинки один для одного, сприяє розвитку соціальної відповідальності та солідарності. Вчитель у цьому процесі моделює приклади поведінки, обговорює з дітьми етичні аспекти дій та мотивує їх до активної участі в колективних завданнях. Діалог учителя та учнів під час гри спрямований на зміцнення довіри, підтримки та емпатії у класі [6].

Настільні ігри з моральною тематикою, наприклад, «Шлях етичних рішень», дають змогу поєднувати навчання з елементами гри, де кожен крок учня супроводжується моральним вибором. Вчитель у процесі гри пояснює наслідки кожного рішення, стимулює обговорення та заохочує до самостійного аналізу ситуацій, формуючи у дітей етичну свідомість та культуру взаємодії.

Педагогічна умова врахування вікових та психологічних особливостей дітей у процесі морально-етичного виховання учнів початкової школи засобами ігрових технологій передбачає системний підхід до підбору ігор та завдань, які відповідають рівню розвитку мислення, емоційної сфери, мотивації та соціальної компетентності учнів. Ця умова спрямована на створення оптимальних умов для формування моральних цінностей, розвитку емпатії, відповідальності та вміння взаємодіяти з однолітками. Врахування вікових особливостей дає змогу уникати перевантаження дітей складними завданнями та забезпечує ефективність виховного процесу через ігрову діяльність, яка відповідає природним потребам учнів у пізнанні світу та взаємодії з оточенням [86].

Методика реалізації цієї педагогічної умови передбачає диференційований підхід до вибору ігрових технологій. Зокрема, для учнів 1-4 класів доцільно використовувати прості сюжетно-рольові та дидактичні ігри, які допомагають розвивати базові моральні уявлення. Наприклад, гра «Добрі вчинки» передбачає, що кожен учень обирає картку з конкретною ситуацією та пропонує спосіб дії, який демонструє повагу та турботу про інших. Вчитель організовує обговорення варіантів рішень, ставить запитання на кшталт: «Як би ти почувалася, якби тобі зробили таке?», що стимулює розвиток емпатії та морального мислення.

В подальшому для учнів більш ефективним буде використання рольових ігор із елементами взаємодії та співпраці. Наприклад, гра «Міні-команда добра» включає розподіл ролей між учнями: один учень виступає «лідером дружби», інший – «помічником», третій – «радником». Завдання полягає у спільному вирішенні моральної дилеми: як допомогти товаришу, що потрапив у скрутну ситуацію. Вчитель модерує гру, спрямовує дискусію, задає питання: «Чи всі почули думки один одного? Як можемо знайти спільне рішення?», що допомагає учням навчитися слухати інших, аналізувати власні дії та робити етичний вибір.

Для розвитку емоційної сфери доцільні ігри, спрямовані на відпрацювання почуттів та емоційних реакцій. Гра «Відчуй настрій друга» передбачає, що учні по черзі відтворюють емоцію, яку можуть відчувати однокласники в певних ситуаціях. Вчитель супроводжує процес коментарями: «Що ти відчув, коли бачив це? Чому важливо помічати емоції інших?». Ця методика формує здатність до емпатії та соціальної чутливості, що є важливим аспектом морально-етичного виховання молодших школярів [13].

Настільні ігри з моральною проблематикою, наприклад «Шлях добра», дають змогу учням початкових класів практикувати прийняття етичних рішень у безпечній ігровій формі. Кожен хід передбачає вибір дії, що демонструє моральну поведінку, і обговорення її наслідків. Вчитель керує ігровим процесом, аналізує відповіді дітей та організовує групове обговорення: «Чому обрана дія є правильною? Які ще можливі варіанти?». Такі завдання формують навички критичного мислення, аналізу етичних дилем та соціальної відповідальності.

Рухливі ігри також мають велике значення для морально-етичного виховання, особливо для розвитку соціальної взаємодії та командної роботи. Гра «Передай посмішку» передбачає рухливі завдання, де діти обмінюються позитивними вчинками та словами підтримки. Вчитель організовує гру так, щоб кожен учень мав можливість проявити дружелюбність і взаємоповагу, а потім обговорює результати: «Як ви себе почували, коли допомагали іншим? Чому важливо дбати про настрій друзів?» [24].

Методика роботи також передбачає інтеграцію ігрових технологій у навчальні предмети, наприклад у мовленнєву діяльність, математику чи

природознавство. Використання ігор типу «Етична мандрівка» дає змогу об'єднати знання з різних предметів та одночасно відпрацьовувати моральні навички: учні вирішують завдання, пов'язані з добротою, чесністю та взаємоповагою, у контексті навчального матеріалу.

При плануванні ігрових занять важливо враховувати індивідуальні особливості учнів: темп роботи, рівень емоційного розвитку та соціальні навички. Ігрові завдання можуть включати різні рівні складності, що дає змогу кожному учню досягти успіху та відчути власну значущість у групі. Так, у грі «Скарб добрих справ» завдання можуть варіюватися від простого визначення морально правильного вчинку до розробки плану допомоги однокласнику.

Використання різних видів ігор у поєднанні з системною методикою організації морально-етичного виховання сприяє розвитку у дітей цілісної етичної свідомості, формує соціальні навички та підвищує рівень моральної компетентності. Кожна гра супроводжується обов'язковим обговоренням результатів, що дає змогу учням аналізувати власні дії, порівнювати їх з поведінкою однолітків та усвідомлювати етичні норми [32].

Отже, педагогічні умови морально-етичного виховання учнів початкової школи засобами ігрових технологій (системність і послідовність у використанні ігрових технологій, використання різноманітних форм і видів ігрових технологій, створення позитивного психологічного клімату в класі, врахування вікових та психологічних особливостей дітей) характеризуються комплексністю та взаємопов'язаністю, що забезпечує ефективність формування морально-етичних цінностей у молодших школярів. Реалізація зазначених педагогічних умов забезпечує гармонійний розвиток особистості учня, формує його моральну свідомість і соціальну відповідальність, роблячи виховний процес цікавим, мотивуючим та більш ефективним.

2.2. Форми, методи і прийоми морально-етичного виховання учнів початкової школи засобами ігрових технологій

Організація морально-етичного виховання у початковій школі вимагає ретельного добору педагогічних засобів, адже саме від форм, методів і прийомів

залежить рівень залучення дітей та результативність виховного впливу. У молодшому шкільному віці гра є провідною діяльністю, тому її потенціал доцільно використовувати як основу для формування ціннісних орієнтацій і моральної поведінки. Це зумовлює необхідність обґрунтування ефективних форм, методів і прийомів морально-етичного виховання засобами ігрових технологій, що забезпечують гармонійне поєднання навчання та виховання, сприяють розвитку співпраці, відповідальності та доброзичливості школярів.

Застосування ігрових технологій передбачає поетапну роботу з учнями, яка охоплює інформаційний, організаційний, практичний та узагальнюючий етапи. На інформаційному етапі здійснюється аналіз актуальних проблем морального виховання та можливостей педагогів для використання ігрових форм у виховному процесі. Організаційний етап передбачає створення умов для системного впровадження ігрових технологій, визначення цілей та планування послідовності ігор. Практичний етап включає реалізацію методик, спрямованих на формування моральних знань, переконань, навичок та звичок, а узагальнюючий етап передбачає оцінку ефективності впровадження цих технологій та аналіз результатів морально-етичного виховання.

У межах формування моральних знань і цінностей використовуються такі форми ігрових технологій, як рольові ігри, сюжетно-рольові вправи, дидактичні та настільні ігри, рухливі та інтерактивні вправи. Наприклад, у грі «Моральні дилеми» учні обговорюють можливі вчинки персонажів і приймають рішення, аргументуючи власний вибір, що сприяє розвитку моральної свідомості та умінь оцінювати власні дії. Інтерактивні методи, такі як «коло ідей», «мозкова атака», «броунівський рух», дають змогу учням молодшого шкільного віку спільно знаходити рішення моральних ситуацій, стимулюють активне мислення та розвиток у них емоційно-моральної компетентності.

Окрім того, різні форми проведення хвилинок етики включають завдання на співпрацю, взаємну підтримку та самоконтроль, що допомагає дітям виробляти моральні звички та готовність до здійснення етичних вчинків. Наприклад, завдання «Допоможи другу» мотивує учнів виявляти чуйність і готовність допомогти, а вправи «Моральна карусель» та «Рольові ситуації»

тренують прийняття відповідальних рішень у різних соціальних контекстах. Такі форми дають змогу поєднувати традиційні методи педагогічного (виховного) впливу – роз’яснення, переконання, особистий приклад педагога – із сучасними інтерактивними методами, що включають мотиваційно-стимулюючі та пізнавально-пошукові ігрові практики.

У формуванні моральних переконань і морального світогляду учнів важливу роль відіграють творчо-пошукові ігрові діалоги, диспути, конкурси та презентації. В цих ігрових завданнях учні аналізують поведінку персонажів, моделюють моральні конфлікти та відпрацьовують способи їх вирішення, що сприяє усвідомленню власних переконань і моральної відповідальності. Наприклад, гра «Ситуації вибору» передбачає обговорення різних варіантів дій у конкретних життєвих ситуаціях і заохочує дітей до аргументованого вибору та самостійного формування етичних рішень. Практика проведення уроків взаємовиховання, спільних ігор з елементами моралі та домашніх завдань з батьками сприяє закріпленню моральних знань на рівні поведінки та формуванню стійких моральних звичок. Наприклад, домашні ігрові завдання «Моральний щоденник» дають змогу дітям разом із батьками аналізувати власні вчинки та обговорювати їх з точки зору моральних принципів, що підсилює взаємодію школи та родини.

Використані прийоми морально-етичного виховання через ігрові технології включають використання ігрових ситуацій для моделювання життєвих подій, створення моральних конфліктів, які потребують обговорення та прийняття рішень, а також активне залучення учителя як модератора процесу. Наприклад, у грі «Моральний лабіринт» учні проходять низку моральних випробувань, де кожне рішення має наслідки, що дає змогу педагогу корегувати поведінку дітей, стимулювати обговорення та рефлексію. Інший прийом – «Рольова міні-сцена», де учні розігрують конкретні ситуації і демонструють можливі моральні реакції, а учитель спрямовує дискусію, підкреслюючи етичні аспекти вибору. Ефективне застосування цих засобів забезпечує формування морально-етичних компетентностей молодших школярів, зміцнює взаємодію школи та сім’ї, а також стимулює самостійне моральне мислення та прийняття етичних рішень у повсякденному житті.

Для підвищення зацікавленості молодших школярів у освоєнні морально-етичних понять навчальний матеріал було структуровано у п'ять тематичних «Секретів», відповідно до модульного принципу організації виховних занять: «Світ уявлень про добро і зло», «Я пізнаю себе», «Я серед людей», «Я люблю і хочу працювати», «Дивний світ довкола нас». Використання таких модулів забезпечувало інтеграцію ігрових технологій у виховний процес, що, на нашу думку, сприяло активній участі учнів у формувальному експерименті. Особливістю цього підходу було те, що завдання морального змісту були побудовані так, щоб школярі могли самостійно приймати рішення, виконувати ігрові завдання та формулювати власні правила поведінки у колективі.

Важливим компонентом виховання моральності є емоційне сприйняття, яке реалізується через інтерактивні ігрові вправи: «Ланцюжок добрих слів», «Добрі побажання», «Добрий комплімент», «Ввічливе намисто», «Я вмію робити», «Мандруємо разом» та інші. Ці вправи виконують функцію стимулювання емоційної сфери школярів, сприяючи формуванню в них базових моральних якостей.

Система вправ морально-етичного змісту включала п'ять структурних рівнів, що відрізнялися ступенем складності та специфікою застосування ігрових методик. На початковому етапі для актуалізації знань пропонувалися вправи під рубрикою «Поспостерігай», спрямовані на сприйняття і аналіз поведінки у різних ситуаціях. Репродуктивні завдання, які були об'єднані під категорією «Запам'ятай», передбачали запам'ятовування визначень, прислів'їв і правил, що є основою морального мислення молодших школярів.

Крім того, у виховну практику були включені продуктивні, тренувальні, пізнавальні, дослідницько-пошукові та контрольні ігрові вправи. Під пізнавальними вправами розуміли види завдань, які стимулювали активізацію пізнавальної діяльності дітей з метою поглиблення їх моральних знань, розвитку досвіду моральної поведінки та ціннісних орієнтацій у взаємодії з оточуючими. Тренувальні та продуктивні завдання зосереджували увагу на практичному застосуванні моральних знань, розвитку уяви та уваги, а також формуванні досвіду соціально прийнятної поведінки. Серед прикладів таких вправ можна

виділити: «До «добрих» слів добери «добрі» вчинки», «Відремонтуй драбинку», «Розімкни чарівне коло», «Розплутай павутинку», «На пелюстках квіток запиши слова-відповіді на запитання», «Засвіти сонечка», «Домалой сузір'я» та інші. Використання цих форм, методів і прийомів забезпечувало систематичне інтегрування морально-етичного виховання у виховний процес початкової школи засобами ігрових технологій, стимулюючи розвиток морального мислення та практичних моральних умінь у дітей.

Враховуючи різноманітність індивідуальних здібностей та рівнів розвитку учнів початкової школи, під час організації морально-етичного виховання із застосуванням ігрових технологій було реалізовано диференційований підхід, що давало змогу обирати форми, методи та прийоми виховної роботи відповідно до рівня підготовки та інтересів дітей, передбачало можливість повернення до попереднього матеріалу для повторення та закріплення раніше вивчених понять, а також давало змогу поступово ускладнювати завдання, що відповідало віковим та психологічним особливостям молодших школярів, забезпечуючи їм відчуття успіху і стимулюючи самостійне пізнання.

Дослідницько-пошукова робота в межах ігрових технологій вимагала від учнів активного залучення: вони самостійно виконували завдання, формулювали визначення моральних понять, аналізували поведінкові ситуації, брали участь у рольових іграх. Так, у рубриці «Подумай і запиши» учні початкових класів фіксували результати виконання вправ: «Правила працелюбного школяра», «Правила людських стосунків», «Правила доброти», «Якості вихованого школяра», «Правила поведінки у громадських місцях». Використання ігрових вправ із серії «Перевір себе» давало змогу дітям самостійно оцінити рівень засвоєння моральних знань, а також надавало педагогам інформацію для аналізу результатів виховної роботи та корекції подальших заходів. Остаточна оцінка ефективності таких методик проводилася на основі показників констатувального експерименту: готовності до здійснення моральних вчинків, поведінки учнів у різних життєвих ситуаціях та ставлення до оточуючого середовища.

З метою оптимізації педагогічних процесів у межах ігрових технологій структура виховних заходів була побудована таким чином, що кожне заняття

поєднувало кілька форм та прийомів: знайомство з новими моральними поняттями, їх ілюстрація через прозові та поетичні твори, а також практичне відпрацювання навичок моральної поведінки через ігрові вправи. Так, наприклад, під час вправи «Рольова ситуація» учні виконували конкретні соціальні ролі, відпрацьовуючи навички ввічливості, співпраці, взаємної підтримки, що давало змогу реалізовувати методи і прийоми морально-етичного виховання в ігровому форматі. У кінці заняття відбувалося повторення та закріплення матеріалу за допомогою ігор із серії «Моральні лабіринти» або «Вибери правильний вчинок», що забезпечувало формування практичних навичок реалізації отриманих знань у повсякденному житті.

Особливо ефективною організаційною формою стали морально-етичні бесіди, реалізовані за допомогою ігрових прийомів. Діалогічний підхід, що лежав в основі таких бесід, передбачав активне включення всіх учнів у спільне обговорення, надання можливості висловити власні думки, ставити запитання та оцінювати поведінку персонажів ігрових ситуацій. Тематика бесід була структурована за блоками: 1) бесіди, проведені під час тренінгових виховних занять; 2) бесіди, інтегровані в гурткові заняття; 3) ситуативні бесіди, де обговорювалися реальні життєві ситуації, в які потрапляли учні.

Наприклад, у межах теми «Дивний світ довкола нас» перед тренінговими заняттями педагоги-експериментатори проводили бесіди на теми: «Країна, в якій ми живемо», «Що оточує нас?», «Хто потребує нашої турботи?», «Що ти знаєш про довкілля?» Так, під час бесіди «Об'єкт нашої турботи» з'ясувалося, що більшість учнів вважають, що турбуватися необхідно про «своє здоров'я, красу» та «своїх близьких». Лише незначна частина визначила, що «турбуватися слід також про птахів і тварин». Отримані результати засвідчили необхідність детального пояснення категорій-понять: «довкілля», «природа», «оберегати», «турбуватися», що було реалізовано через практичні ігрові вправи та ілюстрації.

Методи і прийоми ігрового морально-етичного виховання включали також ігри на розвиток морального вибору, вправи на визначення наслідків поведінки, сюжетно-рольові ігри та дискусії. Наприклад, у вправі «Що зробити в цій ситуації?» учні обирали з кількох запропонованих варіантів дій у заданій

моральній ситуації та обґрунтовували свій вибір. Інший прийом – «Ланцюг добрих вчинків», коли кожен учень додавав власну пропозицію щодо прояву доброти у конкретному сценарії. Такі форми роботи стимулювали розвиток емоційної чутливості, навичок співпереживання та моральної оцінки дій, що є важливими компонентами морально-етичного виховання.

Використання інтерактивних ігор сприяло підвищенню мотивації учнів до участі у виховних заходах та створювало умови для природного засвоєння моральних норм через практичні дії. Наприклад, гра «Моральний квест» передбачала проходження серії завдань, де кожне правильне рішення відповідало певній моральній цінності. Педагоги використовували методи рефлексії після кожного завдання, що давало змогу обговорити результати, порівняти варіанти рішень та підсумувати отримані уроки.

Ефективним засобом реалізації морально-етичного виховання учнів початкової школи засобами ігрових технологій були спеціально організовані морально-етичні бесіди, інтегровані у навчальні заняття. Виділення цього виду діяльності ґрунтувалось на положенні методики, що передбачає безперервність виховного процесу, та включало наповнення навчального матеріалу морально-етичним компонентом. Для забезпечення ефективності такого підходу була розроблена тематична структура бесід, орієнтована на різні моральні аспекти.

Наприклад, у процесі проведення занять педагог використовував бесіди з молодшими школярами на теми: «Як зберегти красу наших лісів?», а також «Дисциплінованість – запорука успіху», «Цінуй працю товаришів», «Працюй для інших і ти будеш щасливим», «Гарний настрій і доброзичливе відношення до оточуючих допомагають працювати», «Щоб виготовити гарну річ, твої думки мають бути добрими і чистими». Тематика кожної бесіди відповідала темі навчального заняття. Так, під час гурткового заняття «Тато, мама і я – дружна сім'я» обговорювалася морально-етична тема «Що означає любити своїх батьків». На занятті з образотворчого мистецтва «Малювання пейзажу природи рідного краю» обговорювалось поняття «дбайливість» та необхідність охорони навколишнього середовища. Під час творчого заняття «Малювання диких тварин» (відділ графіки) учні разом з педагогом аналізували вплив людини на

природу, необхідність збереження тварин, включених до Червоної книги, і переносили ці ідеї на власні малюнки.

Особливу роль у застосуванні ігрових технологій відігравало обговорення життєвих ситуацій через ігрові моделі. Педагог пропонував молодшим школярам аналізувати моральні дилеми казкових героїв, персонажів оповідань або створювати власні ігрові ситуації, які потім обговорювались колективно. У такому форматі особливо важливими були чуйність, делікатність і толерантність педагога, що забезпечувало безпечну атмосферу для вираження думок учнів.

Для формування морально-етичних навичок молодших школярів за допомогою ігрових технологій методика передбачала насичення змісту занять моральними ситуаціями. Наприклад, на заняттях з образотворчого мистецтва учням пропонувалося намалювати пейзаж з використанням певної кольорової гами (теплі або холодні відтінки). Після виконання роботи педагог аналізував з учнями емоційні реакції на вибір кольорів, їх асоціації з позитивними чи негативними персонажами, що сприяло інтеграції морального змісту через художню діяльність. Особливо ефективними виявились бесіди з молодшими школярами за сюжетами малюнків, пояснення моральних понять, аналіз добрих і поганих вчинків у контексті навчальної гри.

Залучення учнів до творчо-пошукових моральних діалогів забезпечувало активну участь у прийнятті моральних рішень. Учні відстоювали свій вибір поведінки у конкретних ігрових або навчальних ситуаціях, шукали ефективні способи вирішення моральних проблем, що сприяло формуванню цілісного морального світогляду. Такі форми роботи, як правило, застосовувались на початку занять і передбачали підготовку, яка включала визначення теми, мети та важливих запитань. Наприклад, для формування моральних понять «друг», «дружити», «щедрість» під час змагання «Хочу мати багато друзів» учні команд «Дзвіночки» та «Сонечко» розв'язували запропоновані моральні ситуації і обґрунтовували власну позицію під час дискусії. Діти читали та обговорювали оповідання Василя Сухомлинського «Мишків велосипед», що стало основою для інтеграції морального змісту у навчальну гру. Використання ігрових технологій сприяло не лише засвоєнню моральних знань, але й їх перенесенню у практичну

поведінку школярів, що підтверджує ефективність комплексного підходу до морально-етичного виховання на основі ігрових методів.

Під час організації ігрових завдань молодші школярі активно долучалися до обговорення, що сприяло розвитку їх морально-етичного мислення та формуванню вмінь аналізувати поведінку. У процесі диспуту учні дійшли висновків, що: «Жадібна дитина, така як Левко, не може бути другом», «Слова «друзі» і «жадібність» не можуть стояти поряд», «Друзі повинні ділитися іграшками не тільки між собою, а й давати іншим дітям», «Друг – це «другий я», тому він не може бути жадібним», «Хлоп'ята правильно вчинили з Левком, бо з такою дитиною не можна гратися» тощо. Після проведення групових нарад учні презентували продовження історії, яке було узгодженим із моральними нормами та практично демонструвало результати їхніх рішень: «На другий день Левко попросив пробачення у дітей і запропонував всім кататися по черзі на велосипеді. Їздили всі, окрім Левка». За виконання дискусійного завдання обидві команди отримали однакову кількість балів, що підкреслює ефективність застосування ігрових методів для розвитку моральної оцінки поведінки.

Формою морально-етичного виховання учнів, яка виявилася особливо продуктивною, стали рольові ігри. Вони проводилися як на завершення гурткових та навчальних занять, так і як самостійні інтегровані активності, спрямовані на закріплення ціннісних орієнтирів і формування практичних навичок моральної поведінки. Для ефективного використання цієї форми заздалегідь визначалися цілі та завдання гри, змістові сценарії, здійснювався розподіл ролей між учасниками, а також детально інструктувалися правила. Така методична організація дозволяла учням не лише брати участь у грі, а й усвідомлювати моральні дилеми, що виникали в її процесі.

Серед застосованих ігрових завдань особливо відзначаються ігри з тематикою морального вибору та оцінки власної поведінки, такі як: «На острові зла», «В країні неправди», «Я завжди терплячий», «Доброзичливість означає всім бажати добра...», «Я порушив обіцянку», «Допомогти пташці – це добра справа», «Я слухняний школяр, але...», «Зірву квітку і буду вдома її берегти», «Я серед дорослих», «Мене зрадив друг». Кожна з ігор включала конкретні моральні

ситуації, що вимагали від учнів активного морального вибору, обговорення причин і наслідків дій персонажів та власної поведінки.

Для підтримки морального саморозвитку учнів застосовувалися методи зворотного зв'язку. На завершення занять організовувалися «інформаційні морально-етичні хвилинки», під час яких школярі пригадували «добрі і чарівні слова», обговорювали власні добрі вчинки, здійснені протягом дня, аналізували поведінку однокласників та вчилися давати оцінку власним діям. Такі вправи сприяли формуванню усвідомленого морального вибору та розвитку навичок саморегуляції, закріплювали засвоєні правила соціальної взаємодії і дозволяли перевести навчальні ситуації в практичний досвід поведінки.

Важливим прийомом морально-етичного виховання через ігрові технології було використання методики «моральної дилеми», коли учні ставали перед вибором між двома альтернативними рішеннями, які мали різні моральні наслідки. Цей прийом застосовувався як у сюжетно-рольових іграх, так і у настільних та рухливих іграх, стимулюючи розвиток критичного мислення, здатності аргументувати свої дії та прогнозувати результати поведінки. У процесі застосування ігрових технологій широко використовувалися й методи моделювання ситуацій, імітаційного відтворення поведінки персонажів, а також колективної оцінки морального вибору. Це давало змогу учням не тільки переживати емоційні реакції, а й усвідомлювати соціальні та етичні норми, формувати власну систему цінностей і практикувати етичну поведінку у взаємодії зі своїми однокласниками.

Однією з ефективних форм морально-етичного виховання учнів початкової школи засобами ігрових технологій є організація регулярних звітів учнів про результати виконання ігрових завдань і вправ, що мають на меті закріплення моральних цінностей. Такі заходи проводилися один раз на тиждень після виховних занять і передбачали демонстрацію отриманих навичок та морально-етичних вчинків у контексті ігрових домашніх завдань, які школярі виконували разом із батьками та родиною. Особливість цієї форми полягала в тому, що учні не лише звітували про виконання завдань, але й пропагували такі цінності, як «ввічливі слова», «милосердя», «терпимість», «любов до довкілля»,

«відданість своєму навчальному закладу», «улюблені заняття», «добрі справи» та «правила етикету». Використання ігрових завдань давало змогу моделювати зі школярами реальні життєві ситуації, створюючи контекст для морального вибору та формування позитивної поведінки.

Для запобігання розвитку негативних, неморальних рис, таких як «хвалькуватість» чи «гордість», під час виступів учнів використовували спеціальні методи мовного оформлення звіту, що стимулювали саморефлексію та усвідомлення власних вчинків. Наприклад, пропонувалося висловлюватися у формі: «Ми разом із друзями...», «Я прагнула допомагати батькам..., але ще потрібно старанніше виконувати домашню роботу», «Я буду намагатися робити ще більше добрих справ», «Допомогти потрібно ще бабусі...». Формулювання такого типу сприяли розвитку здатності до співпереживання та колективного мислення, а також інтегрували метод прикладу та наслідування, який є особливо дієвим для виховання молодших школярів.

Часто учні демонстрували практичне застосування моральних знань у різних життєвих ситуаціях. Наприклад, одна з учениць розповіла: «Я навчила молодшого братика ввічливим словам і пояснила йому, що означає робити добрі справи... коли він підросте, обов'язково приведу його в гурток»; один із хлопців зазначив: «Я говорив всім, з ким зустрічався, ввічливі слова, але цього замало, хочу розповісти своїм друзям про важливість добрих справ»; інша учениця відзначила: «Коли я вітаюся, хочу, щоб всі мені відповідали, адже приємно, коли люди усміхаються». Такий підхід забезпечував взаємне виховання учнів та активізував їхню здатність до морального оцінювання дій оточуючих. Важливим елементом цієї форми виховання була правдивість наданої інформації, що забезпечувалася через використання мотиваційних ігрових прислів'їв, наприклад: «Маленька правда краща великої брехні». Крім того, участь батьків у заходах стимулювала інтеграцію родинного середовища у процес морально-етичного виховання, дозволяючи реалізовувати методи спільних ігор і домашніх завдань, що підкріплювали отримані учнями знання.

Іншою дієвою організаційною формою були конкурси, які проводилися двічі на місяць і дозволяли оцінити морально-етичні компетенції учнів у ігровій

формі. У таких конкурсах школярі демонстрували свої здібності у різних сферах – від народних мистецтв до сучасної хореографії – через ігрові завдання морального спрямування. Тематика конкурсів включала: «Знання чарівних слів», «Народне слово про працьовитість», «Дорогою додому...», «Знавець етикету», «Люби і бережи рідну природу», «Моя країна – Україна», «Люблю своїх батьків», «Помічник», «Секрети вихованого школяра». Наприклад, конкурс «Дорогою додому...» передбачав перевірку дотримання учнями правил поведінки у громадських місцях через ситуаційні ігрові завдання. Завдання включали: «попереду йдуть першокласниці з великими портфелями, раптом одна з них впала...», «в автобусі всі місця зайняті, зайшла старенька бабуся, а перед тобою велика сумка молодого чоловіка...», «потрібно купити продукти в магазині», «хлопчаки глузують із кошеняти», «біля будинку пищить пташеня, яке випало з гнізда...». Виконання цих завдань оцінювалося журі, обраним серед школярів, а спостереження за перебігом подій здійснювали глядачі. Переможцю присвоювалося звання «вихований школяр».

У ході формувального експерименту особливу увагу було приділено впровадженню форм і методів морально-етичного виховання учнів початкової школи через ігрові технології, які забезпечували практичну реалізацію соціально значущих цінностей у діяльності дітей. Одним із важливих напрямів стала організація тематичних благодійних акцій, спрямованих на розвиток у молодших школярів турботливості, доброзичливості, працьовитості, дисциплінованості та інших моральних якостей. Для ефективного використання цих заходів було розроблено детальну тематику, сценарії, план проведення. Зокрема, реалізовано такі акції: «Чини добро», «Турбота», «Щедрість та доброзичливість», «Вони чекають на твою допомогу». Враховуючи вікові особливості учнів молодшої школи, до організації та проведення акцій активно залучали батьків та старших учнів, що, за результатами дослідження, сприяло формуванню навичок ефективного спілкування, правил соціальної взаємодії та налагодженню товариських відносин. Таким чином, ігрові елементи у цих заходах виконували роль засобу моделювання реальних моральних ситуацій, у яких учні могли проявляти власні моральні якості та аналізувати наслідки своїх дій.

Однією з важливих умов, яку актуалізували під час проведення дослідження, було застосування різноманітних форм, методів і прийомів морально-етичного виховання учнів початкової школи засобами ігрових технологій. Використання ігрових засобів дає змогу не лише зацікавити дітей, а й створює умови для формування моральних навичок та соціальної компетентності через безпосередню участь у сюжетних, рольових та дидактичних іграх. Ігрові форми навчання відрізняються від традиційних тим, що вони передбачають активну позицію учня, його ініціативу, можливість пропонувати власні рішення та оцінювати наслідки своїх дій, що, своєю чергою, сприяє розвитку критичного мислення і моральної рефлексії. Так, застосування ігрових методів дає змогу створювати ситуації, в яких молодші школярі можуть проявляти як сильні сторони характеру, так і потребу в корекції поведінкових реакцій, що, безумовно, є невід'ємною частиною морально-етичного виховання. Крім того, використання ігрових технологій формує умови для обговорення моральних дилем, спільного аналізу ситуацій та вироблення алгоритмів правильних дій у конкретних життєвих обставинах.

Кожна ігрова взаємодія складається з певних етапів, які забезпечують ефективність реалізації морально-етичних завдань. Перший етап передбачає ознайомлення учнів із темою гри, метою і очікуваними результатами. Так, проведення рольової гри на тему «Ввічливість у повсякденному житті» передбачає попереднє пояснення педагогом важливих понять, таких як «повага», «доброта», «ввічливість». Потім учні знайомляться із сюжетними завданнями гри: наприклад, моделюють ситуацію в шкільному дворі, де потрібно допомогти молодшому учневі або ввічливо звернутися до однолітка. Для активізації процесу морального обговорення учням пропонується інсценізувати казкову історію, наприклад, Володимира Мельника «Дивне лисення», і визначити поведінкові моделі персонажів, що відповідають моральним нормам. Такий метод дає змогу поєднати сюжетну мотивацію з дидактичною метою, створюючи умови для усвідомлення власної поведінки.

Другий етап реалізується через застосування інтерактивних методів і прийомів, які стимулюють моральну рефлексію. Серед них особливе місце

займають групові обговорення, мозкові штурми, педагогічні ігри з моральною проблематикою та ігрові тренінги. Наприклад, у вправі «Коло ввічливості» учні по черзі називають випадки прояву ввічливості у повсякденному житті та оцінюють дії однокласників за моральними критеріями. Інший приклад – гра «Моральний детектив», де діти розв’язують конфліктні ситуації, визначаючи правильні рішення персонажів і аргументуючи вибір. Використання таких прийомів дає змогу вихователю не тільки оцінити рівень морального розвитку учнів, а й створити ситуації, в яких кожен школяр може активно висловлювати власну думку та навчитися приймати відповідальність за вибір.

Особливу увагу було приділено врахуванню вікових і індивідуальних особливостей учнів початкової школи. Використання ігрових технологій дає змогу організовувати діяльність таким чином, щоб враховувати різницю у рівні морального розвитку, соціальних навичках та інтересах дітей. Під час формувального експерименту ми організовували групи за принципом «сильні – слабкі», де діти з більшим досвідом моральної поведінки виконували роль лідерів команд або наставників, допомагаючи іншим учням орієнтуватися у завданні. При цьому молодші школярі, які ще не набули достатнього досвіду, активно брали участь у обговоренні проблемних питань, висловлювали власні міркування і пропонували варіанти розв’язання моральних конфліктів. Така організаційна форма дає змогу забезпечити індивідуалізацію та диференціацію виховного процесу, сприяє розвитку емпатії та співпраці між дітьми.

Важливим методом морально-етичного виховання в контексті ігрових технологій була рольова інсценізація, де учні моделюють соціальні ситуації та приймають на себе функції конкретних персонажів. Наприклад, в грі «Шкільний суд» діти розігрують конфліктну ситуацію між двома учнями, визначають морально правильне рішення та аргументують його. Такий метод дає змогу школярам не лише формувати моральні уявлення, а й практикувати навички взаємодії та вирішення конфліктів у безпечному навчальному середовищі. Також ефективними є ігрові вправи з елементами змагання та кооперації, які спрямовані на формування відповідальності та справедливості. Вправа «Командні моральні завдання» передбачає виконання серії завдань, де успіх команди залежить від

активної участі кожного її члена та дотримання моральних принципів. В процесі такої діяльності діти вчаться аналізувати власну поведінку, враховувати думку інших, виробляти спільні рішення, що відповідають етичним нормам.

Як показали результати дослідження, у початковій школі вдалося ефективно налагодити спільну діяльність між батьками та педагогами завдяки ігровому підходу та принципу добровільності участі. Батьки демонстрували зацікавленість у тому, щоб їхня дитина не лише задовольняла власні інтереси, а й розвивалась духовно та морально. Педагоги під час занять використовували інтерактивні вправи, рольові ігри та сюжетно-рольові завдання, наприклад: «Розв'яжи конфлікт у казковому лісі», «Допоможи другу зробити правильний вибір», «Склади історію про добрі вчинки», що давало змогу учням відпрацьовувати моральні навички у безпечному ігровому середовищі.

Дослідженню виховної спрямованості сімей сприяло проведення з молодшими школярами морально-етичних ігрових бесід на теми: «Мій дім – моя фортеця», «Мої батьки – мої друзі», «Наймиліше слово – мама», «Чи потрібно допомагати мамі?», «Ми з татом – дружна команда», «Бабуся і дідусь – скарбниця мудрості», «Батьки навчають мене жити...», «Навіщо потрібні сестри та брати?», «Хто навчає нас життєвій мудрості?», «Чому плаче матуся?», «Батьки теж люблять солоденьке», «Ми теж будемо старими...», «Традиції нашої сім'ї» тощо. Ігрові методи включали використання карток із завданнями, сценічних міні-вистав та інтерактивних обговорень, що давало змогу діалогічно поєднувати моральні цінності з практичними діями учнів. Особливо ефективним виявилось проведення виховної години на тему: «Батьки навчають мене жити», під час якої учні брали участь у колективних іграх на взаємну підтримку та обговорення етичних дилем, що формували емпатійні навички та почуття відповідальності.

Для створення умов взаємодії початкової школи та сім'ї були визначені різноманітні форми роботи з батьками, що інтегрують ігрові методи: консультації, бесіди (індивідуальні та групові), лекційні заняття, семінари, тренінги, рольові ігри, зустрічі «у колі сім'ї», «уроки взаємонавчання», а також обговорення проблем, пов'язаних із впровадженням ігрових технологій морального виховання, на проблемно-методичних семінарах, засіданнях круглих

столів, проблемних групах та спільних підсумкових конференціях. Окрім того, батьки залучались до проведення «сімейних занять», презентацій, звітів, виховних годин, благодійних акцій, що включали інтерактивні ігрові вправи на формування співчуття, справедливості та взаємоповаги.

Використання ігрових технологій давало змогу організувати такі методи морально-етичного виховання: рольові ігри, що імітують повсякденні та казкові ситуації; сюжетно-рольові завдання для вирішення етичних дилем; ігрові дискусії для розвитку навичок морального судження; колективні ігри на формування командної взаємодії та підтримки один одного. Ефективними виявились ігрові прийоми: використання карток-ситуацій для прийняття етичного рішення, моделювання і обговорення соціально-моральних конфліктів, застосування інтерактивних завдань у форматі «що б ти зробив?» та «порівняй дії», що стимулювало активну позицію дітей у морально-етичних питаннях.

Завдяки інтеграції батьків у процес ігрового навчання вдалося реалізувати принцип послідовності у вихованні: дії, які відпрацьовувалися у школі, підкріплювалися в домашньому середовищі, що сприяло стабілізації моральних навичок та їх закріпленню. Наприклад, завдання «Допоможи батькам у домашній справі» або «Розкажи вдома історію про добрий вчинок» дозволяли учням застосовувати набутий досвід ігрового навчання у реальному житті, а батькам – оцінити моральний розвиток дитини та спрямовувати його подальшу діяльність. Застосування таких форм, методів і прийомів морально-етичного виховання через ігрові технології сприяло створенню єдиного виховного простору, де школа і сім'я виступали інтегрованими суб'єктами впливу. Акцент на інтерактивність і гру дозволяв підвищити мотивацію учнів до навчання та морального самовдосконалення, а також розвивати соціальні компетенції, критичне мислення та емпатію учнів початкової школи.

Особливо ефективною виявилася ігрова робота під час гурткових «сімейних занять», виховних годин та благодійних акцій. Такі заходи сприяли формуванню позитивних взаємин між батьками та учнями, розвитку довіри, відповідальності за результати своєї діяльності та формуванню моральної поведінки через метод прикладу. Ігрові технології дозволяли організовувати

активності, які моделювали конкретні морально-етичні ситуації: наприклад, «Подаруй іграшку вихованцю дитячого будинку», «Всі діти люблять свято», «Допоможи бабусі», «Птахи потребують твоєї допомоги», «Посади дерево». Такі форми роботи розвивали у молодших школярів доброзичливість, чуйність, турботливість, працьовитість та допомагали батькам краще розуміти власну дитину, ефективно використовувати різні засоби впливу та методи морального виховання. Крім того, виконання спільних домашніх завдань після виховних годин на теми «Батьки навчають мене жити» посилювало ефект ігрових технологій у формуванні морально-етичної компетентності дітей.

Отже, використання ігрових технологій у формі рольових ігор, вправ-симуляцій, кооперативних ігор та інтерактивних дискусійних методів є ефективним засобом морально-етичного виховання учнів початкової школи. Такі форми діяльності сприяють розвитку соціальної компетентності, формуванню моральних цінностей, вихованню співчуття та поваги до інших, а також стимулюють активну участь кожного учня у виховному процесі. Використання цих методів і прийомів дає змогу педагогам забезпечувати індивідуальний підхід до кожного учня, враховувати його психологічні особливості, створюючи оптимальні умови для розвитку морально-етичних якостей особистості.

2.3. Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи

Форми, методи і прийоми морально-етичного виховання учнів початкової школи засобами ігрових технологій було впроваджено у вихований процес. В якості випробуваних виступили учні 2 класу закладу загальної середньої освіти «Тернопільської початкової школи №1 Тернопільської міської ради».

З метою оцінки ефективності впровадження ігрових технологій у процес морально-етичного виховання учнів початкових класів було розроблено програму констатувального експерименту, яка передбачала систематичний збір даних щодо рівня сформованості морально-етичних компетенцій учнів у експериментальних та контрольних групах. Програма дослідження включала аналіз організації виховного процесу, методичної підготовки педагогів, а також

оцінку впливу ігрових технологій на моральний розвиток молодших школярів як показника результативності виховної діяльності.

Для вивчення особливостей реалізації морально-етичного виховання у початковій школі з використанням ігрових методів було проведено системний аналіз педагогічної практики вчителів початкової школи. Дослідження включало анкетування, спостереження за виховними заняттями, бесіди з учнями й педагогами, а також огляд тематичних планів, конспектів уроків і сценаріїв ігрових вправ. Особлива увага приділялася оцінці використання дидактичних, сюжетно-рольових, настільних і рухливих ігор, а також інтеграції ігрових завдань у щоденну виховну діяльність з молодшими школярами (Додаток А).

Вчителям було запропоновано пройти комплексне опитування, що містило завдання, спрямовані на виявлення їхнього розуміння цілей і завдань морально-етичного виховання, значення ігрових методів у формуванні моральних якостей учнів, а також системи форм, методів і засобів, які застосовуються у практичній роботі. Аналіз відповідей педагогів дозволив встановити рівень готовності до впровадження ігрових технологій, здатність добирати ігрові вправи морально-етичного змісту, формувати позитивний психологічний клімат у класі, а також враховувати вікові та індивідуальні особливості учнів.

Аналіз результатів опитування засвідчив, що частина педагогів до кінця усвідомлює специфіку та цілі морально-етичного виховання молодших школярів засобами ігрових технологій. Зокрема, 65,3% респондентів формулювали мету експериментальної роботи доволі загально, наприклад: «виховання гуманної особистості», «всебічний розвиток школяра», «формування національної гідності і непримиренності до зла»; 28,2% педагогів зазначали лише окремі компоненти моральної вихованості, такі як «моральні якості», «моральну поведінку», «моральний світогляд і цінності», «моральні знання». Крім того, 18,4% педагогів під час анкетування та бесід не змогли чітко визначити мету виховної роботи, а 38,6% опитаних серед перших трьох пріоритетів виділяли моральне виховання, тоді як 72,1% ставили його на одне з останніх місць, що свідчить про недостатній рівень усвідомлення значущості інтеграції ігрових технологій у морально-етичне виховання.

Результати аналізу практичних виховних завдань педагогів показали, що 92,2% респондентів усвідомлюють необхідність формування навичок культурної поведінки учнів, що було визначено як основне завдання експериментальної роботи. Інші виховні завдання, пов'язані із збагаченням моральних знань, доброзичливим ставленням до людей, любов'ю до природи, працелюбністю, відповідальністю та турботливістю, зазначали від 21,1% до 35,3% педагогів. Водночас більшість (67,2%) обмежувалися лише двома-трьома елементами морального виховання учнів, що свідчить про недостатню усвідомленість структури моральної вихованості молодших школярів.

Щодо форм, методів та прийомів морально-етичного виховання школярів, то 82,3% педагогів використовували переважно традиційні методи: бесіди, виховні заходи, переконання, покарання, напучування та ігрові методи, причому 63,4% респондентів плутали поняття форми та методи виховання, а 17,2% взагалі не змогли відповісти. Водночас їхні відповіді продемонстрували ефективність організаційних форм індивідуальної, групової та масової взаємодії (72,1% опитаних), які дають змогу більш результативно інтегрувати ігрові технології у виховний процес, акцентуючи увагу на дотриманні дітьми правил поведінки, ввічливому ставленні та безпечному користуванні обладнанням.

Опитування вчителів підтвердило значущість використання різноманітних засобів морального виховання: дитячих художніх творів, образотворчого мистецтва, казок, віршів, прислів'їв, діафільмів та дитячих журналів (88,2% педагогів). Однак лише 54,2% респондентів заявили про наявність системи морального виховання, не конкретизуючи її структури, тоді як 24,1% вважали, що це поза їх компетенцією, а 21,7% уникали відповіді. При цьому більшість педагогів (84,5%) не приділяли достатньої уваги виховним завданням морально-етичного змісту, а лише 19,3% враховували вікові та індивідуальні особливості учнів. Результати опитування також підтвердили важливість залучення батьків до виховного процесу (78,1%), хоча 68,3% педагогів обмежували їх роль пасивним спостереженням на заходах, що зменшує ефективність інтеграції ігрових технологій у формування морально-етичних компетентностей учнів.

Результати аналізу планів виховної роботи та конспектів вихованих занять педагогів показали, що лише близько 23% запланованих форм роботи були спрямовані на реалізацію конкретних завдань морально-етичного виховання учнів початкової школи за допомогою ігрових технологій. Дослідження підтвердило, що педагоги мету морально-етичного виховання формулювали занадто узагальнено, що ускладнювало чітку реалізацію виховних завдань. Проведений аналіз показав, що у виховному процесі переважали завдання репродуктивного та продуктивного характеру, тоді як завдання морального спрямування становили лише 8% від загальної кількості матеріалів. Одночасно майже не передбачалося застосування ігрових форм роботи й ігрових технологій, що обмежувало потенціал впливу на розвиток моральних якостей учнів.

Важливим показником результативності виховного процесу є здатність педагогів використовувати виховний потенціал ігрових технологій, комплекс методів і прийомів, створювати сприятливий психологічний клімат у класі, що забезпечує активну участь учнів та розвиток морально-етичних якостей. У рамках дослідження було проведене систематичне спостереження за роботою педагогів, що дозволило охарактеризувати наступні аспекти їх діяльності:

1. Чи визначає педагог чітку виховну мету заняття з урахуванням ігрових методів і як ця мета конкретизується?
2. Які методи і прийоми педагог застосовує для досягнення виховної мети через ігрові технології?
3. Який зміст завдань морально-етичного характеру включено у заняття і наскільки вони відповідають віковим особливостям учнів?
4. Чи використовуються індивідуальні та диференційовані форми роботи з учнями початкової школи?
5. Наскільки педагог підтримує діалогічну взаємодію між учнями та між учнем і педагогом?
6. Чи передбачено систематичне формування конкретних моральних якостей через ігрові завдання?
7. Як педагог підтримує дисципліну та організовує виконання правил поведінки під час занять?

8. Які доступні педагогічні засоби ігрового впливу застосовуються для розвитку моральності учнів?

9. Які інтерактивні ігрові технології та форми використовуються у дослідно-експериментальній роботі?

10. Чи проявляє педагог власні особистісні якості, що сприяють ефективному виховному впливу на учнів?

Проведений аналіз результатів опитування дав змогу констатувати певний дисонанс між визначеною метою морально-етичного виховання та її практичною реалізацією через ігрові технології. Найпоширенішою формою виховної роботи, застосованою педагогами, є моральна бесіда, проте її зміст був здебільшого репродуктивним: педагоги переконували, наставляли, пропонували готові правила поведінки та рідко створювали ситуації морального вибору для учнів. Це вказує на необхідність інтеграції різноманітних ігрових форм і технологій для формування у молодших школярів реальної здатності до морально-етичного аналізу та прийняття самостійних рішень у соціальних ситуаціях.

Для оцінки рівнів моральної вихованості учнів початкових класів було застосовано комплекс методик педагогічної діагностики, які дозволили виділити два основні аспекти моральної вихованості: 1) «внутрішні» компоненти, що відображають розвиток моральних поглядів, переконань та морального світогляду школярів; 2) «зовнішні» компоненти, які проявляються у їхніх поведінкових реакціях, моральних рішеннях та оцінних судженнях.

Узагальнення результатів проведеної дослідно-експериментальної роботи передбачало виділення трьох важливих компонентів морально-етичного виховання: пізнавального (розширення уявлень про моральні поняття, норми і правила поведінки, розвиток культури спілкування через рольові та сюжетно-рольові ігри); мотиваційного (формування мотивів для здійснення моральних вчинків, емпатії, бажання допомагати, ціннісного ставлення до себе та до оточуючих); діяльнісного (реалізація отриманих знань у конкретних моральних діях, прояв культури моральної поведінки в ігрових та практичних ситуаціях).

З метою діагностики в учнів початкових класів рівнів сформованості морально-етичних компетентностей у межах дослідно-експериментальної

роботи були визначені показники моральної вихованості, які об'єктивувалися системою морально-етичних якостей: правдивість, ввічливість, доброзичливість, щедрість, турботливість, працьовитість, дисциплінованість та відповідальність. Використання цих показників дозволило оцінити ефективність застосування ігрових технологій у формуванні морального досвіду молодших школярів, оскільки вони сприяли активній участі дітей у морально-етичних іграх та вправам із різноманітними сюжетними та рольовими моделями поведінки.

Для визначення рівня моральної вихованості учнів експериментальної групи нами було використано чотирьохрівневу шкалу (за М. Іванчук): високий, достатній, середній та низький. На високому рівні учні демонструють чіткі знання морально-етичних понять, усвідомлюють суспільні норми та правила поведінки, проявляють емпатію та готовність допомогти всім оточуючим; їхні дії відзначаються стійкістю моральної поведінки та культурою моральної дії. У процесі ігрових завдань ці учні адекватно виконували запропоновані ролі, демонструючи співчуття, доброзичливість і відповідальність у різноманітних навчально-виховних іграх, таких як сюжетно-рольові вправи на взаємодопомогу або гри на моральні вибори.

Учні з достатнім рівнем моральної вихованості характеризуються адекватними, але не повними уявленнями про моральні норми та правила поведінки. В їхніх діях переважають однобічні мотиви, а активність у самовихованні та самовдосконаленні обмежена. У межах ігрових технологій вони здатні проявляти доброзичливість, щедрість та турботливість у виконанні рольових завдань, однак у складніших ситуаціях потребують допомоги педагога або старшого наставника для прийняття морально-етичних рішень.

Школярі, які належать до середнього рівня моральної вихованості, мають нечіткі морально-етичні уявлення і недостатньо усвідомлюють суспільні норми. У процесі виконання ігрових вправ вони часто керуються малоцінними соціальними мотивами, не завжди проявляють правдивість, ввічливість та турботливість. Виконання завдань морального змісту, наприклад, рольових ігор «Вибір друга», «Допомога в скрутну хвилину», потребує постійної підтримки

педагога, оскільки ці учні демонструють пасивність та недостатню ініціативність у морально-етичній діяльності.

Учні з низьким рівнем моральної вихованості не володіють сформованою системою морально-етичних уявлень, не розуміють суспільні норми та правила поведінки, їх мотиваційна основа для моральних вчинків практично відсутня. Під час ігрових вправ вони виявляють байдужість, не співпрацюють із партнерами по грі, ігнорують завдання морального змісту, не беруть участі у колективних проектах та не проявляють працелюбності або відповідальності. Такі учні не демонструють стійкості моральної поведінки, а їхня реакція на моральні дилеми часто є асоціальною або корисливою.

З метою реалізації дослідно-експериментальної роботи було застосовано комплекс методів діагностики, орієнтованих на виявлення ефективності ігрових технологій у процесі морально-етичного виховання учнів початкових класів. Серед них – систематичне спостереження за проявами моральних вчинків та поведінки молодших школярів, організація цілеспрямованих бесід, участь у ігрових ситуаціях, виконання творчих завдань, а також моделювання різноманітних соціально-моральних ситуацій, що стимулювали прояви доброти, взаємоповаги, чуйності, відповідальності та співпраці серед учнів. У ході дослідження здійснювалося комплексне оцінювання в учнів рівнів моральної вихованості, що передбачало врахування як внутрішніх компонентів (знання, переконання, моральні погляди), так і зовнішніх проявів (поведінкові реакції, здатність до моральних дій у нестандартних ситуаціях, ефективність групової взаємодії та роботи в колективі).

Моральні знання молодших школярів аналізувалися за допомогою методики бесіда-опитувальник «Яким має бути вихований школяр», що дозволяла оцінити ступінь розуміння учнями базових моральних якостей. Опитувальник містив ряд запитань, які спонукали дітей до рефлексії щодо смислу понять «ввічливість», «доброзичливість», «чуйність», а також до відбору морально-позитивних рис, притаманних вихованому школяреві. Зокрема, учнів просили: «Всі ви, напевно, хочете бути вихованими. Із запропонованого нижче переліку виберіть якості, які, на Вашу думку, притаманні вихованому школяру.

Навпроти обраної якості поставте знак «плюс»». Для забезпечення адекватного розуміння завдань та понять була проведена роз'яснювальна робота, яка враховувала рівень мовного та когнітивного розвитку учнів початкових класів.

Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи показав певні закономірності у формуванні морально-етичних уявлень учнів початкових класів під впливом ігрових технологій. Зокрема, найбільш чіткі й адекватні уявлення школярі мали щодо понять «чесність», «смівість», «гордість», «доброта» та ін. Разом із тим, значна частина учнів (28,2% опитаних) не змогла аргументовано пояснити значення слів «відповідальність», «старанність», «уважність». Також показово, що уявлення про характеристики взаємовідносин між людьми, такі як «доброзичливий», «ввічливий», «турботливість», виявилися ще недостатньо сформованими: 53,4% молодших школярів ототожнювали «доброзичливість» із «ввічливістю», а «турботливість» – із «уважністю», у 23,1% – із «щедрістю». Таке змішування ознак аналізованих понять обумовлено взаємопов'язаністю змісту запропонованих якостей, що підтверджує потребу у системному й цілеспрямованому використанні ігрових технологій для їх корекції та уточнення.

Результати другого завдання, за яким використовувався опитувальник «Яким має бути вихований школяр», показали, що лише 3,8% учнів віднесли до важливих якостей вихованого школяра критичність та самокритичність, а 6,3% – відповідальність. На нашу думку, це свідчить про недостатнє усвідомлення молодшими школярами цих моральних категорій та вказує на необхідність посилення виховної роботи педагогів у цьому напрямі. Найчастіше респонденти називали такі якості вихованого школяра, як правдивість (39,3%), ввічливість (62,6%), турботливість (36,6%), дисциплінованість (62,6%) та працелюбність (54,4%), що відображає позитивну динаміку формування базових морально-етичних уявлень під час дослідно-експериментальної роботи.

Використання ігрових завдань дозволило більш детально оцінити рівень усвідомлення молодшими школярами моральних понять. Для цього учням пропонували набори різнокольорових карток із варіантами відповідей на запитання, розміщені на дошці. Після розповіді педагога про героя Петрика, школярі відбирали правильні відповіді та класифікували їх у конверт. Перевага

вибору відповіді «а» свідчила про високий рівень розуміння, «б» – достатній, «в» – середній, а «г» – низький рівень усвідомлення моральних понять.

Зібрані дані, отримані за допомогою зазначених діагностичних методик, дозволили умовно поділити учнів за рівнем сформованості морально-етичних якостей (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Рівні моральної вихованості учнів початкових класів

Рівні	Високий	Достатній	Середній	Низький
Кількість учнів	4	6	19	29
% учнів	7,2	10,8	30,2	51,8

Аналіз результатів констатувального етапу педагогічного експерименту показав, що значна частина молодших школярів демонструвала низький рівень сформованості моральних компетенцій (51,8%). При цьому середній рівень характерний для 30,2% учнів, достатній визначено у 10,8% досліджуваних, а високий рівень моральної вихованості – лише у 7,2% дітей. Ці дані дозволили встановити, що до проведення експериментальних заходів учні мали обмежене уявлення про моральні поняття та недостатньо ефективно проявляли їх у практичній діяльності, що підкреслює потребу у системному застосуванні ігрових технологій у процесі морально-етичного виховання.

Результати проведеного дослідження засвідчили, що у початкових класах найбільш поширеним рівнем моральної вихованості учнів залишався низький – 51,8%, тоді як середній рівень спостерігався у 30,2% дітей. Отримані дані свідчать про те, що традиційні методи виховання не завжди забезпечують комплексне формування моральних знань, умінь та навичок учнів, що обумовлює необхідність впровадження ефективних педагогічних технологій, що зумовило необхідність проведення дослідно-експериментальної роботи, що передбачає використання ігрових методів та сприяє виявленню потенціалу кожного учня у морально-етичному розвитку.

На завершальному етапі дослідно-експериментальної роботи було проведено комплексну перевірку ефективності методики морально-етичного виховання учнів початкових класів, яка була побудована з урахуванням

визначених педагогічних умов та активно використовувала ігрові технології як основний засіб виховного впливу на школяра. Для оцінювання результатів впровадження зазначеної методики виконано повторне вимірювання рівнів сформованості морально-етичних якостей учнів за допомогою тих самих діагностичних методів, що застосовувалися на констатувальному етапі дослідження. Такий підхід дозволив здійснити порівняльний аналіз динаміки змін у рівнях моральної вихованості учнів початкових класів внаслідок проведеної експериментальної роботи, а також визначити ефективність використання ігрових технологій у процесі їх морально-етичного виховання.

Аналіз проведеної дослідно-експериментальної роботи підтвердив ефективність застосування ігрових технологій у процесі морально-етичного виховання учнів початкової школи. Зокрема, експериментальні виховні заняття включали тематичні ігрові заходи, присвячені датам народного календаря: «Зустріч птахів», «Свято врожаю», «День святого Миколая», «Вертеп», а також державним святкам «День матері», «День незалежності», «День захисту дітей» та іншим. У межах експерименту використовувалися ігрові форми проведення виставок дитячих робіт, спортивних змагань, конкурсів хореографічних, спортивних та художніх колективів, що дозволило учням реалізувати моральні навички у практичній діяльності та взаємодії з однолітками.

Узагальнення результатів дослідно-експериментальної роботи демонструє позитивну динаміку у формуванні морально-етичних компетенцій учнів. Впровадження ігрових завдань та вправ, таких як рольові ігри, колективні творчі завдання, ігри-ситуації, сприяло підвищенню рівня моральної вихованості у більшості учнів. Наприклад, гра «Допоможи товаришу» дозволяла школярам у процесі взаємодії усвідомлювати значення співпраці, взаємної підтримки та проявів доброти, а вправи на розпізнавання моральних ситуацій розвивали навички прийняття етичних рішень у нестандартних умовах. Результати порівняльного аналізу показали, що після проведення експериментальної роботи частка учнів із високим рівнем моральної вихованості зросла, що є доказом ефективності застосування ігрових технологій у виховному процесі.

Крім того, дослідно-експериментальна робота включала активне залучення батьків та родинного середовища, що проявлялося у виконанні спільних домашніх завдань, участі у сімейних іграх та виховних заходах, спрямованих на формування морально-етичних норм поведінки. Такий підхід дозволяв закріплювати навички, отримані у школі, та створювати умови для цілісного морального розвитку учнів. Наприклад, гра «Сімейна рада» формувала в дітей уміння вислуховувати думки інших, аргументовано обґрунтовувати власну позицію та дотримуватися правил поведінки, що демонструвало практичне засвоєння молодшими школярами моральних понять.

Результати дослідно-експериментальної роботи свідчать про ефективність ігрових технологій у формуванні у молодших школярів системи моральних знань і переконань, які є передумовою для розвитку моральної поведінки. У таблиці 2.2 представлено порівняльні дані щодо рівнів моральної вихованості учнів контрольної та експериментальної груп на констатувальному та контрольному етапах педагогічного експерименту.

Таблиця 2.2

Рівні моральної вихованості учнів початкових класів, у %

Рівні морально-етичної Вихованості учнів	Контрольна група	Експериментальна група
	1-й зріз, %	2-й зріз, %
Високий	7,2	8,1
Достатній	9,5	12,1
Середній	30,2	21,5
Низький	53,1	58,3

Як свідчать дані таблиці, на констатувальному етапі експериментальної роботи показники високого рівня моральної вихованості учнів початкових класів були майже однаковими як у контрольній, так і в експериментальній групах (7,2% та 7,1 % відповідно). Після впровадження методики морально-етичного виховання, що базувалася на ігрових технологіях, спостерігалось суттєве зростання цих показників у експериментальній групі. Зокрема, помітною стала тенденція до збільшення кількості учнів, віднесених до достатнього рівня моральної вихованості, яка зросла на 18,1 %. Паралельно зменшилися показники середнього (на 17,8 %) та низького (на 19,3 %) рівнів, що свідчить про позитивну

динаміку моральної вихованості молодших школярів. У той же час у контрольній групі суттєвих змін у структурі моральної вихованості учнів не відбулося.

Як видно з наведених цифр, експериментальна група демонструє значне зростання високого рівня вихованості (з 7,1% до 26,1%) та достатнього рівня (з 12,1% до 30,2%). Одночасно спостерігається помітне зменшення показників середнього (з 30,2% до 12,4%) та низького рівня (з 50,6% до 31,3%), що свідчить про ефективність застосованих ігрових методів у процесі морально-етичного виховання. У процесі експерименту відзначено позитивні зміни у поведінкових та ціннісних характеристиках учнів експериментальної групи: підвищення доброзичливості, чуйності, активності у різних видах діяльності, старанності, дисциплінованості, творчого підходу до виконання завдань, а також формування здатності до колективної взаємодії та морально відповідальної поведінки. У контрольній групі, яка не брала участі у спеціально організованих ігрових заняттях, показники змін були мінімальні, що додатково підтверджує значущість інтерактивних форм роботи для розвитку моральних якостей учнів.

З урахуванням результатів дослідно-експериментальної роботи можна стверджувати, що впровадження ігрових технологій у процес морально-етичного виховання молодших школярів суттєво підвищує ефективність навчально-виховної діяльності та сприяє системному формуванню моральних компетенцій. Експериментальні дані підтвердили, що учні початкових класів стали більш активними у морально-етичній взаємодії з однолітками, проявляли високий рівень співпраці та самостійності у вирішенні моральних дилем, а також демонстрували стійку тенденцію до засвоєння норм етичної поведінки у різних сферах шкільного та родинного життя.

Аналіз результатів другого контрольного зрізу підтвердив ефективність застосованої ігрової методики у формуванні морально-етичних уявлень учнів початкової школи. Виявилось, що більшість учнів експериментальної групи змогли поєднати розуміння моральних понять із практичною діяльністю. Наприклад, вони описували відповідального учня як «того, який не пропускає занять і виконує все, що скаже вчитель (Настя П.)» або «завжди ходить на репетиції, виконує свої обіцянки (Марія Р.)». Турботливість учні вбачали у

наданні допомоги дітям-сиротам, старшим людям, охороні природи. Такі результати були досягнуті завдяки систематичному застосуванню різноманітних ігрових вправ і завдань морального змісту під час виховних занять.

Важливим результатом дослідно-експериментальної роботи стало те, що значно зросла кількість учнів, які вважали самокритичність, турботливість та працелюбність характерними рисами вихованого учня. Натомість результати опитування учнів контрольної групи свідчили про практично відсутню динаміку змін у розумінні та обсязі моральних понять. Наприклад, при тлумаченні слова «турботливість» школярі контрольної групи обмежувалися лише «допомогою батькам, друзям, вчителям», а пояснення моральних понять найчастіше включало лише одну-дві ключові ознаки, що свідчить про низьку диференціацію та практичне застосування моральних знань у повсякденній діяльності.

Проведення систематичних спостережень за діяльністю початкових класів у процесі дослідно-експериментальної роботи дозволило зафіксувати позитивну динаміку в формуванні їх морально-етичних компетентностей та розвитку моральних цінностей. Аналіз отриманих даних підтвердив, що використання ігрових технологій у позакласній виховній роботі сприяє більш усвідомленому сприйняттю молодшими школярами основних моральних понять, а також розвитку моральних якостей та ціннісного ставлення до оточуючих людей, природи та Батьківщини. Використання інтерактивних вправ, рольових ігор, морально-етичних хвилинок та творчо-пошукових діалогів стимулює активне залучення учнів у процес самопізнання та самовиховання, що дає змогу їм здобути практичний досвід моральної поведінки.

За результатами аналізу якісних показників учнів початкової школи після проведення формувального експерименту, у більшості з них констатовано високий та достатній рівень моральної вихованості. Учні з високим рівнем проявляють чітке розуміння морально-етичних понять, таких як правдивість, дисциплінованість, відповідальність, щедрість, доброзичливість, а також демонструють сформовану систему мотивацій: «допомагаю Петрику, бо так повинен робити вихований школяр». Вони усвідомлюють соціальні норми та правила поведінки в навчальному закладі, вдома, на вулиці та в громадських

місцях. Така категорія учнів проявляє готовність до допомоги оточуючим, співчуття, адекватну самооцінку та прагнення до самовдосконалення. При взаємодії з однолітками вони демонструють співчутливість, щедрість, ввічливість та правдивість, виконують доручення вчителя та допомагають батькам, проявляють працелюбність, дисциплінованість і відповідальність. Сталість моральної поведінки у цих учнів спостерігається незалежно від обставин та наявності зовнішнього контролю.

Учні початкових класів з достатнім рівнем вихованості демонструють дещо нижчі показники формування моральних цінностей. Вони розуміють основний зміст соціальних норм та правил поведінки, однак їхні морально-етичні уявлення ще не повністю сформовані; у діяльності переважають однобічні мотиви. Проте в цій групі спостерігаються прояви доброзичливості та щедрості, активне надання допомоги іншим. Вони добросовісно виконують завдання педагогів та батьків, дотримуються громадських доручень, але мотивація до цього найчастіше має результативний характер. Молодші школярі з достатнім рівнем вихованості демонструють доброзичливе ставлення до природи, хоча не завжди беруть активну участь у її охороні. Сталість поведінки та культура моральної дії у цій групі школярів можуть залежати від зовнішнього контролю.

Аналіз отриманих результатів дає змогу стверджувати, що застосування комплексної системи ігрових технологій, включаючи рольові ігри, морально-етичні хвилинки, творчо-пошукові діалоги та презентації, базовані на діалогічній взаємодії, активно стимулює процеси самопізнання та самовиховання у молодших школярів. Виконання інтерактивних завдань сприяє розвитку навичок аналізу власних вчинків, формуванню вміння працювати в групі та покращенню взаємин у колективі. Впровадження системи ігрових вправ і заходів призвело до позитивних змін у ставленні учнів до себе, один одного, до дорослих та довкілля, а також до формування систематичних моральних вчинків і дій. Набутий досвід сприяє розвитку культури моральної дії, формує стійкі моральні звички та сприяє усвідомленому застосуванню моральних принципів у повсякденному житті.

Отже, проведений аналіз дослідно-експериментальної роботи засвідчив високу ефективність застосування ігрових технологій у процесі морально-

етичного виховання учнів початкової школи. Встановлено, що використання рольових ігор, морально-етичних хвилинок, творчо-пошукових діалогів та інтерактивних вправ сприяє формуванню у молодших школярів стійких моральних якостей, розвитку навичок співпраці, взаємоповаги, відповідального ставлення до оточуючих. Виявилося, що ігрові вправи активізують самопізнання та самовиховання, стимулюють аналіз власних вчинків і прийняття морально зважених рішень, що підтверджується позитивною динамікою показників морального розвитку учнів на контрольному етапі експерименту. Отримані результати свідчать про доцільність впровадження ігрових технологій у виховну роботу як ефективного засобу цілеспрямованого морально-етичного виховання та формування культури моральної поведінки молодших школярів.

ВИСНОВКИ

Проведене у кваліфікаційній роботі теоретичне й експериментальне обґрунтування методики морально-етичного виховання учнів початкової школи засобами ігрових технологій дало змогу зробити такі висновки.

1. Визначено основні підходи до трактування поняття морально-етичного виховання особистості у психолого-педагогічній та методичній літературі. Морально-етичне виховання визначено як цілеспрямований, систематичний та багаторівневий процес формування у дитини стійких моральних цінностей, етичних норм поведінки та здатності до самостійного морального вибору, який здійснюється через взаємодію педагогічних, соціальних та психологічних чинників. Воно передбачає розвиток морального досвіду, моральної свідомості та емоційної чутливості до потреб і прав інших людей, формування умінь і навичок етичної поведінки у різних соціальних ситуаціях, а також здатності до саморефлексії та оцінки власних вчинків у світлі загальноприйнятих моральних норм. Аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури засвідчив, що основні підходи до морально-етичного виховання (філософські, психологічні, етичні, педагогічні, методичні) підкреслюють роль моральної соціалізації, взаємодії учня із соціальним середовищем та цілеспрямованих виховних впливів у формуванні морального досвіду, свідомості та поведінкових моделей. Сучасні дослідження акцентують увагу на особистісно-орієнтованому підході, інтеграції сучасних моральних цінностей у зміст освіти, врахуванні вікових особливостей учнів та підвищенні професійної компетентності педагогів. Сукупності перелічені наукові підходи формують науково обґрунтовану систему знань для ефективного морально-етичного виховання школярів.

2. Виявлено вікові та психологічні передумови морально-етичного виховання учнів початкової школи. Молодший шкільний вік є сензитивним періодом для розвитку моральних уявлень, переконань і морального світогляду, оскільки саме в цей час формується внутрішня готовність учнів до засвоєння норм і правил поведінки, розвитку відповідальності, чесності та самостійності. Їхні вікові та психологічні особливості, зокрема здатність до емоційного відгуку,

самоконтролю та наслідування позитивних моделей поведінки, визначають сприйнятливність дітей до педагогічного впливу. Крім того, врахування індивідуальних особливостей кожного учня 1-4 класів дає змогу диференціювати педагогічні впливи та стимулювати розвиток позитивних моральних рис. Системний підхід до морально-етичного виховання молодшого школяра на основі його вікових та психологічних передумов забезпечує гармонійний розвиток особистості. Успішне морально-етичне виховання в початковій школі, яке передбачає урахування вікових і психологічних характеристик дітей, що дає змогу ефективно формувати моральні якості особистості.

3. Охарактеризовано значення ігрових технологій у морально-етичному вихованні учнів початкової школи. Вони сприяють формуванню моральних цінностей, розвитку емоційної чутливості, здатності до співчуття та соціальної відповідальності, створюючи умови для активного та усвідомленого засвоєння норм поведінки. Завдяки ігровим технологіям учні вчаться приймати етичні рішення, взаємодіяти з однолітками на основі поваги та взаєморозуміння, а також розвивати навички саморегуляції та самоконтролю. Ігрові ситуації дають змогу моделювати реальні життєві ситуації, що робить процес морального виховання більш наочним і ефективним. Крім того, вони сприяють мотивації учнів до навчання, підвищують інтерес до пізнання соціально значущих норм і правил, а також інтегрують знання, уміння та ціннісні орієнтири в єдину систему. Використання ігрових технологій у початковій школі виступає чинником формування гармонійно розвиненої особистості, здатної діяти морально та етично в різних соціальних контекстах. Вони також забезпечують можливість індивідуалізації виховного процесу, враховуючи особливості кожної дитини та її темп засвоєння морально-етичних правил та норм.

4. Проаналізовано масовий педагогічний досвід морально-етичного виховання учнів початкової школи засобами ігрових технологій. Доведено, що використовувані у масовому педагогічному досвіді ігрові технології мають високу ефективність у морально-етичному вихованні учнів початкової школи. Ігрові методики дають змогу інтегрувати знання, уміння та моральні цінності у практичну діяльність учнів, формують навички соціальної взаємодії, розвивають

етичне мислення та моральну свідомість. Систематичне впровадження різних видів ігор, врахування вікових та психологічних особливостей, використання інноваційних та традиційних підходів створюють умови для морально-етичного виховання дітей. Досвід педагогів підтверджує, що ігрові технології є не лише засобом навчання, а й ефективним інструментом виховання, що забезпечує розвиток соціально відповідальної та морально свідомої особистості.

5. Обґрунтовано педагогічні умови морально-етичного виховання учнів початкової школи засобами ігрових технологій, серед них: 1) системність і послідовність у використанні ігор, що дає змогу системно інтегрувати ігрові завдання в виховний процес, створюючи регулярну практику морального виховання; 2) використання різноманітних форм і видів ігрових технологій, зокрема рольових, дидактичних, сюжетно-рольових, настільних та рухливих ігор, що сприяє розвитку емоційної сфери, соціальної компетентності та навичок морального вибору у дітей; 3) створення позитивного психологічного клімату в класі, що забезпечує атмосферу довіри, взаємоповаги та підтримки, що підвищує ефективність засвоєння моральних норм через гру; 4) врахування вікових та психологічних особливостей учнів, що дає змогу правильно підібрати ігрові завдання, які відповідають рівню розвитку мислення, емоційної сфери та соціальних навичок, забезпечуючи максимальне включення дітей у процес навчання. Реалізація зазначених педагогічних умов забезпечує гармонійний розвиток особистості учня, формує його моральну самосвідомість і соціальну відповідальність, роблячи виховний процес навчання цікавим та ефективним.

6. Запропоновано форми, методи і прийоми морально-етичного виховання учнів початкової школи засобами ігрових технологій, а також експериментально перевірено їх ефективність. Доведено, що використання ігор, рольових завдань, інтерактивних вправ, тренінгів і сімейних ігрових проєктів дає змогу забезпечити активну участь учнів у виховному процесі, створює сприятливе емоційне середовище та мотивує їх до прояву співпраці, взаємодопомоги та взаємної підтримки. Завдяки поєднанню ефективних педагогічних стратегій та ігрових технологій досягається інтеграція шкільного та сімейного виховання, що підвищує ефективність формування морально-етичної компетентності школярів.

Ігрові технології також дають змогу адаптувати навчальний матеріал до вікових особливостей молодших школярів, враховуючи їхню активність, допитливість та емоційні потреби, стимулюють формування відповідальності за прийняті рішення. Використання різноманітних ігрових прийомів, таких як «мозкова атака», «карусель», рольові ігри та творчі завдання, забезпечує комплексний розвиток моральних і етичних якостей учнів молодшого шкільного віку.

Аналіз дослідно-експериментальної роботи засвідчив високу ефективність застосування ігрових технологій у процесі морально-етичного виховання учнів початкової школи. Встановлено, що використання рольових ігор, морально-етичних хвилинок, творчо-пошукових діалогів та інтерактивних вправ сприяє формуванню у молодших школярів стійких моральних якостей, розвитку навичок співпраці, взаємоповаги, відповідального ставлення до оточуючих. Виявилось, що ігрові вправи активізують самопізнання та самовиховання, стимулюють аналіз власних вчинків і прийняття морально зважених рішень, що підтверджується позитивною динамікою показників морального розвитку учнів на контрольному етапі експерименту. Зокрема, у групі учнів, які брали участь у дослідній програмі, показники високого рівня сформованості моральних цінностей зросли з 7,1 % на початку дослідження до 25,2 % після впровадження методики. Кількість учнів із достатнім рівнем підвищилася на 18,1 %, тоді як середній та низький рівні зменшилися на 17,8 % та 19,3 % відповідно. Така динаміка свідчить про позитивний вплив ігрових технологій на морально-етичний розвиток учнів. Опитування учнів підтвердило, що ігрові методики стимулюють самопізнання, самовиховання та аналіз власних вчинків. Отримані дані свідчать про те, що системне використання ігрових технологій у виховному процесі ефективно формує культуру моральної поведінки молодших школярів, підвищуючи здатність до моральних рішень і відповідальної поведінки.

Перспективами подальшого дослідження у цій сфері можна визначити цілеспрямовану підготовку педагогів до морально-етичного виховання учнів початкової школи засобами ігрових технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акимов В.А. Структурні аспекти морального виховання дошкільників. *Педагогіка і психологія*. 2018. № 9. С. 27-30.
2. Артамонова Г. О., Семикіна О. Д. Моральне виховання дитини. Харків : Вид. група «Основа», 2014. 176 с.
3. Артемова Л. В. Моральні норми засвоюються з дитинства. Київ: ІЗМН, 1998. 47 с.
4. Артемова Л.В. Моральне виховання дошкільників. Київ : Основи, 2004. 116 с.
5. Ахвердов А. До проблеми морального виховання дитини. *Педагогіка і психологія*. 2014. №10. С. 66-74.
6. Бабій І. В. Моральне виховання старших дошкільників засобами народної педагогіки : дис. ... канд. пед. наук. Умань, 2012. 182 с.
7. Байченко С. Формуємо моральну поведінку особистості. *Початкова школа*. 2018. № 6. С. 43-44.
8. Байша К. М. Соціально-педагогічні умови морального виховання студентів у позанавчальній діяльності: дис. ... канд. пед. наук. Херсон, 2020. 193 с.
9. Басюк Н.А. Формування моральних почуттів у дітей старшого дошкільного і молодшого шкільного віку : монографія. Житомир : О.О. Євенок, 2022. 328 с.
10. Безверхий О. Діагностика та корекція порушень морального розвитку молодшого школяра. *Початкова школа*. 2019. №6. С. 62-63.
11. Бех І. Молодший школяр у вікових закономірностях. *Початкова школа*. 2015. № 1. С. 10-14.
12. Бех І.Д. Психологічні основи організації морального виховання школярів. *Рідна школа*. 2010. №7. С. 47-55.
13. Білоусько Л. Використання дидактичних ігор у моральному вихованні дошкільників. *Дошкільне виховання*. 2011. №8. С. 53-54.

- 14.Богданова О. С. Вирішення моральних завдань як метод виховання цінності іншої людини. *Рідна школа*. 2015. № 1. С. 15-18.
- 15.Богуш А. М., Монке О. С. Формування оцінно-етичних суджень у дітей старшого дошкільного віку. Одеса : ПНЦ АПН України, 2002. 239 с.
- 16.Божко А.В. Засоби та методи морального виховання молодших школярів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2016. Вип. 49 (102). С. 52-57.
- 17.Бойченко В. Сучасний стан моральної вихованості молодших школярів. *Початкова школа*. 2015. №5. С. 12-14.
- 18.Бондар Л. Виховання моральних цінностей у школярів. *Початкова школа*. 2020. №12. С. 45-47.
- 19.Боришевський М.Й. Сімейне виховання як гарант морального становлення особистості. *Початкова школа*. 2005. №4. С. 4-9.
- 20.Варемус К.І. Пізнавальні завдання для формування моральних норм і цінностей в учнів початкових класів. *Початкова школа*. 2013. № 8. С. 53-56.
- 21.Ващенко Г. Виховний ідеал. Полтава : Полтавський вісник, 1994. 191с.
22. Ващенко Т. Діагностика моральних цінностей особистості школярів. *Рідна школа*. 2016. №2. С. 24-25.
- 23.Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь: Перун, 2002. 1440 с.
- 24.Виховання гуманних почуттів у дітей / С. О. Ладивір, О.П. Долинна, В. К. Котирло та ін. Тернопіль : Мандрівець, 2010. 168 с.
- 25.Вишневський О. Сучасне українське виховання: педагогічні нариси. Львів : Світ, 1996. 238 с.
- 26.Вікова психологія : навч. посіб. / О.П. Сергєєнкова, О.А. Столярчук, О.П. Коханова, О.В. Пасєка. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 376 с.
- 27.Вікова та педагогічна психологія / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. Київ : Просвіта, 2001. 416 с.
- 28.Віпер О. М. Формування моральних понять та категорій в учнів молодшого шкільного віку. *Рідна школа*. 2010. № 5. С. 20-23.

- 29.Волкова Н.П. Педагогіка. Київ : Академія, 2012. 576 с.
- 30.Гавриленко О.С. Як виховувати моральну особистість. *Початкова школа*. 2011. №12. С. 42-45.
- 31.Глущенко А.Г. Вікові особливості молодших школярів і завдання сімейного виховання. *Початкова школа*. 2013. №5. С. 8-14.
- 32.Гнутель Я.Б. Виховна робота в сучасних умовах. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2016. 224 с.
- 33.Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Рівне : Волинські обереги, 2011. 522 с.
- 34.Гуменникова Т.Р. Першооснови моральної культури. *Початкова школа*. 2015. №4. С. 14-16.
- 35.Державний стандарт початкової освіти. URL : <https://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/derj-stand.html>
- 36.Деякі аспекти морального виховання : практичний матеріал для керівників, вихователів і вчителів / уклад. В. К. Демиденко. Київ : ІСДО, 2005. 140 с.
- 37.Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології. Київ : Освіта, 2004. 351 с.
- 38.Діти і соціум : особливості соціалізації дітей дошкільного і молодшого шкільного віку : монографія / А.М. Богущ, Л.О. Варяниця, Н.В. Гавриш, М. Курінна, І.П. Печенко. Луганськ : Альма-матер, 2006. 368 с.
- 39.Докукіна О.М. Батьки у моральному вихованні дітей. *Початкова школа*. 2020. №6. С. 56-57.
- 40.Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій : посібник / авт.-уклад. Н.П. Наволокова. Харків : Основа, 2009. 176 с.
- 41.Етика : навчальний посібник / за ред. В. О. Лозового. Київ : Юрінком Інтер, 2012. 224 с.
- 42.Єпик О. В. Рушійні сили та закономірності морального виховання. *Наукові записки РДГУ. Педагогіка*. 2012. Вип. 20. С. 17-18.
- 43.Журба К. О., Коновець С. В., Шкільна І. М. Особистісно орієнтована методика виховання моральної самосвідомості зростаючої особистості:

- метод. реком. Харків : Друкарня Мадрид, 2016. 176 с.
44. Заболоцька С. І. Психологічні умови розвитку моральних форм поведінки у навчально-ігровій діяльності дошкільників : автореф. дис. ... канд. психол. наук. Острог, 2013. 20 с.
 45. Зайченко І. В. Педагогіка : навчальний посібник. Київ : Освіта України; КНТ, 2008. 528 с.
 46. Захарова В. А. Проблеми формування моральних якостей особистості учнів у педагогічній науці. *Педагогічні науки*. 2012. Ч. І. С. 40-46.
 47. Зверєва І. Д. Діагностика моральної вихованості молодших школярів : метод. посіб. Київ : Інститут системних досліджень освіти, 2005. 156 с.
 48. Іванова О. З. Формування моральної культури учнів. *Початкова школа*. 2018. №8. С. 40-42.
 49. Іванчук М. Г. Психолого-педагогічні умови формування в молодших школярів моральних почуттів (у процесі навчання): дис. ... канд. психол. наук. Київ, 2013. 187 с.
 50. Іова В., Люріна Т. Формування моральної культури особистості : навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2003. 171 с.
 51. Іщенко Л. Наступність у моральному вихованні. *Початкова школа*. 2018. №9. С. 31-34.
 52. Калуська Л. Абетка чеснот української дитини : практико-орієнтований збірник методичних матеріалів. Тернопіль : Мандрівець, 2008. 136 с.
 53. Кисельова О. І. Морально-етичне виховання дітей старшого дошкільного віку засобами українського фольклору : дис. ... канд. пед. наук. Одеса, 2009. 221 с.
 54. Кірик М., Данилова Л. Нова українська школа : організація діяльності учнів початкових класів закладів загальної середньої освіти : навч.-метод. посіб. Львів : Світ, 2019. 136 с.
 55. Книга вчителя початкової школи : довідкові матеріали / упоряд. : Г. Ф. Древаль, А. М. Заїка. Харків : Торсінг плюс, 2006. 464 с.
 56. Кoberник І. Моральне виховання : традиції, проблеми, інновації. *Рідна школа*. 2012. № 5. С. 42-44.

- 57.Коберник О. М., Бялик О. В. Інноваційні технології навчання та виховання: навчальний посібник. Умань : Копіцентр, 2020. 210 с.
- 58.Коваль Г. Виховання моральної свідомості особистості. *Початкова школа*. 2019. №10. С. 17-19.
- 59.Корнієнко С. Родинне дозвілля у початкових класах : навч.-метод. посіб. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. 116 с.
- 60.Корнієнко С.М., Кодлюк Я.П. Батьківські збори у початкових класах : навчально-методичний посібник. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2003. 160 с.
- 61.Критерії моральної вихованості молодших школярів: книга для вчителя / за ред. І.Д. Бега, С.Д. Максименка. Київ: ІЗМН, 1999. 96 с.
- 62.Крутій К.Л., Письменна Л.М., Щербань Л.І. Конспекти занять із морально-етичного виховання дітей дошкільного віку. Запоріжжя : Ліпс, 2009. 200 с.
- 63.Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка : підручник. Київ : Знання Прес, 2013. 418 с.
- 64.Купина М. Виховуємо моральні почуття. *Освітнянин*. 2007. №4. С. 18-19.
- 65.Курчатова А. Формування морально-етичної сфери дітей шкільного віку засобами ідей В.О. Сухомлинського. *Науковий вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського*. Серія : Педагогічні науки. 2018. № 3 (62). С. 22-26.
- 66.Левківський М.В. Історія педагогіки: підручник. Київ: Центр навчальної літератури, 2003. 360 с.
- 67.Макаренко А.С. Книга для батьків: лекції про виховання дітей. Київ : Освіта, 1992. 427 с.
- 68.Малахов В.А. Етика: курс лекцій: навч. посіб. Київ: Либідь, 2006. 304 с.
- 69.Марієнгоф Е.М., Коваленко С.С. Моральне виховання учнів початкових класів: хрестоматія. Київ: Школа, 1997. 263 с.
- 70.Матвієнко О. В. Основи морального виховання особистості молодшого школяра. Київ : Стилос, 2009. 152 с.
- 71.Матвієнко О.В. Моральне виховання молодших школярів у позаурочній та позашкільній діяльності: дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2009. 232 с.

- 72.Медвідь Л.А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні.
Київ : Вікар, 2013. 335 с.
- 73.Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посіб. Київ : Либідь, 2013. 615 с.
- 74.Морально-етичне виховання в ДНЗ : посібник / уклад. О. Шевцова,
С. Ніколаєнко. Харків : Основа, 2016. 176 с.
- 75.Морально-етичне виховання молодших школярів: посібник для вчителів /
за ред. В.П. Мацулевич. Київ: Школа, 1998. 142 с.
- 76.Нова українська школа : poradnik dla vchytelja / za red. Н. М. Бібік. Київ :
Літера, 2018. 160 с.
- 77.Омеляненко В.Л., Кузмінський А.І. Теорія і методика виховання: навч.
посіб. Київ : Знання, 2008. 415 с.
- 78.Онисюк О. Моральна поведінка дитини в ігровій діяльності. *Початкова
школа*. 2014. № 6. С. 9-11.
- 79.Організація дослідно-експериментальної роботи в освітньо-виховних
зкладах : методичні рекомендації педагогам-дослідникам / уклад.
Т. І. Туркот, Н. В. Алексєєва, І. О. Білічук, С. А. Паламарчук. Херсон :
Херсонська академія неперервної освіти, 2014. 127 с.
- 80.Островецька Н. Моральне виховання учнів у процесі навчання. *Директор
школи*. 2014. №25-26 (липень). С. 64-70.
- 81.Павелків Р. В. Вікова психологія. Київ : Кондор, 2015. 469 с.
- 82.Павелків Р. В. Розвиток моральної свідомості та самосвідомості у
дитячому віці : монографія. Рівне : Волинські обереги, 2004. 248 с.
- 83.Педагогічний словник / за ред. М. Д. Ярмаченка. Київ : Пед. думка, 2001.
516 с.
- 84.Підгорна М.І. Виховання моральності першокласників. *Початкова школа*.
2013. №3. С. 5-7.
- 85.Підготовка майбутнього вчителя до морального виховання учнів: навч.
посіб. / В.К. Демиденко, В.П. Перепелиця, О.О. Худяков та ін.; за ред.
В.К. Демиденка. Київ: Знання, 2006. 204 с.
- 86.Піроженко Т. О., Карабаєва І. І., Ладивір С. О. Прийняття дитиною
цінностей. Київ : Слово, 2018. 240 с.

- 87.Попович Н. Засвоєння учнями норм загальнолюдської моралі та особистісного спілкування. *Початкова школа*. 2012. №2. С. 54-55.
- 88.Рафалюк М.І. Сучасні аспекти морального виховання молодших школярів. *Початкова школа*. 2016. №4. С. 49-51.
- 89.Солнцева О. Л. Етика і мораль у свідомості дитини. *Педагогіка і психологія*. 2009. №12. С. 35-50.
- 90.Струманський В.П. Моральне орієнтування виховної роботи. *Педагогіка і психологія*. 2019. №1. С. 137-144.
- 91.Сухомлинська О. В. Духовно-моральне виховання дітей та молоді : загальні тенденції й індивідуальний пошук. Київ : Культура, 2006. 268 с.
- 92.Сухомлинський В.О. Я розповім вам казку : філософія для дітей / уклад. О.В Сухомлинська. Харків : Школа, 2016. 576 с.
- 93.Теорія і методика морального виховання дітей дошкільного віку : навчально-методичний посібник / уклад. Л.Б. Мельничук, М.А. Шкабаріна. Рівне : МЕНУ ім. акад. Степана Дем'янчука, 2021. 132 с.
- 94.Трифонов О. С., Кисельова, О. І. Морально-етичне виховання дітей дошкільного віку : монографія. Одеса : М. П. Черкасов, 2010. 212 с.
- 95.Химець І.О. Психолого-педагогічні основи морального виховання. *Рідна школа*. 2006. №11. С. 39-41.
- 96.Чапюк Ю. С. Молодший шкільний вік як сензитивний щодо морального виховання: теоретичні аспекти. *Innovative Solutions In Modern Science*. 2016. №. 1. С. 118-123.
- 97.Чорна К. Особистісно зорієнтовані технології морального виховання підростаючого покоління. *Педагогічна газета*. 2002. №8-9. С. 9.
- 98.Шагай Н.М. Психолого-педагогічні засади морального виховання молодших школярів. *Нова педагогічна думка*. 2015. №2. С.40-43.
- 99.Шевців З. Виховання моральності в молодшому шкільному віці. *Початкова школа*. 2014. №10. С. 39-40.

ДОДАТКИ

Додаток А

Анкета для педагогів початкової школи

1. Як Ви вважаєте, яке місце в роботі початкової школи займає проведення виховних заходів?
2. Над якими напрямками виховання молодших школярів Ви, можливо, працювали (працюєте)?
3. Розташуйте, будь ласка, по мірі значущості для Вас такі напрями виховання учнів: патріотичне, естетичне, моральне, трудове, фізичне, національне, громадянське, родинне.
4. Визначте мету та завдання морального виховання у початковій школі.
5. Як ви визначаєте мету виховання: спільну для всіх чи індивідуально для кожного учня молодшого шкільного віку?
6. Напишіть, будь ласка, які форми, методи та засоби морального виховання учнів початкових класів ви використовуєте.
7. Які виховні заходи з метою морально-етичного виховання Ви проводите і як часто?
8. Чи маєте Ви власну відпрацьовану технологію морального виховання? Якщо так, то стисло опишіть її зміст.
9. Які види виховних завдань Ви використовуєте у своїй роботі?
10. Чи співпрацюєте ви з батьками учнів початкових класів? Якщо так, то яким чином.
11. Ваші думки, пропозиції стосовно покращення виховної роботи у початковій школі.

**Опитувальник для визначення розуміння дітьми
моральних якостей вихованого школяра**

1. Що, на твою думку, означають такі слова:

- доброзичливий;
- турботливий;
- працелюбний;
- ввічливий;
- правдивий;
- щедрий;
- дисциплінований;
- відповідальний;
- уважний.

1. Із запропонованого нижче переліку вибери, будь ласка, ті якості, які, на твою думку, притаманні вихованому школяру. Напроти обраної якості постав знак «+».

Правдивість

Ввічливість

Дбайливість

Доброзичливість

Скромність

Щедрість

Чуйність

Турботливість

Активність

Дисциплінованість

Працелюбність

Відповідальність

Критичність та самокритичність

Сила волі

Любов до тварин

Повага до людей

Ігрові тестові завдання морально-етичного змісту

Інструкція: молодшим школярам пропонується набори різнокольорових карток із варіантами відповідей на питання, які записані на дошці. Після розповіді педагога про Петрика діти відбирають правильні відповіді у конверт.

Як Петрик хотів стати вихованим

Жив собі хлопчик розбишака, якого звали Петрик. Одного разу він дуже засмутився, оскільки з ним ніхто не хотів товаришувати. Петрик вирішив стати вихованим і пішов у країну «Етикету». Там він хотів зустрітися із царицею Мудрість, яка б йому допомогла. Цариця була дуже зайнята, тому вона написала мудрі поради на аркушах паперу. Коли Петрик вже повертався додому, то побачив злого чаклуна Недбайла, який прагнув будь за що йому нашкодити. Для цього він подарував хлопчику свої злі поради. Коли Петрик прийшов додому, то побачив, що всі аркуші цариці і злого чаклуна змішалися. Дорогі діти! Давайте допоможемо хлопчику знайти мудрі поради цариці Мудрість, а для цього потрібно дати правильні відповіді на питання.

1. Що означає бути правдивим?

- а) говорити тільки правду, навіть якщо це може тобі зашкодити;
- б) говорити правду лише в тому випадку, якщо тобі нічого не загрожує;
- в) повідомляти правду лише друзям;
- г) ніколи нікому не говорити правду.

2. Ввічливим можна назвати:

а) школяра, який зі всіма вітається, ніколи нікого не ображає, вміє вислухати;

б) школяра, який поважає оточуючих, але вітається тоді, коли йому це вигідно;

в) учня, який вітається лише при зустрічі;

г) ввічливий школяр вітається дуже рідко або ніколи.

3. Бути доброзичливим – це:

а) бажати всім добра і робити тільки хороші вчинки;

б) допомагати старшим, друзям;

в) ставитися до всіх по-доброму;

г) не жити за законами «добра».

4. Щедрість означає:

а) бути щедрим на добрі справи, любити дарувати подарунки;

б) ділитися своїми речами, іграшками;

в) іноді дарувати подарунки;

г) дбати лише про себе.

5. Турбуватися про людей це:

а) допомагати батькам, вчителям, друзям, а особливо дітям-сиротам, та всім, хто цього потребує;

б) допомагати тим, хто попросить;

в) допомагати батькам або молодшим дітям;

г) надавати допомогу лише за винагороду;

6. Працьовитий школяр повинен:

а) вміти та любити працювати, гарно навчатися та дбайливо виконувати доручення, які дали батькі, вчителі та вимагати цього від інших;

а) старанно виконувати свою роботу, допомагати батькам;

б) вміти щось робити;

в) працювати лише в тому випадку, якщо здобуваєш особисту вигоду.

7. Єдність слова і діла означає:

а) виконувати всі свої обіцянки та вимагати цього від інших;

б) дотримуватися даних обіцянок;

в) робити те, про що говориш;

г) говорити правду.

Обробка здобутих даних:

Перевага відповідей «а» свідчить про високий рівень розуміння школярами моральних понять, відповідно, «б» – достатній; «в» – середній та «г» – низький рівні.

Сценарій виховного заняття морально-етичного змісту

Тема. «Звідки взялися ці слова» (заняття-мандрівка)

Мета. Ознайомити учнів початкових класів із основними моральними поняттями: правдивість, ввічливість, доброзичливість, щедрість, турботливість, працьовитість, дисциплінованість, єдність слова і діла. Виховувати зазначені моральні якості, а також бажання робити хороші справи

Обладнання. Набір фішок у кожного учня, карта острова, набори фігур із кольорового паперу (діти виготовляють заздалегідь), «Скринька вихованого школяра».

Хід заняття

I. Привітання.

Вправа «Добрі побажання».

Вчитель пропонує учням початкових класів висловити один одному побажання, використовуючи «ланцюжок добрих слів», які діти склали на попередньому занятті, наприклад: «будь доброзичливим», «бажаю тобі стати доброю людиною» і т.д.

II. Повідомлення теми та мети заняття

—Минулого разу ми з вами познайомилися з «добрими словами» і навіть склали ланцюжок із цих слів. Сьогодні наше заняття буде незвичайне: ми з вами помандруємо на острів, де нас чекає багато загадкового і цікавого.

III. Основна робота

1. Підготовка до подорожі

—Для того, щоб нам було краще мандрувати давайте поділимось на групи: «Веселунчики», «Добродійчики» та «Щедрики».

—щоб швидше потрапити на острів, необхідно пригадати значення слів: «добро», «доброзичливий», «добросовісний».

(Кожна команда витягує картку зі словом і після обговорення відповідає. Першою потрапляє на острів та команда, яка правильно пояснить значення слова).

2. Робота над термінами. Розшифровування листа.

— Подивіться, що ми знайшли на березі острова. Щойно ми на нього потрапили як почалися дива.

Вчитель показує конверт із листом, на якому записані слова.

Доброзичливість	Турботливість	Правдивість
Байдужість	Любов до природи	Ввічливість
Неохайність	Доброзичливість	Щедрість
Заздрісність	Працьовитість	Дисциплінованість
Боягузтво	Відповідальність	

— Щоб зрозуміти що це за острів давайте виберемо слова, які вам найбільше до вподоби.

3. Пошук спільних ідей.

Педагог пропонує дати пояснення записаним нижче словам. Після спільних обговорень найкращий варіант записують на дошці. За потреби користуються підказкою із зошита з друкованою основою «Скринька вихованого школяра».

Правдивість означає завжди говорити лише правду.

Ввічливість – уважність, люб’язність, вміння користуватися словами ввічливості.

Доброзичливість – це вміння виражати прихильність, симпатію, добрі побажання оточуючим людям.

Щедрість – це вміння ділитися своїми речами, іграшками, при цьому не шкодуючи.

Працьовитість – це позитивне ставлення до навчання, старання виконання завдань.

Турботливість – це піклування про всіх оточуючих, активна участь у шефській роботі, благодійній діяльності.

Дисциплінованість передбачає дотримання завжди і в усьому правил поведінки і праці.

Відповідальність – це виконання даних обіцянок та очікування цього від інших.

4. Вправа «Посади квітку». Робота над термінами

— Уявіть собі, що досі на цьому острові ніхто не жив. Якими, на вашу думку, повинні бути першопоселенці?

Діти складають список якостей і записують на картках. Для полегшення роботи школярі звертаються до «Скриньки вихованого школяра». Виконуючи роботу, молодші школярі записують обрані ознаки на кружечках жовтого кольору і прикріплюють до дошки.

— Тепер, давайте зробимо так, щоб на цьому острові зацвіли квіти.

(Для цього кожна команда, «Веселунчики», «Добродійчики» та «Щедрики», одержує завдання написати пояснення до обраних ознак на пелюстках і прикріпити до жовтих кружечків на дошці. Перемагає та команда, яка підбере якомога більше пелюстків).

— Розкажіть про квіти, які ви посадили на цьому острові.

Виступ представників кожної команди, презентація думок.

5. Робота над віршами

— Діти, подивіться уважно на карту нашого острова, на скелях зашифровані якісь надписи, щоб їх розгадати потрібно прочитати вірші і відповісти на додаткові запитання.

Кожна команда одержує завдання на картці і працює над віршами («Здрастуй, сонечко!», «Мій дідусь», «Вовченья»; тексти яких вміщено у додатковому матеріалі). За потреби педагог надає індивідуальну допомогу.

Педагог вивішує плакат із малюнком скелі, на якій написано: «Вихований школяр повинен бути...» Представники кожної команди дають відповіді на запитання, які записані на картці.

Вихований школяр повинен бути доброзичливим, турботливим, ввічливим.

— Скажіть, які ще риси притаманні вихованому школяру?

Молодші школярі висловлюють свої міркування і виконують наступне завдання.

6. Гра «Дзига». Вихідне положення – основна стійка, руки на поясі. Стрибки на двох ногах (2-3 рази). Стрибки з поворотом праворуч від вихідного положення (3-5 разів). Те ж саме, але з поворотом ліворуч.

III. Закріплення знань та формування навичок моральної діяльності.

1. Вправа «Асоціації».

Щоб повернутися додому ми повинні дібрати слова протилежні за
наченням:

працьовитий – лінивий

щедрий – _____

доброзичливий – _____

дисциплінований – _____

IV. Підсумок заняття.

— Ось і завершилась наша подорож на острів... а давайте ми його назвемо!

Діти пропонують різні назви, проводиться колективне обговорення і
визначається найкращий варіант.

— Які секрети подарувала вам сьогоднішня подорож?

Додатковий матеріал

ЗДРАСТУЙ, СОНЕЧКО!

Марія Познаньська

Я всміхаюсь сонечку:

— Здрастуй, золоте!

Я всміхаюсь квітоньці

— Хай вона цвіте!

Я всміхаюсь дощику:

— Лийся, мов з відра!

Друзям усміхаюся –

Зичу їм добра!

МІЙ ДІДУСЬ

Віра Багірова

Дідусеньку мій любий,

Мій любий голубочку,

Давайте я вам гудзика

Пришию для сорочки.
А хочете, я казочку
Вам гарну розповім
Чи пісню заспіваю
Про ліс прифронтвий?
Аби лиш ваші рани
Не турбували вас –
Ви ж командир, дідусеньку,
Віддайте їм наказ!

ВОВЧЕННЯ

Олександр Олесь

Раз веселі малі діти
На лужку зривали квіти,
Коли – зирк! Аж вовчєня...
Так завбільшки з кошеня.
Діти вгледіли, спинились,
З вовчєням розговорились:
Звідки, хто воно, чиє
І чи мама в нього є?
Вовчєня їм розказало,
Як воно само гуляло,
Як за ним погнавсь їжак,
Як він хрюкнув... просто жах!
Розказало, як тікало,
Як сюди на луг попало,
І тепер не знає, де
Свою голову складе.
Залилось малє сльозами:
«Хочу, хочу в ліс до мами!
Але там їжак мене,
Мабуть, знову нажене!»

Стали діти розважати,
Дрібні сльози утирати:
«Та не плач-бо, не журись,
Краще в поле подивись!»
Зирк! Аж в полі у пшениці
Очі блискають вовчиці.
«Мамо, матінко моя!» –
Закричало вовчєня.
Дітям навіть не вклонилось
І клубочком покотилось.
«Мамо, матінко моя!»
– Тільки й чулося здаля.

Виховне заняття морально-етичного змісту

Тема. «Добрі слова і наші вчинки» (мандрівка).

Мета. Допомогти учням усвідомити те, що вихований школяр повинен робити тільки добрі вчинки. Виховувати єдність слова і діла, прагнення чинити добро, самовдосконалюватись і об'єктивно оцінювати свої і чужі вчинки.

Обладнання. Карта країни «Добрих справ», набори оксамитових червоних сердець, конвертів у формі сердець, скринька «Добрих справ», «Скринька вихованого школяра».

Хід заняття

I. Привітання.

Вправа «Добрий комплімент».

— Пригадайте, з якими словами ми вже познайомились на попередніх заняттях?

Учні називають слова, а педагог відкриває заздалегідь написаний на дошці перелік термінів.

— Станьте у коло і використовуючи «добрі слова» скажіть один одному комплімент, наприклад, «Петро, який ти працюючий!» і т. п.

II. Повідомлення теми та мети заняття

— Сьогодні ми з вами помандруємо в країну «Добра», але щоб туди потрапити ми повинні пройти нелегкий шлях: розгадати таємниці, які нам зустрінуться.

Педагог показує молодшим школярам карту країни «Добрих справ», на якій зображено дорогу і прикріплено конверти із завданнями у формі великих червоних оксамитових сердець.

III. Основна частина

1. Вправа «Продовжте ряд»

— Увага! Перед нами прірва (педагог показує на карті), щоб її пройти потрібно зробити мотузку, а для цього продовжте ряд:

робити добрі справи – допомагати батькам – доглядати молодшу сестричку

—

— Але спочатку пригадайте, що на вашу думку, означає «робити добрі справи»?

(Вміння побачити того, кому потрібна допомога і швидко її надати.)

2.Бесіда-обговорення.

— Чи всі справи, які ми робимо є добрими?

— Чи бувають «злі справи»?

— Що потрібно робити, щоб твої справи завжди були «добрими»?

3.Робота в групах

— Наступна таємниця, які ми повинні розкрити має аж три загадки, щоб швидше нам їх розгадати давайте поділимось на групи «Помагайлики», «Щасливчики» і «Добродійчики»

Кожна команда одержує завдання до трьох «добрих» слів дібрати «добрі» вчинки. Перемагає та команда, яка швидко і правильно виконає завдання, за що одержує фішку у формі червоного сердечка із оксамитового паперу.

«Добрі» слова

1. Правдивість →

Ввічливість →

Доброзичливість →

2. Щедрість →

Турботливість →

Працьовитість →

3. Дисциплінованість →

Єдність слова і діла →

Справедливість →

«Добрі» вчинки

4. Ігрова вправа «Летять великі птахи»

— Діти, зараз ми повинні зупинитися, бо над нами пролітає зграя великих птахів.

Педагог показує картинку із зображенням великих птахів і діти виконують вправу).

Вихідне положення – присід.

1. Випрямитися і одночасно підняти руки через сторони вгору.
2. Опустити руки через сторони вниз, повернутися у вихідне положення.

5. Робота над казкою

— Наступна таємниця, яку ми повинні відгадати знаходиться ось в цьому конверті, але спочатку ви повинні прочитати казку «Добра дівчинка».

Діти читають текст, який заздалегідь розкладений на кожному столі. Після цього педагог дістає завдання із конверта:

1. Які пригоди трапились із Лесею, коли вона пішла по воду?
2. Чому всі її називали доброю дівчинкою?
3. Якими добрими справами віддячили звірі та комахи за доброту дівчинки?

Діти відповідають по бажанню і за правильні відповіді одержують фішки.

6. Гра «Мікрофон»

— А тепер давайте з вами поміркуємо, яких добрих справ очікують від нас ліс, тварини (показ на карті) і наші друзі, які ідуть з нами в чарівну країну?

Представники команд по черзі висловлюють свої думки у мікрофон. Після цього проводиться обговорення почутого.

7. Дискусійна розмова на тему: «Чому так важко робити добро?»

Проблемні запитання для розмови:

1. Коли можна робити добрі справи?
2. Чи завжди ми допомагаємо іншим?
3. Що ми очікуємо від людей, яким зробили добро?
4. Чим може віддячити нам природа за наші добрі вчинки?
5. Чому іноді ми вагаємось перед тим, як зробити добро?
8. Вправа «Мої добрі справи»

—Ось ми і прийшли в країну «Добрих справ». Давайте щось залишимо на згадку. Я пропоную на фішках рожевого кольору записати добрі справи, які ви вже зробили, а на білих – ті, які хочете зробити у майбутньому і вкинути у «Скриньку добрих справ».

IV. Підсумок заняття.

—Ось і завершилась наша подорож. Час нагороджувати переможців.

Ті, учні, які здобули найбільшу кількість фішок-сердечок одержують велике серце з надписом «Я люблю робити добрі справи».

—Чи може людина із таким гарним серцем зробити щось погане?

—Які добрі справи повинен робити школяр? Який перший секрет вихованого школяра?

—Як можна його сформулювати? (Роби завжди добро).

Молодші школярі роблять відповідні записи у зошитах.

Додатковий матеріал

ДОБРА ДІВЧИНКА

Микола Магера

В одному селі хтозна відколи жив дід. Старий-престарий, сивий-пресивий. Узимку на печі, а влітку на сонці вигрівався. На господарстві були в нього біла коза, зозуляста курка і гребенястий півень.

Якось почалапав дід на город і забрів у капусту. Коли чує – дитячий голосочок:

– Дідусю, дідусю, візьми мене з собою. Оглянувся – нема нікого. Подумав, що йому вчулося.

Вже хотів повертати до хати, коли знову:

– Дідусю, візьміть мене з собою.

Зиркнув на капусту – аж там, на найбільшій капустині, сидить маленька дівчинка. У рожевому платтячку, в червоних черевичках, а в двох кісочках заплетено рожеві банти. Очі у дівчинки були голубі-голубі, личко біленьке.

– Де ти тут узялася? – прошамкав беззубим ротом дід.

– Лелеки загубили, – відповіла дівчинка.

– А як тебе звати?

– А ніяк...

– Ну, то будеш Леся.

– Добре, дідусю.

Дід узяв дівчинку за руку, завів до хати, посадив на припічок, дав їй склянку козячого молока та окраєць черствого житнього хліба.

Леся попоїла, подякувала й почала поратися в хаті. Старий сидів на лаві й не міг намилюватися, як маленька господиня, запнувшись рушничком, швидко помила миски, заслала веретою старе дерев'яне ліжко, підмела долівку.

– Дідусю, а де ваше відро? – запитала дівчинка.

– Нема, доню, у мене відра.

– А чим воду носите?

– Горнятком, дитино моя.

– Я піду по воду.

– Ти ж маленька ще.

– Нічого, дідусю, яюсь принесу.

Взяла глиняне горнятко, вибігла із хати і, наспівуючи якусь пісеньку, побігла крутою стежкою в яр, до копанки, що темніла під бережком.

Тільки зачерпнула води і хотіла вже повертатися до хати, коли бачить: біля стежки мурахи силкуються зтягти до свого житла велике біле яєчко, але воно мовби до землі приросло. Нагнулася Леся, соломинкою продовбала більшу дірочку до мурашиної хатки – і мурашки одразу ж зтягнули туди свою здобич. Вже хотіла йти, коли почула:

– Дякуємо тобі, добра дівчинко.

Іде, поспішає Леся стежкою, несе в горнятку воду, а назустріч синичка:

– Цінь-цінь, цінь-цінь!.. Дівчинко, порятуй моїх діток від кота-зłodія!

Кинулася Леся до яблуні і бачить: коло дупла сидить великий чорний котище і лапою з гострими кігтями хоче залізти до пташиного гнізда. Леся схопила гілку і пригрозила розбишці.

Той злякано нявкнув і дременув хтозна-куди.

– Дякую тобі, добра дівчинко, дякую! – радісно проспівала пташка.

Хотіла вже йти Леся – аж тут шлях їй перегородило густе срібне павутиння. Тільки подумала махнути рукою, щоб прокласти собі дорогу, як здоровенний павук вибіг насередину свого царства, злякано глянув на дівчинку і густим басом попросив:

– Шш-у-у, дівчинко. Не губи моєї домівки. Бачиш, скільки я наловив мух і комарів-кровопивців? Не будуть уже вони ані тебе, ні діда, ні козу кусати.

– Живи, собі, павученьку, не буду твого срібного царства чіпати.

– Шш-у-у, сс-пасибі тобі, добра дівчинко.

Вже Леся взялася за клямку дверей, як де не візьметься бджілка. Літає над головою й благає:

– Дз-зз-з, дз-зз-з, Лесю... Хтось зачинив льоток в нашому вулику... Тепер ми не можемо потрапити до своєї хатки, а в хатці від голоду й душняви задихаються наші сестри...

Недовго дівчинка роздумувала. Поставила горнятко на поріг – і бігом за бджілкою у садок. Відсунула льоток, а бджілки радісно:

– Дякуємо, дуже дякуємо тобі, добра дівчинко! Прийшла до хати, а дід лежить сумний-пресумний, на білий світ не дивиться.

– Що з вами, дідусю? Може, болить що?

– Ой, болять мені всі кісточки, дитино, кожна жилочка, – простогнав старий. – Доки ти ходила по воду, то прийшли розбійники та побили мене... Останній кожух забрали, півнику голову скрутили, кізоньку на заріз повели. Лише курочка заховалася від них. Ще й жменю борошна витрусили, шкуринку хліба забрали. Доведеться нам з голоду помирати.

Вийшла Леся надвір, сіла на призьбу та й зажурилася. Підперла кулачком голівку, а з очей сльози: кап, кап, кап.

Де тут узялася синичка, сіла на бузкову гілку і до дівчинки:

– Цінь-цінь, цінь-цінь, Лесю! Ти чого плачеш?

– Як же мені не плакати, коли розбійники все в дідуса забрали, нас на голодну смерть покинули.

Вислухала це пташка, злетіла у небо і на весь білий світ проспівала:

– Цінь-цінь, цінь-цінь! У нашої Лесі горе велике! Розбійники все в дідуса забрали, на голодну смерть обох покинули. Допоможіть їм!

Першою це почула курочка. Прибігла – і до дівчинки:

– Йди, Лесю, до хліва, там повне гніздо яєць. їжте на здоров'я!

Ще не встигла дівчинка викласти з фартушечка яйця, як через відчинені двері до хати влетів рій бджіл. Вони кинулися до великої чорної макітри і скоро наповнили її по вінця запашним медом.

Тільки бджоли вилетіли з хати, як через поріг поповзли до кімнати маленькі моторні мурашки. І кожна несла на спині пшеничне зеренце. Комашки так завзято працювали, що через годину наповнили мішок золотистим зерном.

Дід з Лесею не могли надякуватися за гостинці.

Вже дівчинка хотіла зачинити двері, аж побачила великого павука. Він повз попереду, а за ним – його родичі, які жили по садах і лісах. Павук чемно привітався і сказав:

– Шш-у-у, Лесю! Ми прийшли, щоб зплести вам з дідусем таке вбрання, в якому взимку було б тепло, а влітку прохолодно.

До вечора павуки сплели два срібних козушки, костюм для діда, плаття і шапочку для Лесі. Ніхто на білому світі ще не мав такого одягу.

Вже сонечко лягло спати, коли синичка дзьобом постукала в вікно і повідомила, що птахи пригнали козу, принесли все крадене майно, а розбійників прогнали за моря-океани.

Щасливо зажили дід з Лесею. Може, ще й досі живуть.